

ODESA NATIONAL UNIVERSITY HERALD. SOCIOLOGY AND POLITICS
Volume 22. Issue 2 (29). 2017

ВІСНИК ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ. СОЦІОЛОГІЯ І ПОЛІТИЧНІ НАУКИ
Том 22. Випуск 2 (29). 2017

POLITICS   **ПОЛІТИЧНІ НАУКИ**

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
Odesa I. I. Mechnikov National University

VISNYK
ODESKOHO
NATSIONALNOHO
UNIVERSYTETU.
SOTSIOLOHIA I POLITYCHNI NAUKY
(Odesa National University Herald. Sociology and Politics)

Politics

Scientific journal

Published two times a year

Series founded in July 2006

Volume 22. Issue 2 (29). 2017

Odesa
«Astroprint»
2017

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ВІСНИК
ОДЕСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ.
СОЦІОЛОГІЯ І ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Політичні науки

Науковий журнал

Виходить 2 рази на рік

Серія заснована у липні 2006 р.

Том 22. Випуск 2 (29). 2017

Одеса
«Астропринт»
2017

Засновник: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Редакційна колегія журналу:

І. М. Коваль, д-р політ. наук (*головний редактор*), **О. В. Запорожченко** (*заступник головного редактора*), **В. О. Іваниця** (*заступник головного редактора*), **С. М. Андріївський**, **Ю. Ф. Ваксман**, **Л. М. Голубенко**, **Л. М. Дунаєва**, **В. В. Заморов**, **В. В. Глебов**, **В. С. Круглов**, **В. Г. Кушнір**, **В. В. Менчук**, **О. В. Сминтина**, **В. І. Труба**, **О. В. Тюрін**, **С. А. Черкез**, **С. М. Черноіваненко**

Редакційна колегія серії:

І. М. Коваль, д-р політ. наук (*науковий редактор*); **О. Р. Личковська**, канд. соціол. наук (*відповідальний секретар*); **Роман Бейкер**, д-р політ. наук, **О. І. Брусиловська**, д-р політ. наук, **Л. М. Дунаєва**, д-р політ. наук, **М. І. Мілова**, д-р політ. наук, **Іванка Мавродієва**, д-р філос. наук, **С. М. Наумкіна**, д-р політ. наук, **Г. М. Перепелиця**, д-р політ. наук, **Анджей Шептицький**, д-р політ. наук

Editorial board of the journal:

I. M. Koval (*Editor-in-Chief*), **O. V. Zaporozhchenko** (*Deputy Editor-in-Chief*), **V. O. Ivanytsia** (*Deputy Editor-in-Chief*), **E. L. Streltsov** (*Deputy Editor-in-Chief*), **S. M. Andrievsky**, **Yu. F. Vaksman**, **V. V. Glebov**, **L. M. Golubenko**, **L. M. Dunaeva**, **V. V. Zamorov**, **V. E. Kruglov**, **V. G. Kushnir**, **V. V. Menchuk**, **O. V. Smyntyna**, **V. I. Truba**, **O. V. Tyurin**, **E. A. Cherkez**, **E. M. Chernoiivanenko**

Editorial board of the series:

I. M. Koval (*Redactor-in-Chief*), **O. R. Lychkovska** (*Executive Secretary*), **Roman Backer**, **O. I. Brusylovska**, **N. M. Dunaieva**, **Ivanka Mavrodieva**, **M. I. Milova**, **S. M. Naumkina**, **G. M. Perepelytsia**, **Andrzej Szeptycki**

З 2012 року (з 17 тому)

«Вісник ОНУ. Соціологія і політичні науки»
має власну подвійну нумерацію

З 2016 року (з 21 тому)

«Вісник ОНУ. Соціологія і політичні науки» виходить у двох випусках:
«Соціологія» і «Політичні науки»

ЗМІСТ

МІЖНАРОДНИЙ ВИМІР ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Brusylovska O. Political transformations in the post-soviet states: methodological approaches and research problems	11
Вакарчук К. В. БРІКС в системі міжнародних відносин ХХІ ст.	18
Задорожня А. Г. Особливості міжкультурного діалогу «Україна — східноєвропейські держави»: нові виклики та реалії	25
Зимницька С. П. Земельні володіння Вишневецьких на Задніпров'ї в українській і польській історіографії середини ХІХ — середини ХХ ст.	35
Кабачій Р. І. Українські медіа від зародкового стану в 1991 р. до «корупційного плюралізму» 2017 р.: розвиток і перспективи	43
Kamuntavičius R. Lithuanian and belarusian national narratives. G. B. Vico's «retrospective»	51
Кукуруз О. В. Вплив політологів на політичні процеси в Україні	62
Курандо О. «За» та «проти» доктрини Обама	69
Левенець Є. Ю. Витоки феномену парламентської більшості в Україні	76
Lysiuk A., Lysiuk D., Sokolovskaja M. Civil society in today's Belarus as an actor of social changes	83
Майстренко Ю. І. Політичні трансформації країн РЗБ на початку ХХІ століття: зовнішні чинники	92
Максименко І. В. Безпекове співробітництво у трикутнику «Польща — Україна — Румунія»: реалії та перспективи	100
Мельник Т. А. Відповідь західної цивілізації на сучасні безпекові виклики за законом виклика\відповіді та роль ядерного стримування	113
Мінєнкова Н. Контроверзи люстрації по-українськи	126

Морозова О. С.

Дослідження історії України в контексті суспільно-політичних трансформацій в Польщі (1989–2017) 135

Перевода Є. В., Малкевич А.

Символічна роль мовної політики в Україні: між символічним насиллям та лібералізмом 146

Романова О. В.

Северное сотрудничество в сфере обороны в контексте формирования ЕПБО ЕС 153

Роштекова М., Янчук Л.

Глобальні засоби масової інформації як інструмент м'якої сили держав 162

Серов Р. І.

Українсько-французький політологічний дискурс в дзеркалі «Аудиту зовнішньої політики України» 180

Юрійчук Є. П.

Зовнішньополітичні аспекти референдних процесів у державах Балтії 193

ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ І СОЦІАЛЬНА ДЕРЖАВА

Огаренко Е. С.

Концепт «время» в генезисе политической идеологии 205

CONTENTS

INTERNATIONAL DIMENSION OF TRANSITIONAL PROCESSES

Brusylovska O.

Political transformations in the post-soviet states: methodological approaches and research problems 11

Vakarchuk K. V.

BRICS in the system of international relations XXI century 18

Zadorozhnia A. G.

Features of the cross-cultural dialogue «Ukraine — the Eastern European states»: new challenges and realities 25

Zymnytska S.

Vyshnevetsky's landowning in the Zadniprovia in Ukrainian and Polish historiography of the middle of 19th — the middle of 20th centuries 35

Kabachiy R.

Development of the Ukrainian media from the initial state in 1991 to «corruption pluralism» 2017: development and perspectives 43

Kamuntavičius R.

Lithuanian and Belarusian national narratives. G. B. Vico's «retrospective» 51

Kukuruz O.

Influence of political scientists on political processes in Ukraine 62

Kurando O.

The pros and cons of the Obama doctrine 69

Levenec Y.

Origins of a phenomenon of the parliamentary majority in Ukraine 76

Lysiuk A., Lysiuk D., Sokolovskaja M.

Civil society in today's Belarus as an actor of social changes 83

Maistrenko Y.

Political transformations of the WBS's in the early XXIst century: external factors 92

Maksymenko I. V.

Security cooperation in the triangle «Poland — Ukraine — Romania»: realities and prospects 100

Melnyk T.

The response of western civilization on modern security challenges of the challenge/response rule and the role of nuclear deterrence 113

Minenkova N. The controversies of Ukrainian lustration	126
Morozova O. Study of the history of Ukraine in the context of socio-political transformations in Poland (1989–2017)	135
Pereguda E. V., Malkiewicz A. The Symbolic Role of the Language Policy in Ukraine: between Symbolic Violence and Liberalism	146
Romanova O. V. Nordic defence cooperation in the context of the creation of the ESDP of the EU	153
Rošteková M., Yanchuk L. Global media as a tool for the soft power of states	162
Serov R. I. Ukrainian-French Political Science Discourse in the Mirror of the «Audit of Foreign Policy of Ukraine»	180
Yuriychuk Y. P. Foreign Policy Aspects of Referendum Processes in the Baltic States	193

POLITICAL PROCESSES AND SOCIAL STATE

Ogarenko E. S. Concept of time in the genesis of political ideology	205
---	-----

**МІЖНАРОДНИЙ ВИМІР
ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ**

УДК 321.7.004.68(4-11)«1991/2017»

Brusylovska O.

Prof. Dr (Political Sciences), Department of International Relations,
Odessa Mechnikov National University, r.32, French Bul., 24/26, Odessa,
65058, Ukraine, tel. +380482633259, e-mail brusylovska@gmail.com
ORCID orcid.org/0000-0003-0519-4206

**POLITICAL TRANSFORMATIONS IN THE POST-SOVIET STATES:
METHODOLOGICAL APPROACHES AND RESEARCH PROBLEMS¹**

The article is sanctified to research of, firstly, reasons of system difference between post-Soviet and post-communist transit of European countries, secondly, the exposure of actual nature of the post-Soviet regimes. The aim of this research is a show of the different methodological approaches to the study of political transformations of former Soviet Union countries at the beginning of XXI century.

Key words: political transformations, post-Soviet countries, research methodology.

Raising of problem. The problem of defining the gray zone regimes remains one of the central themes in contemporary transition and democracy studies. In recent years, many political scientists have tried to solve this problem. However, there is still no consensus on how to name the hybrid regimes. Main questions in relation to political transformation of former Soviet Union countries remain, firstly, the exposures of reasons of system difference between post-Soviet and post-communist transit of countries of Europe, secondly, the exposure of actual nature of the post-Soviet regimes.

Analysis of the last researches. Thomas Carothers pointed to the uselessness of associating hybrid regimes with democracy no matter which qualifier accompanies it. For him, these regimes are not necessarily transitioning to democracy as transitology simplistically assumes. In fact, they may not undergo any political change at all. Nor do they unavoidably follow the teleological path from authoritarianism toward consolidated democracy. There are some other alternative directions they might choose to follow. Moreover, hybrid regimes can choose not to choose any of the existing directions or, worse, not to move at all.

The known methodological approaches are offered by such known Western scientists as Ulrich Beck [1] and Larry Diamond [2]. Their works are disrobed the features of development of transit societies in the conditions of global crisis. However, summarizing picture of post-communist development is impossible to imagine on the base of the use of their works. Democratization often brakes or the authoritarian orders renewed, regenerated by a pseudo-

---

¹ Стаття була підготовлена для міжнародної наукової конференції «Соціальні та політичні трансформації у Центральній та Східній Європі (1917–2017 рр.): чинники, досягнення, проблеми» (28–29 червня 2017 року, ОНУ імені І. І. Мечникова, Одеса, Україна).

democratic rhetoric. There is a necessity of further scientific efforts in an order to produce the best methodological scopes of researches of political transformations of post-Soviet states.

The aim of the article is a show of the different methodological approaches to the study of political transformations of former Soviet Union countries at the beginning of XXI century. Among **tasks** will distinguish the following: 1) reviewing of «transitions to democracy» literature; 2) understanding of «quaduple» transitions comparing with «double» and «triple» ones; 3) revealing of pro's and contra's of «sultanism» theory.

Paul Kubicek in his article «Post-communist political studies: ten years later, twenty years behind?» insisted that «many of those who study post-communist transformations have searched for a broader, more comparative rubric into which they can place their studies» [3, p. 302].

According Kubicek, the one of choice has been that of the «transitions to democracy» literature, spawned by the publication of Schmitter, O'Donnell, and Whitehead's «Transitions from Authoritarian Rule». This work examined movements to democracy in Southern Europe and Latin America, and many have explicitly used its categories and frameworks to inform their studies of post-communist regime change. More broadly, comparison between «East» and «South» are widespread, leading to what some call the emergence of paradigms of «transitology» and «consolidology». From one perspective, this development can be seen as logical, almost inevitable, and potentially quite fruitful. Many post-communist states are in a transition to democracy, and the question of which states will become democratic and what stands in the way of democratic consolidation easily rank among the most interesting and timely in post-communist political studies. Moreover, given the ready-made frameworks of those who studied previous transitions, it makes sense to borrow and adapt the findings of others. Finally, this body of literature provides an obvious segue for post-communist studies to enter the mainstream of comparative politics. Schmitter argued that the post-communist cases can be treated «conceptually and theoretically equivalent to those that preceded them». His hope, of course, was that use of this comparative framework would both inform the study of post-communist transformations and contribute to the broader study of democratization [3, p. 302].

The transitology literature, however, concluded Kubicek, does suffer from several shortcomings, especially when applied to post-communist cases. The earlier works of this genre tend to downplay the impact of institutional legacies from the old regime, they adopt a teleology that may not be universally appropriate, the emphasis on voluntarism (elites can «craft» democracies) makes it essentially untestable and ungeneralizable, and they often overlook a host of issues central to democratic transition and consolidation. Civil society, whose «resurrection» is central to the transitology framework, may not always be unequivocally pushing for liberalization, it may simply fail to organize itself, or groups in civil society may make alliances with the powers-that-be. Accounting for the differences in civil society's strength and role is beyond the pale of transitology, as it remains an exogenous variable. Transi-

tology may be too «political» a framework, in the sense that it ignores how underlying economic and social structures may persist despite «democratic change» and thus subvert political outcomes.

Valerie Bunce, as Kubicek quoted, had led the charge on this front, arguing that one cannot simply transfer models across regions. We risk, she claims, falling victim to «designer social science» and comparing apples with kangaroos! Some of her concerns are echoed by Barbara Geddes, who recently noted that despite twenty plus years of studying democratization, we have learned very little. There is no modal transition, no iron-clad laws. The possibilistic and voluntaristic structure of the transitions literature produces few testable hypotheses. In addition, the most common conditions that Schmitter and colleagues found in Latin America, such as splits in the ruling elite and the ability to make pacts, are missing in a number of post-communist cases [3, p. 302].

The common wisdom, expressed by Geddes and by Linz and Stepan in their encyclopaedic volume, is «post-totalitarianism» differs from more generic «authoritarianism» on a number of fronts, including elite structures, the mode of transition, and the post-transition agenda itself (economic and political reform). Schmitter and Karl claimed that after one tries to incorporate post-communist cases in the transitions paradigm one will be able to see if in fact one has engaged in «concept-stretching» [3, p. 302].

Another inspiring article, «Transition in Post-Communist States: Triple or Quadruple?», belongs to Taras Kuzio, who insisted that when the study of transitions moved from Latin America and southern Europe scholars initially assumed that transition in these two regions would be regime-based 'double transitions' of democratisation and marketisation [4]. Gradually, it was accepted by scholars that many post-communist states inherited weak states and institutions, thereby adding a third factor to the transition process of stateness. This 'triple transition' has been largely accepted as sufficient to understand post-communist transitions and, in some cases, includes nationality questions.

His article builds on the 'triple transition' by separating the national and stateness questions within its third aspect and argues that although both processes are interlinked they should be nevertheless separated into separate components (democratisation and marketisation are treated separately but are also closely related phenomena). The article argues two points. First, stateness and the nationality question were until recently ignored by scholars because these were not factors in earlier transitions. Secondly, they were ignored because the relationship of nationhood to the civic state is still under-theorised. Post-communist transition became a 'triple' transition (Offe), in contrast to the 'double transition' that post-authoritarian states had to grapple with in southern Europe and Latin America. Some scholars continued to conflate a four-pronged transition into two broad areas — democratisation/marketisation and state/nation-building (Hall) [4, p. 168].

The 'triple transition' largely focused upon central-eastern Europe (Przeworski), a region with three monoethnic states (Poland, the Czech Republic and Hungary) and where national integration was less problematical than in

the former USSR, with the exception of Macedonia, Montenegro and Bosnia from the former Yugoslavia. The greater the degree of cultural, linguistic and religious pluralism in the immature state the more complex will be the democratic transition. This does not rule out creating consotional norms (e.g. in Ukraine between Ukrainian and Russian speakers) but this takes up energy and time which could have been devoted to political-economic reform (Linz and Stepan). Many citizens in post-Soviet states exhibit multiple identities (linguistic, regional, inter-cultural and Sovietophile) that compete with the allegiance requested from them to their new national states. In the eastern Ukrainian Donbas region some opinion polls in the mid-1990s found that upwards of half of respondents defined their identity as 'Soviet' (not Ukrainian or even Russian). Kusio defines this as therefore a 'quadruple' transition by not subsuming stateness and nationhood into one category. Dealing separately with the national question will also help us to understand why post-communist transitions have failed in states such as Belarus, where the weakness of the national idea has directly contributed to the consolidation of an authoritarian, neo-Soviet regime [4, p. 169].

Table 1

Transitions in comparative perspective (according T. Kuzio)

'Double (democracy/market)'	'Triple (democracy/market/stateness)'	'Quadruple (democracy/market/state/nation)'
Latin America and southern Europe, Poland, Hungary and the Czech Republic	Remainder of central-eastern Europe	Former Yugoslavia and USSR, Slovakia

But may be the best way to understand special features of post-Soviet countries is using the «sultanism» theory, as it brilliantly did Farid Guliyev in his work «Post-Soviet Azerbaijan: Transition to Sultanistic Semiauthoritarianism? An Attempt at Conceptualization».

He started from the sultanistic regimes' frames of Houchang E. Chehabi and Juan J. Linz (1998). «They predicted that sultanism's reemergence should not be ruled out; however, they could not expect their prophecy to be so promptly self-fulfilling. Five years later (October 2003), Azerbaijani president Heydar Aliyev succeeded in transferring presidential power to his son, Ilham Aliyev. Dynasticism was the first sign that the perception of Azerbaijan transitioning to democracy was at least overly optimistic.» [5, p. 394]. Peculiarities of Azerbaijani regime give us a solid ground to claim that it does not fit the pure authoritarian model.

Sultanism as an analytical concept has been applied to some Latin American cases (plus the Marcos regime in the Philippines and the Pahlavi regime in Iran). Through its theory-building case study the present research, on the one hand, complements Ottaway's theoretical framework and, on the other hand, reintroduces sultanism, now used to interpret a distinct case of the post-Soviet political transformation. The concepts of semi-authoritarianism

and sultanism are not mutually exclusive but, on the contrary, mutually supplemental. As compared with pure semi-authoritarianism and pure sultanism, the new framework that combines the two has some significant advantages. Semi-authoritarianism is useful to explain more about formal institutions, whereas sultanism can be used to depict the informal dimension [5, p. 395].

Thus, while treating the cases of Central Asia and the Caucasus we must keep in mind that analysis of formal institutions (presidency, elections, civil society, etc.) can distract our attention from the core realm of pseudo-politics — competing clans as precivic forms of institutionalized relations. Future students of social change interested in interpreting political processes in the Caucasus and Central Asia will need to look deeper into informal structures. Societies in this region are different from Western ones, and Western scholarship's operational apparatus, based on experiences of Western democracies or Latin American and Southern and Eastern European democratization practices, is not always the best way of conceptualizing. Existing transitological scholarship, grounded in the Western political tradition of deliberating about formal institutions while analyzing politics, is only somewhat applicable to the Azerbaijani and Central Asian cases because in these societies (unlike Western or Western-type democracies) what matters most is ethnic, religious, regional, clan, community, family, personal, tribal, and other informal specific relations inherent in these societies [5, p. 403].

Guliyev's ultimate purpose is to design a new theory to fit the political context of post-communist Azerbaijan. Final stage of the chapter is the application of a newly invented sultanistic semi-authoritarian sub-category to demonstrate how Azerbaijan fits the neoteric model.

Sultanism (according F. Guliyev). *Pluralism:* Economic and social pluralism does not disappear but is subject to unpredictable and despotic intervention. No group or individual in civil society, political society, or the state is free from the sultan's exercise of despotic power. No rule of law. Low institutionalization. High fusion of private and public.

Ideology: Highly arbitrary manipulation of symbols. Extreme glorification of ruler. No elaborate or guiding ideology or even distinctive mentalities outside of despotic personalism. No attempt to justify major initiatives on the basis of ideology. Pseudo-ideology not believed by staff, subjects, or outside world.

Mobilization: Low but occasional manipulative mobilization of a ceremonial type by coercive or clientilistic methods without permanent organization. Periodic mobilization of parastate groups who use violence against groups targeted by the sultan.

Leadership: Highly personalistic and arbitrary. No rational legal constraints. Strong dynastic tendency. No autonomy in state careers. Leader unencumbered by ideology. Compliance to leaders based on intense fear and personal rewards. Staff of leader drawn from members of his family, friends, business associates, or men directly involved in use of violence to sustain the regime. Staff's position derives from their purely personal submission to the ruler [5, p. 408]. The present study suggests that we should better talk in

terms of semi-authoritarianisms, that is, various sub-categories of it. Semi-authoritarianism, Azerbaijani-style, has two important peculiarities: dynasticism and the dominance of informal politics. The latter has deep historic roots, can be related to Islam, and is similar to the Middle Eastern patterns of patrimonial leadership.

Traditional institutions survived the Soviet rule (due to «korenizatsiya»). Both characteristics are found in another form of political regime — sultanism. The theory of sultanism gives us a better grasp of these peculiarities of post-Soviet Azerbaijani politics. It points to the primacy of socio-cultural structures. The present research has shown that we can sort out Azerbaijan to a specific subcategory of semi-authoritarian political systems — sultanistic semi-authoritarianism. The fusion of semi-authoritarianism with sultanism, which is proposed as a result of this study, gives the analytical tool, which, to a certain extent, represents an attempt to revitalize the debate about the applicability of the transition to democracy model to post-Soviet societies with their weak states, distorted bureaucratic-rational way of legitimating and the lack of many institutions whose functions are accomplished and substituted by more tradition-based structures [5, p. 424]. To conclude, according Gulyev, Azerbaijan belongs to the gray zone majority of contemporary political regimes. However, the term «gray zone» is too ambivalent, and countries that fall in it differ in some essential aspects. In general, the introduction of the term «semi-authoritarianism» to delineate the gray zone regimes has significantly ameliorated the conceptualization of these regimes. The theory of semi-authoritarianism that was already there helped us to handle some principal challenges of the convention transitology. However, the case of Azerbaijan appeared to be more complicated (dynastic succession, the prevalence of informal institutions over legal-rational ones) and has challenged the theory of semi-authoritarianism. The study resulted in the establishment of the new framework that combines the two theories and is set forth as a more serviceable one.

Conclusions. The «coloured revolutions» on post-Soviet space clearly showed the fundamental incompleteness of institutional transit and outlined the degree of difference between the political systems formed in the republics of the former USSR and in the countries of Eastern Europe. Parliament-president republics were formed in the last; on post-Soviet space, after the exception of Baltic countries, temporal authoritarian hybrids aroused. Strong vestiges of traditional patriarchal society were saved in post-Soviet countries; such typical for the «Third world» phenomena are present in them as agrarian overpopulation, sharp social stratification, propensity to personification of power. Thus, methodological approach that today looks most acceptable for post-Soviet states is a comparative analysis not with the countries of post-communist Europe, but with the countries of the «Third world», that experienced the process of general modernization. The empirical case study has confirmed the validity and greater serviceability of the new sultanistic semi-authoritarian framework. However, the study recognizes that comparative research must be conducted to show whether the newly created model is generalizable or not.

References

1. Beck, Ulrich. Risk Society: Towards a New Modernity. Accessed October 1, 2017. <http://tcs.ntu.ac.uk/books/titles/rs.html>
2. Diamond, Larry. Can the Whole World Become Democratic? Democracy, Development and International Policies. Irvine, 2003.
3. Kubicek, Paul. «Post-communist political studies: ten years later, twenty years behind?» Communist and Post-Communist Studies 33 (2000): 295–309.
4. Kuzio, Taras. «Transition in Post-Communist States: Triple or Quadruple?» Politics 21(3) (2001): 168–177.
5. Guliyev, Farid. «Post-Soviet Azerbaijan: Transition to Sultanistic Semiauthoritarianism? An Attempt at Conceptualization». (Master of Arts Diss., Central European University, Department of Political Science, 2004).

Стаття надійшла до редакції 15.09.2017

Брусиловська Ольга

кафедра міжнародних відносин ОНУ імені І. І. Мечникова
к. 32, Французький бул., 24/26, г. Одеса, 65058, Україна

ПОЛІТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ У ПОСТРАДЯНСЬКИХ ДЕРЖАВАХ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ТА ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Анотація

Стаття присвячена, по-перше, дослідженню причин системної різниці між пострадянським та посткомуністичним транзитом країн Європи, по-друге, викриттю дійсної природи пострадянських режимів. Метою даного дослідження є показ різних методологічних підходів до вивчення політичних трансформацій країн колишнього СРСР на початку ХХІ ст.

Ключові слова: політичні трансформації, пострадянські країни, методологія дослідження.

Брусиловская Ольга

кафедра международных отношений ОНУ имени И. И. Мечникова
к. 32, Французский бул., 24/26, г. Одесса, 65058, Украина

ПОЛИТИЧЕСКИЕ ТРАНСФОРМАЦИИ В ПОСТСОВЕТСКИХ СТРАНАХ: МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ И ПРОБЛЕМЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Аннотация

Статья посвящена, во-первых, исследованию причин системной разницы между постсоветским и посткоммунистическим транзитом стран Европы, во-вторых, осуждению истинной природы постсоветских режимов. Целью данного исследования является показ разных методологических подходов к изучению политических трансформаций стран бывшего СССР в начале ХХІ в.

Ключевые слова: политические трансформации, постсоветские страны, методология исследования.

УДК 327:061.1[(470+571)+(510)+(540)+(680)+(81)]«20»

Вакарчук К. В.

к. політ. наук., доц. кафедра міжнародних відносин
ОНУ імені І. І. Мечникова, к. 32, Французький бульвар, 24/26
м. Одеса, 65058, Україна. Тел.: (380482)633259
E-mail:katiavak30@gmail.com, m_katia@ukr.net
ORCID orcid.org/0000-0001-7352-5316

БРІКС В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ХХІ ст.

В статті проаналізовано створення та формування нового міжнародного об'єднання у форматі БРІКС, його стратегічні цілі та завдання. Розглянуто основні напрямки діяльності, а саме економічний, політичний та безпековий. Також розглянуто основні саміти глав держав-учасниць. Дана оцінка ролі та перспективам БРІКС в міжнародній системі відносин та участі у глобальних процесах сьогодення.

Ключові слова: БРІКС, об'єднання, група, глобальні процеси, співробітництво та перспектива.

Актуальність дослідження даної тематики сьогодні є перспективною та далекоглядною, адже переформатування та пошук нових моделей взаємодії країн, які географічно віддаленні, мають різні цивілізаційні, культурні, історичні, мовні відмінності, явище відносно нове у світі. Країни об'єднуються, тому що мають єдину позицію та бачення щодо своєї ролі у світі, участі у вирішенні питань глобального масштабу та ін.

Слід зауважити, що сьогодні значно зросло коло науковців як в країнах пострадянського простору, так і поза їх межами щодо вивчення феномену створення неформальних організацій, об'єднань та груп, як нового явища, що об'єднує держави ХХІ ст.

Однак даній тематиці в Україні приділяється недостатньо уваги, відсутні фундаментальні праці і статті в науковому колі, тому для розкриття мети даної статі задіяні в основному роботи зарубіжних вчених. До таких робіт можна віднести праці Харрела А., Робертса С., Свейга Ж., Уілсона Д., Цинсун В. [8], Чжоу Л. [9] та ін. Достатньо потужними та змістовними є роботи директора центра БРІКС при МГІМО Окуневої Л. С., праці російських вчених Давидова В. М. [1; 2] та Мартинова Б. Ф. Також для написання роботи використано різноманітні декларації та меморандуми про співпрацю [3; 5; 7].

Метою даної статі є розгляд основних напрямків діяльності країн БРІКС, сфери співробітництва та ролі у міжнародних процесах.

БРІКС є об'єднанням або групою держав, що представляє інтерес щодо вивчення як з політичної, так і наукової точки зору. Зростання ролі БРІКС на міжнародній арені, участь у процесах глобального значення, включення до міжнародного порядку дня, у регулюванні процесів міжнародної політики, формування глобальної проекції зовнішньополітичних

стратегій, всі ці процеси є ключовими в сучасному світі для багатьох провідних держав.

БРІКС — це скорочення з перших букв англійських назв держав, що входять до складу цієї групи: Бразилія, Росія, Індія, Китай і Південно-Африканська Республіка. До приєднання ПАР це об'єднання називалося БРІК.

Існує кілька варіантів назви, але офіційна версія, що БРІКС — неформальна група держав, в яку входять Федеративна Республіка Бразилія, Російська Федерація, Республіка Індія, Китайська Народна Республіка і Південно-Африканська Республіка [4].

В роботі Давидова В. М. вказується, що БРІКС — міжнародне об'єднання особливого типу, що йде в руслі свого часу. Модель об'єднання ще остаточно не сформувалася, але знаходиться в стадії пошуку. БРІКС відноситься до розряду тих міжнародних об'єднань, які не мають міжнародно-правової формалізації. Відповідна політична воля в країнах-членах поки не дозріла настільки, щоб з однаковим усвідомленням необхідності вести справу до інституціалізації, до перетворення «п'ятірки» в повноформатну міжнародну організацію зі своєю представницькою і виконавчою структурою [1, с. 12–13].

БРІКС — це організація, створена на базі міжнародної угоди для управління частиною світової економіки. Раніше ці держави зосереджували зусилля на такому секторі економіки, як сталеливарне виробництво. І понині країни-члени БРІКС відіграють ключову роль у виробництві і постачанні на світовому ринку сталі, при цьому з усіх країн-виробників цього металу лідируючі позиції займає Бразилія [6].

Взагалі можна виділити два напрямки поглядів щодо цілей створення даного об'єднання. До першого відносять оптимістів, до іншого песимістів. Згідно з думкою перших, світові міжнародні інститути та глобальні центри сили перестали справлятися зі своїми обов'язками та потребують нових підходів та пошуків вирішення глобальних задач, що постають перед світовою спільнотою. Щодо песимістів, то їх бачення створення подібних об'єднань може тільки розбалансувати нині діючі структури, а існування подібних груп та об'єднань може бути тільки формальним, без інституційної бази та структури, впливових рішень приймати вони не зможуть.

Можна погодитися з думкою песимістів, що сьогодні є багато причин говорити, що БРІКС не має чітких цілей та структури класичної міжнародної організації, має концептуальну розмитість щодо трактування завдань об'єднання. Але разом з тим не можна заперечувати факт впливу на міжнародні процеси, участі в глобальних проектах, створення та формування нових пошуків вирішень питань, які постають перед міжнародною спільнотою.

Абревіатуру БРІКС вперше було вжито на черговому засіданні світового великого інвестиційного банку «Голдман Сакс» американським економістом Дж. О'Нейлом у його доповіді в листопаді 2001 року. У 2003 р. банк опублікував розгорнуте дослідження, назване «Мріючи разом з БРІК:

шлях до 2050 року». У доповіді високо оцінювалася динаміка розвитку країн БРІК, які претендують на роль постійних лідерів в своїх регіонах, зазначалось, що країни володіють колосальними природними ресурсами, значним промисловим потенціалом. Сучасна назва об'єднання БРІКС увійшла в міжнародну практику в 2011 р. після приєднання Південно-Африканської Республіки [9].

За останні 16 років вказані країни динамічно розвивалися, завдяки чому їх економічний потенціал оцінюють як такий, що до 2050 року може стати домінуючими економіками в світі. Ці країни займають території 29 % земної суші і мають майже 43 % світового населення [2].

Метою даного об'єднання було економічне і дипломатичне співробітництво. Можна виділити основні напрямки співробітництва: це економічний, політичний та безпековий.

Щодо економічного та політичного діалогу, то у форматі БРІКС з 2009 по 2017 рік відбулося 9 самітів, зустрічей президентів країн та різних делегацій, де було підписано багато різних документів, що стосуються співробітництва у цих сферах.

Перша міністерська зустріч у форматі БРІК відбулася за пропозицією Президента РФ В. Путіна 20 вересня 2006 року в кулуарах сесії Генеральної Асамблеї ООН в Нью-Йорку. Також він виступив ініціатором проведення першого саміту в 2009 р. в м. Єкатеринбург, Росія. На першому саміті обговорювалися питання глобальної економічної кризи, світової політики і подальший розвиток БРІК.

Що стосується другого саміту глав країн БРІК, то він відбувся 15–16 квітня 2010 року в столиці Бразилії м. Бразилія. За підсумками саміту було підписано низку міждержавних договорів, створення нового фінансового порядку та більшого впливу в таких міжнародних організаціях, як Всесвітній банк і МВФ [7].

Вперше третій саміт глав держав БРІКС був проведений у форматі п'ятірки 14–15 квітня 2011 року в Китаї на о. Хайнань. БРІКС став представляти чотири континенти: південноамериканський, азіатський, європейський і африканський. На саміті були обговорені: глобальні економічні проблеми; ситуація в Африці і на Близькому Сході; взаємозв'язок країн БРІКС зі світовими фінансовими системами; рішення задач зі взаєморозрахунків в торгівлі в національних валютах і ін.

На четвертому саміті БРІКС, що відбувся в Нью-Делі 28–29 березня 2012 року, зустріч була присвячена проблемам глобальної економіки, антикризовим заходам, а також проблемам врегулювання ситуації навколо Сирії та Ірану. Також сторони обговорили можливості створення спільного банку розвитку та механізми зближення своїх фондових майданчиків.

На п'ятому саміті БРІКС, що відбувся 26–27 березня 2013 року, було затверджено етеквінську декларацію та етеквінський план дій. У декларації дана оцінка поточної світової політичної і економічної ситуації і відображені загальні підходи країн БРІКС з актуальних питань багатостороннього співробітництва. У плані дій знайшли своє відображення нові перспективні напрямки взаємодії, були підписані угоди про співпрацю в сфері «зеле-

ної» економіки, співфінансуванні інфраструктурних проектів в Африці, а також декларація про створення Ділової ради БРІКС і декларація про заснування Консорціуму експертних центрів країн БРІКС [7].

На шостому саміті БРІКС, який проходив з 15 по 17 липня 2014 року в м. Форталеза, Бразилія, лідери БРІКС підписали Угоду про заснування Нового банку розвитку і договір про створення умовних валютних резервів країн БРІКС. Зокрема було встановлено граничний розмір статутного капіталу Нового банку розвитку в розмірі 100 мільярдів доларів [5].

Важливим документом стало підписання Уфимської декларації на сьомому саміті БРІКС, який проходив 8–9 липня 2015 року в Уфі. Відповідно до декларації взято курс на перехід в рамках БРІКС у сфері торгівлі в національних валютах. Розглянуто реалізацію стратегії економічного поясу «Шовкового шляху». Лідери виступили за прискорення реформи ООН і МВФ [7].

На восьмому саміті БРІКС, який проходив в м. Гоа, Індія 15–16 жовтня 2016 року, було обговорено питання стратегічного співробітництва як одного з ключових міжнародних об'єднань, розвитку багатопрофільного співробітництва в даному форматі. Питання міжнародного тероризму, урегулювання ситуації в Сирії, удосконалення системи глобального управління.

Дев'ятий саміт проходив 4–5 вересня 2017 року в м. Сямен, Китай, де особлива увага була приділена політичній координації між країнами БРІКС, реорганізації застарілих політичних та економічних інститутів та структур глобального управління, пріоритетом залишається подолання нинішнього світового економічного спаду.

Що стосується безпекової та оборонної сфери у форматі БРІКС, то лідерами країн неодноразово зазначалося, що ніяких інших органів на зразок НАТО не буде створюватися.

У документах самітів БРІКС підтверджується готовність до колективних дій у вирішенні проблем безпеки. Так, в Декларації саміту в м. Санья, Китай від 14 квітня 2011 р. зазначається, що «ми поділяємо принцип, згідно з яким слід уникати застосування сили» [3].

В рамках ООН країни БРІКС виступають з ініціативами, спрямованими на підвищення ефективності миротворчості.

Конкретна діяльність БРІКС з проблем міжнародної безпеки велася за наступними напрямками і в наступних форматах: довірчий діалог по лінії високих представників з питань національної безпеки. Їх зустрічі проходять тільки раз на рік, де мова йде про координацію дій з регіональних проблем, з питань стратегічної безпеки, протидії міжнародному тероризму, міжнародній інформаційній безпеці. Функціонує робочий орган, який називається група з питань міжнародної інформаційної безпеки та діалог міністрів закордонних справ. Цей діалог проходить щорічно на полях сесії Генеральної Асамблеї ООН у вересні, а також у міру необхідності в межах інших заходів.

До безпекового напрямку взаємодії в БРІКС належить питання, пов'язане з дією в світовій політиці ядерного фактора. Причому забезпечення ядерної безпеки та зміцнення міжнародного режиму ядерного нероз-

повсюдження, включаючи, насамперед, суворе дотримання і підвищення ефективності Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, інших домовленостей в цій області і підсумкове просування до ядерного роззброєння, можна вважати одним з важливих інструментів формування відстоювання країнами БРІКС справедливого і демократичного світопорядку [2].

Таким чином, питання безпеки та оборони також є пріоритетними у форматі БРІКС, проводяться різноманітні обговорення з цього приводу, однак метою не є створення воєнно-політичних блоків. Як стверджують лідери країн, проводиться довірчий діалог з питань національної безпеки, координації дій, щодо питань регіональної та стратегічної безпеки, протидії міжнародному тероризму, міжнародної інформаційної безпеки.

Щодо перспектив існування даного утворення та об'єднання думки також розходяться, серед академічного кола превалює скептицизм. Оскільки об'єднання носить неформалізований характер, відсутність інституцій, правової основи управління знижує рівень довіри та сприйняття серйозності та намірів до даного угруповання. Також можна відмітити, що країни, що створили дане об'єднання, досить різні за багатьма показниками. Найперше це цивілізаційна та географічна віддаленість один від одного, різні континенти, культури, нації, відсутня спільна історія, ідея, мова та ін. По-друге, різні соціально-економічні моделі, фінансові можливості, та економічна спроможність країн.

Але є інше бачення щодо перспектив БРІКС, це думка економістів, банкірів, бізнесменів, експертів у фінансовій та банківській галузі та політиків, яка полягає в тому, що всі члени БРІКС мають величезний економічний та людський потенціал, всі його учасники є регіональними державами та мають відігравати більшу роль в формуванні нового міжнародного світоустрою.

Таким чином, завдяки переговорним процесам та регулярним самітам основа для співробітництва зростає, адже лідери держав БРІКС підтримують один одного і співпрацюють в таких питаннях як: реформа світової фінансової системи, глобальний клімат, міжнародна торгівля, міжнародний тероризм, підвищення міжнародного економічного росту, удосконалення системи глобального економічного управління та демократизації системи міжнародних відносин та ін. Тому зближенню країн БРІКС також сприяє наявність загальної мети та довгострокових інтересів, які ставлять перед собою країни-учасники. Не є хибною думка про те, що сьогодні є запит на перетворення БРІКС в новий вимір нового бачення майбутнього світоустрою, підсилення власних центрів глобального управління, встановлення нових правил в системі міжнародних відносин ХХІ ст.

Список використаних джерел

1. БРИКС — Латинская Америка: позиционирование и взаимодействие / под общей редакцией В. М. Давыдова. — М.: ИЛА РАН, 2014. — 186 с.
2. Давыдов В. М. БРИКС как фактор становления полицентричного режима международных отношений. — <https://interaffairs.ru/jauthor/material/461>

3. Декларация, принятая по итогам саммита БРИКС // Россия в БРИКС. — <http://www.brics.mid.ru/brics.nsf/WEBdocBric/9AF718AA83D590FAC32578720022EB1A>
4. История БРИКС/Совместный сайт министерств иностранных дел государств-участников БРИКС // [HTTP://INFOBRICS.ORG/PAGE/HISTORY-OF-BRICS/](http://INFOBRICS.ORG/PAGE/HISTORY-OF-BRICS/)
5. Меморандум о намерениях. — <http://www.brics.utoronto.ca/docs/150709-NDB-memorandum-ru.pdf>
6. Мумени М. БРИКС и ее влияние на многополярный мир. — <http://inosmi.ru/world/20140811/222300359.html>
7. Саммиты и документы / Национальный комитет по исследованию БРИКС, Россия. — <http://www.nkibrics.ru/pages/summit-docs>
8. Цинсун В. Перспективы и вызовы сотрудничества стран БРИКС: взгляд из Китая. — <http://svom.info/entry/604-perspektivy-i-vyzovy-sotrudnichestva-stran-briks-v/>
9. Чжоу Л. Блистательные перспективы БРИКС. — <http://inosmi.ru/world/20150709/229000774.html>

References

1. BRIKS — Latinskaya Amerika: pozitsionirovanie i vzaimodeystvie (Pod obschey redaktsiey V. M. Davydova). М.: ИЛА РАН, 2014. — 186 с.
2. Chzhou L. // Blistatelnyie perspektivy i BRIKS // <http://inosmi.ru/world/20150709/229000774.html>
3. Davyidov V. M. BRIKS kak faktor stanovleniya politsetrichnogo rezhima mezhdunarodnyih otnosheniy. // <https://interaffairs.ru/jauthor/material/461>
4. Deklaratsiya, prinyataya po itogam sammita BRIKS // Rossiya v BRIKS // <http://www.brics.mid.ru/brics.nsf/WEBdocBric/9AF718AA83D590FAC32578720022EB1A>
5. Istoriya BRIKS // Sovmestnyiy sayt ministerstv inostrannyih del gosudarstv-uchastnikov BRIKS // [HTTP://INFOBRICS.ORG/PAGE/HISTORY-OF-BRICS/](http://INFOBRICS.ORG/PAGE/HISTORY-OF-BRICS/)
6. Memorandum o namereniyah // <http://www.brics.utoronto.ca/docs/150709-NDB-memorandum-ru.pdf>
7. Mumeni M. BRIKS i ee vliyanie na mnogopolyarnyy mir // <http://inosmi.ru/world/20140811/222300359.html>
8. Sammity i dokumenty // Natsionalnyiy komitet po issledovaniyu BRIKS, Rossiya // <http://www.nkibrics.ru/pages/summit-docs>
9. Tsinsun V. Perspektivy i vyzovy sotrudnichestva stran BRIKS: vzglyad iz Kitaya // <http://svom.info/entry/604-perspektivy-i-vyzovy-sotrudnichestva-stran-briks-v/>

Стаття надійшла до редакції 15.09.2017

Вакарчук К. В.

к. полит. наук., доц. кафедра международных отношений
ОНУ имени И. И. Мечникова
к. 32, Французский бульвар 24/26
м. Одесса, 65058, Украина

БРИКС В СИСТЕМЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ XXI ВЕКА

Аннотация

В статье проанализированы создание и формирование нового международного объединения в формате БРИКС, его стратегические цели и задачи. Рассмотрены основные направления деятельности, а именно экономический, политический и оборонный. Также рассмотрены основные саммиты глав государств-участников. Дана оценка роли и перспективам БРИКС в международной системе отношений и участия в глобальных процессах современности.

Ключевые слова: БРИКС, объединение, группа, глобальные процессы, сотрудничество и перспектива.

Vakarchuk K. V.

Department of International Relations, Odessa National University,
k.32, French Bul., 24/26, Odessa-58, 65058, Ukraine

**BRICS IN THE SYSTEM OF INTERNATIONAL RELATIONS
XXI CENTURY**

Summary

The article analyzes the creation and formation of a new international association in the BRICS format, its strategic aims and objectives. The main directions of activity are considered on economic, political and defense. The economic direction is to develop mutual trade, establish investment cooperation, and increase the role in the international world economy of the unification countries. The political direction is implemented in the form of regular summits, meetings of the heads of state, the development of a collective position on issues of global importance, enhancing the prestige and the role of the BRICS countries in the international arena.

Defense politics is to promote the advancement of nuclear non-proliferation in the world, address issues related to environmental, information, national security and international terrorism. The main summits of the heads of the participating states were also considered. An assessment of the role and prospects of BRICS is given in the international system of relations and participation in global processes of the present.

Key words: BRICS, association, group, global processes, cooperation and perspective.

УДК 327:008(477):[(437.1/.2)/(439)+(496.5)/(497.6)]

Задорожня А. Г.

к. політ. н., пом. ректора

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

каб. 33, Дворянська, 2, Одеса, 65082, Україна

тел.: +3(098) 91 01 968, e-mail: alizador@onu.edu.ua

ОСОБЛИВОСТІ МІЖКУЛЬТУРНОГО ДІАЛОГУ «УКРАЇНА — СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКІ ДЕРЖАВИ»: НОВІ ВИКЛИКИ ТА РЕАЛІЇ¹

У статті зроблено аналіз міжкультурних зв'язків України зі східноєвропейськими державами. Автор висвітлює питання цивілізаційної ідентифікації учасників діалогу. Приділено увагу ролі діаспори у підтримці проукраїнських настроїв в країнах.

Ключові слова: Україна, східноєвропейські країни, міжкультурний діалог.

Постановка проблеми. Рівність, пошук компромісів та верховенство права, за визначенням «Білої книги» Ради Європи, стоять в основі міжкультурного діалогу. Проте відкрита відмова неоімперської Росії від встановлених міжнародною спільнотою принципів спричинила виникнення міжкультурної девіації двох слов'янських народів та активізувала комунікаційні прагнення українців відносно до західних сусідів. Схильність до агресивної поведінки з боку кремлівської влади незалежні українці гостро відчують на собі протягом останніх трьох-чотирьох років, тоді як відносини з новими демократичними країнами вже чверть століття носять партнерський, а подекуди і стратегічний характер та відкривають чималі перспективи для наступних генерацій. Водночас не таке вже й безхмарне співробітництво з новими членами ЄС, обумовлене спільним історичним минулим та обтяжене глобалізаційними тенденціями сьогодення.

Аналіз останніх досліджень. Питання встановлення та розвитку міжкультурного, а точніше міжцивілізаційного діалогу проходить червоною стрічкою в основних постулатах міжнародних та міжнародних регіональних організацій, таких як Організація Об'єднаних Націй, Європейський Союз, Рада Європи. Долею зазначених країн у своїх дослідженнях переймалися такі експерти як: А. Стент, Д. Катроскі, М. Нічога, М. Рябчук, О. Домбровський, С. Федуняк, Ю. Павленко та ін., які розвивали чи суперечили теоріям авторів цивілізаційних підходів. В ході дослідження опитано українців, які населяють східноєвропейські країни, та представників національних товариств в Україні.

Мета. Спробуємо з'ясувати яким чином наразі розвивається діалог між українцями та населенням сусідніх держав, поставивши перед собою де-

¹ Стаття була підготовлена для міжнародної наукової конференції «Соціальні та політичні трансформації у Центральній та Східній Європі (1917–2017 рр.): чинники, досягнення, проблеми» (28–29 червня 2017 року, ОНУ імені І. І. Мечникова, Одеса, Україна).

кілька завдань: 1) розглянути цивілізаційну належність учасників діалогу та визначити впливи різних культур на ментальність народу; 2) простежити, як і чим живуть українці в сусідніх країнах; 3) визначити особливості «подвійного життя» представників національних меншин в Україні.

У зв'язку з цим, насамперед, пропонується розглянути дефініцію «міжкультурний діалог» з метою виявлення чи спростування його проявів у контактах між країнами. Отож, за скороченою версією Єврокомісії, міжкультурний діалог означає, по суті, обмін поглядами та думками між різними культурами [1]. Іноді його ототожнюють зі словом «ідентичність». За описом «Білої книги про міжкультурний діалог» Ради Європи — це «відкритий і шанобливий обмін думками між окремими особами та групами, які належать до різних культур, що призводить до більш глибокого розуміння світосприйняття іншого» [2]. Соціально-політичного контексту він набуває, за спостереженнями представників ЮНЕСКО, засвідчивши наступне: «Політика, що заохочує інтеграцію та участь всіх громадян, є запорукою соціальної згуртованості, життєздатності громадянського суспільства й світу. У цьому сенсі культурний плюралізм — політична відповідь на реалії культурного розмаїття. Культурний плюралізм, нерозривно пов'язаний з демократією, створює сприятливе середовище для культурних обмінів і розквіту творчих здібностей, що живлять життєві сили суспільства» [3]. Таким чином, міжкультурним діалогом між Україною та східноєвропейськими країнами можна вважати процес крос-культурної комунікації між індивідуумами чи спільнотами, заснований на принципах рівності, взаємоповаги та верховенства європейської правової системи, що дозволяє учасникам діалогу розширювати світогляд через пізнання культурних інтересів інших націй.

Розташування України на стику декількох цивілізаційних просторів дозволило світовим експертам присвоювати різні назви території сучасної України: це й «окраїна Росії чи Польщі», «міст між Заходом та Сходом» чи «буферна зона»... Проте самі українці протягом багатьох віків прагнули відчувати себе самостійною державною одиницею, розташованою не лише у географічному, а й геополітичному центрі Європи.

З огляду на те, що православно-візантійська цивілізація охоплювала території сучасних України, Болгарії, Сербії, вона мала ознаки одразу двох типів історичної еволюції: «європейський» та «азійський», а лінії можливих цивілізаційних фронтів проходили через православні й мусульманські республіки колишнього СРСР, католицькі Словенію й Хорватію, частково мусульманську БіГ, православні Сербію, Чорногорію, Македонію [4]. Тож югославську кризу, яка породила міжнародний конфлікт Сербії зі Словенією та Хорватією, громадянські війни в БіГ, терористичні дії в Косові, Македонії, а також окупацію Криму та російсько-українську війну на Донбасі вочевидь можна назвати прикладом цивілізаційних суперечок, території яких населяють люди з різними психотипами.

Цивілізаційний розкол в самій Україні, за однією з версій, не має релігійних ознак, проте країна складається з двох політичних культур, розподільча лінія яких проходить вздовж кордону Речі Посполитої (XVII ст.)

та характеризується різними пріоритетами у мовах і ставленням до європеїзації [5]. Та не варто відкидати той факт, що довгий час розбіжність створювало домінування Росії у духовному православно-християнському полі, тоді як «в католицькій Польщі на перше місце завжди ставили Бога, а не віру, а вихід України з духовного поля Москви — це невідновлювана духовна втрата, яка може призвести до непередбачуваних наслідків» [6]. На переконання українського письменника, публіциста Миколи Рябчука, головний розкол в Україні не мовний, не етнічний і навіть не регіональний, а ідентичнісний. Причиною тут можуть служити деякі автостереотип (self-image) чи комплекси, які українці перейняли й інтернаціоналізували, будучи під польським і російським правлінням. Один з них — комплекс неповноцінності (культурної, цивілізаційної, моральної). За стереотипом, який формувався століттями, український народ трактується як «побічний продукт» історичного розвитку, таке собі «історичне непорозуміння», результат «зовнішньої інтриги» (польсько-німецько-австрійсько-угорсько-жидівської), коли росіяни — головні спадкоємці Київської Русі [7]. За приблизними оцінками аналітика, лише третина населення України має чітку національну самосвідомість і однозначно ідентифікує себе з українською політичною нацією. Дві третини — це не росіяни й не українці, це «местні», «тутешні» («...не русские и не украинцы, а одесситы, донбассцы, киевляне»), це люди, які поки що перебувають на донаціональному рівні розвитку, застигши десь у добі гетьманщини, коли всі були «руські» і «православні», для яких ніби немає більшого ворога, ніж «западенці», галичани, «бандерівці». І подолання таких автостереотипів можливе лише при побудові плюралістичного відкритого суспільства [8].

Гасла сучасних українців «Україна — Європа» чи «Україна єдина» імпонують нашим західним сусідам, які в жодному разі не бажають межувати з «Русским миром». Звідси підтримка українців у всіляких проектах Євросоюзу та формування нової моделі взаємовідносин, розпочате з Європейської політики сусідства (2004 р.) потім Східного партнерства (2008 р.) та підтримкою асоціації з ЄС.

Суттєву роль у стиранні цивілізаційних кордонів відіграє національна меншість. Наразі число осіб українського походження, які мешкають у різних країнах світу, за приблизними підрахунками становить 12–20 мільйонів [9]. У сусідніх країнах Європи як етнічні українці ідентифікують себе понад 54 тис. мешканців Чехії, так само Румунії, майже 50 тисяч поляків. Серед угорців, словенців, сербів, хорватів та боснійців — від 4 до 8 тисяч українських діаспорян. Незважаючи на те, що у Болгарії, Словенії та Македонії чисельність українців значно нижча, вони ведуть тут досить активне суспільне життя.

Найбільш чисельною та представницькою організацією закордонних українців в Словаччині вважається Союз русинів-українців СР, в Польщі функціонують Об'єднання українців у Польщі, Союз українців Підляшшя, Об'єднання лемків; в Республіці Македонія діє Громада українців ім. Лесі Українки; в Угорщині — Товариство української культури, Товариство української інтелігенції Угорщини та низка наукових товариств, в

Чеській Республіці — Українська ініціатива в ЧР, Об'єднання українців та прихильників України, Об'єднання українок в ЧР, в Хорватії — Українська громада РХ, Союз українців РХ, в Словенії — товариства Карпати, Берегиня, Рукавичка. До речі, соціальний статус місцевих українців тут середній або вище середнього та більш гідний вид зайнятості (наука, медицина, спорт). Об'єднання українців в Болгарії зареєструвало Спілку українських організацій Мати Україна, в Румунії створено Союз українців Румунії (представлений у Раді національних меншин, а квота організації у Парламенті — один депутат). В Сербії окрім громадських організацій діє Національна рада української національної меншини [12].

**Чисельність представників української діаспори
у східноєвропейських державах [10; 11]**

Країна	Тис. осіб
Чеська Республіка	54–22
Румунія	50,9
Польща	49
Угорщина	5,6–8
Словаччина	7,5
Сербія (з Чорногорією)	бл. 5 (20)
БіГ	бл.5
Хорватія	3,7
Болгарія	1,8
Словенія	бл.1
Македонія	0,14

Особливо примітним є розвиток відносин в освітній сфері. Відрізняються угорці, болгары, поляки. У польських внз, за останніми даними, навчалось близько 23 тис. українців. Уряд ПР надавав стипендії на навчання у польських університетах студентам та аспірантам переважно із зони АТО та тимчасово окупованого Криму, а також щорічні гранти для навчання у Європейському колеґіумі в Натоліні. На сьогодні з вищими навчальними закладами Чеської Республіки укладено 50 угод, Словаччини — більше 30 угод. Сербія підписала угоди з дев'ятьма внз України (три з них на території Луганської та Донецької областей), Хорватія — з шістьма внз країни. Досить активно ведеться співпраця між закладами України та Словенії. На постійній основі діють програми академічного обміну з внз Румунії. Доброю традицією співпраці з македонськими внз стало проведення Днів науки. Більше того, в Скопському університеті ім. Св. Кирила і Мефодія викладається українська мова. Кафедри українознавства відкрито в будапештському Науковому університеті ім. Л. Етвеша та Сегедському науковому університеті Угорщини, а також в гімназії № 6 ім. Св. Мефодія та в Софійському університеті Болгарії, а ще в Загребському університеті Хорватії і в ряді хорватських шкіл [13].

Прикладом динамічної співпраці зі східноєвропейськими партнерами на академічному рівні є Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, який підписав угоди з Кирило-Мефодіївським центром при Болгарській Академії наук, Софійським університетом ім. Св. Климента

Охридського (Болгарія), Сегедьським університетом (Угорщина), Гданським університетом, Щецинським університетом (Польща), Університетом м. Га-лац (Румунія), Університетом ім. Т. Г. Масарика м. Брно (Чехія), Белградським університетом, інститутом фізики (Сербія та Чорногорія).

Відношення населення країн до українських діаспорян загалом можна назвати лояльним, проте після політично-військових змін на історичній Батьківщині національна меншість відчула підтримку та розуміння в питаннях агресії Росії й санкцій проти неї. Між іншим, лише третина населення Угорщини виступила «за» впровадження урядом санкцій проти Росії. Здебільшого респонденти радили не втручатися у справи сусідів [14]. Чехи теж щосили абстрагувалися від обстоювання подальшого продовження санкцій. Зрештою на засіданні урядів країн В-4 у Братиславі (грудень 2014 р.) прем'єри засудили політику Росії щодо порушення суверенітету та територіальної цілісності України. Водночас допомога східноєвропейців (у т.ч. й чехів, угорців) не обмежилася збиранням коштів та речей для бійців у зоні АТО, сім'ям постраждалих, наданням гуманітарної допомоги: машин швидкої, тепловізорів, медикаментів тощо. Варто вказати на виділення Будапештом 100 тис. євро до Цільового фонду НАТО з кібербезпеки для України та 100 тис. євро до Фонду фінансування діяльності ОБСЄ в Україні. Країна виказала готовність долучитися до відновлення інфраструктури на сході України й приймати на лікування українських військових. Скажімо, польська молодь об'єдналася в організацію «Євромайдан Варшава», яка займалася політичними акціями на підтримку України, а перетворившись в «Український світ», організувала музей, бібліотеку Майдану та відкрила інформаційний центр підтримки вимушених переселенців з України [15]. На жаль, старші покоління поляків все ще підвладні стереотипам про українців. Видання «Gazeta Wyborcza» вказує, що кількість громадян, які нелояльно ставляться до українців, останнім часом навіть перевищила чисельність тих, хто симпатизує вихідцям з сусідньої країни [16]. Ускладнили ситуацію випадки з обстрілом консульства РП в Луцьку, скандали через УПА та паплюження пам'ятників. З іншого боку, під час ратифікації Угоди про асоціацію України та ЄС у Польщі участь у референдумі взяли майже 60 % виборців, а от Чехія передала останньою ратифікаційну грамоту до Брюсселя. Чехія лишилася привабливою для українців високооплачуваними вакансіями (на території Чехії знаходиться 112–116 тис. трудових мігрантів з України; до речі, у Польщі — удвічі більше). Підтримку українців чеський народ продемонстрував багатотисячною маніфестацією за відставку президента М. Земана, який назвав російську агресію на Донбасі «громадянською війною», а Майдан — «осередком бандерівців» [17]. Антиукраїнські настрої діаспорянам довелося відчути в Словаччині через деякі ЗМІ проросійської направленості.

Згідно з опитуванням, серед країн В-4 найгіршим виявилось сприйняття українців словаками. Довіряти та покладатись на Україну погодилось лише 17 % опитаних [18]. Та це не позбавило українців, у порівнянні з громадянами інших країн, лідерства за кількістю дозволів на проживання і віз, виданих словацькими консульськими установами. Румуни менше

стурбовані долею України, проте зацікавлені в реалізації спільних проєктів (щодо транспортного сполучення, транскордонної співпраці). На жаль, окрім російського фактору, прохолоду у відносини з сусідами вносить інертність української влади в запровадженні дієвих реформ.

Політичні настрої на історичній Батьківщині відчують на собі представники національних меншин в Україні. Тут вони широко задіяні в різноманітних спільнотах. Так, польське культурно-освітнє товариство створено при Українському товаристві дружби і культурних зв'язків з зарубіжними країнами. Діють Спілка поляків України, Федерація польських товариств в Україні. Серед найбільших такі як: Демократична спілка угорців України, Закарпатське обласне товариство угорської культури, Чехословацьке республіканське культурно-освітнє товариство, Всеукраїнська асоціація болгарських національно-культурних товариств, Чеська національна рада України, Християнсько-демократичний альянс румунів.

Вони передбачають викладання навчальних предметів мовами національних меншин, створення мережі позашкільних навчальних закладів, які б забезпечили задоволення освітньо-культурних потреб національних меншин України.

Кількість етнічних представників в Україні [19]

Діаспора	Тисяч осіб	Мовно-національні групи [20]
болгарська	204,2	болгарська, російська
угорська	156,6	угорська
румунська	151	румунська
польська	144	українська, російська
словацька	6,4	
чеська	5,9	чеська
сербська	бл. 600	

Особливою активністю на захист «своїх» відрізнялася угорська діаспора. Це і тема подвійного громадянства, і автономії на Закарпатті. Віцепрем'єр-міністр Угорщини Жолт Шем'єн заявив, що «виживання етнічних угорських товариств за кордоном залежить від їх здатності досягати автономії». Тим не менш, стан нацменшини тут Угорщина вважала найбільш захищеним. Більше того, угорська громада отримала свого представника у Верховній Раді. Скажімо, болгари завжди готові підтримувати введення в Україні російської мови як другої державної, іноді не стримують обурення від закону про декомунізацію. Їхні представники також задіяні у парламенті та владних структурах на місцях. До внутрішньополітичних процесів України залучені реформатори зі Словаччини та Польщі.

Результати дослідження провідних українських експертів показали, що за рівнем підтримки постмайданівської України країнами-членами ЄС кращим другом України в ЄС є Польща, сьому позицію зайняла Чехія, дев'яту — Словаччина, лише дев'ятнадцяту — Угорщина [21]. Між іншим, жодна з держав не визнана противником. Така статистика є свідченням цивілізаційної взаємодії країн, які в переломні для ЄС часи постійно відволікалися на удосконалення шляхів власної ідентифікації. Водночас,

переймаючись питанням безпеки східних кордонів, не могли нехтувати загостренням ситуацій на «лініях розламу».

Висновки. Стирання «кордонів» розпочалося з демократичних революцій регіону Східної Європи та мало би завершитися у 1991 р. підписанням Біловезької угоди. Проте цинічне вторгнення РФ на територію України — чергова спроба встановити власні правила «гри» за межами визнаних кордонів, що не знайшло підтримки з боку світової спільноти. Парадоксальним є те, що Україна зазнала гноблення через чверть століття після проголошення незалежності. За останніми даними ООН, під час конфлікту на Донбасі загинуло більше 10 тис. осіб, цифри Міноборони засвідчують 2,5 тис. загиблих військових [22]. За підрахунками моніторингової місії ООН з прав людини в Україні, за весь час проведення антитерористичної операції жертвами конфлікту стали більше 2 тис. мирних жителів [23].

І хоча окупаційна та фронтова зони співпадають з цивілізаційними фронтами, вони лишаються умовними, оскільки суперечать волевиявленню населення та становлять штучну перешкоду для розвитку крос-культурної комунікації. Отож, наразі цивілізаційне надбання нових демократичних країн, підкріплене міцним зв'язком з діаспорою, здатне забезпечити реальні умови для стабілізації на східних рубежах України.

Список використаних джерел

1. Intercultural dialogue [Electronic library]: supporting Europe's cultural and creative sectors / Database «European Commission». URL: <https://ec.europa.eu> (accessed: 15.03.2017).
2. The concept of intercultural dialogue. Objectives and conditions [Electronic library] / Database «Council of Europe». URL: <http://www.coe.int> (accessed: 25.05.2017).
3. Intercultural dialogue [Electronic library] / Database «UNESCO». URL: <http://en.unesco.org> (accessed: 09.05.2017).
4. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций и переустройство мирового порядка / Информационный центр «Ближний Восток». 1997. Том 2. URL: <http://middleeast.org.ua/articles/16.htm> (дата звернення: 22.04.2005).
5. Нічога М. Зіткнення цивілізацій посеред України // Українська правда: електронна газета. 11 червня 2010. URL: <http://www.pravda.com.ua> (дата звернення: 11.06.2010).
6. Домбровский А. Украина на разломе цивилизаций. Понять Россию — понять себя // Українська правда: електронна газета. 20 травня 2011. URL: <http://www.pravda.com.ua> (дата звернення: 20.05.2011).
7. Рябчук М. Від Малоросії до України: парадокси запізнілого націєтворення. Київ: Критика, 2000. URL: <http://www.exlibris.org.ua/riabczuk/index.html> (дата звернення: 11.02.2001).
8. Українська громада в країнах світу [Електронний ресурс] / Доступ із інформаційної системи Міністерства закордонних справ України. URL: <http://mfa.gov.ua/ua> (дата звернення: 23.04.2017).
9. Двостороннє співробітництво [Електронний ресурс] / Доступ із інформаційної системи Міністерства закордонних справ України. URL: <http://mfa.gov.ua>.
10. Медінський І. Аудит зовнішньої політики: Україна — Угорщина // Главком: інформаційне агентство. — URL: <http://glavcom.ua> (дата звернення: 27.09.2016).
11. 10 облич української молодіжної діаспори [Електронний ресурс] / Доступ із інформаційної системи «Global Ukraine news». URL: <http://global-ukraine-news.org> (дата звернення: 24.12.2015)
12. Gazeta Wyborcza: отношения Польши и Украины разрушает нетерпимость // РИА Новости Украина: інформаційне агентство. — URL: <http://rian.com.ua/analytics/20170117/1020564689.html> (дата звернення: 17.01.2017).

Воротнюк М. Аудит зовнішньої політики: Україна — Словаччина // Главком: інформаційне агентство. — URL: <http://glavcom.ua> (дата звернення: 27.09.2016).

14. Zeman vyzval k útoku na základny teroristů, ať jsou umístěny kdekoli [Elektronický zdroj] // Server: Internetová média «Idnes.cz». URL: <http://zpravy.idnes.cz> (accessed: 18.09.2016).
15. Электронная версия бюллетеня Население и общество // Центр демографии и экологии человека Института народнохозяйственного прогнозирования РАН. 2004. № 173–174. URL: <http://demoscope.ru/weekly/2004/0173/analit05.php> (дата обращения: 24.10.2004).
16. Всеукраїнський перепис населення 2001 р.: Розподіл населення за національністю та рідною мовою. URL: <http://2001.ukrcensus.gov.ua> (19.07.2017).
17. Кто друг України в ЕС? [Електронний ресурс] / Доступ із інформаційної системи «Інститут світової політики». URL: <http://iwp.org.ua/ukr/public/1156.html> (дата звернення: 27.09.2016).
18. ОБСЕ назвала количество погибших на Донбассе с начала года [Електронний ресурс] // Доступ із інформаційної системи «ПрессОРГ 24». URL: <http://pressorg24.com> (дата звернення: 17.06.2017).
19. В ООН оприлюднили жахливу статистику щодо загиблих за час проведення АТО [Електронний ресурс] / Телевізійна служба новин. URL: <https://tsn.ua> (дата звернення: 15.03.2017).

References

1. «Intercultural dialogue», European Commission, accessed March 15, 2017, <https://ec.europa.eu>
2. «The concept of intercultural dialogue. Objectives and conditions Definitions», Council of Europe, accessed May 25, 2017, http://www.coe.int/t/dg4/intercultural/concept_EN.asp
3. «Intercultural dialogue», Unesco, accessed May 9, 2017, <http://en.unesco.org>
4. Sehmyuehl KHantington, «Stolknovenie tsivilizatsiy i pereustrojstvo mirovogo poryadka», Blizhnij Vostok, accessed April 22, 2005, www.meaddleeast.org.ua.
5. Mykhaylo Nichoha, «Zitknennya tsyvilizatsiy posered Ukrainy», Ukrayins'ka pravda, June 11, 2010, accessed June 11, 2010, <http://www.ppravda.com.ua>
6. Aleksandr Dombrovskij, «Ukraina na razlome tsivilizatsiy. Ponyat' Rossiyu — ponyat' sebya», Ukrayins'ka pravda, May 20, 2011, accessed May 20, 2011, <http://www.ppravda.com.ua>
7. Mykola Ryabchuk, Vid Malorosiyi do Ukrainy: paradoksy zapizniloho natsiyetvorennya (Kyiv: Krytyka, 2000), accessed February 11, 2001, <http://www.exlibris.org.ua/riabczuk/index.html>.
8. Mykola Ryabchuk, Vid Malorosiyi do Ukrainy: paradoksy zapizniloho natsiyetvorennya.
9. «Ukrayins'ka hromada v krayinakh svitu», Ministerstvo zakordonnykh sprav Ukrainy, accessed April 23, 2017, <http://mfa.gov.ua>
10. «Dvostoronnye spivrobitnytstvo», Ministerstvo zakordonnykh sprav Ukrainy, accessed April 23, 2017, <http://mfa.gov.ua>
11. «Ukrayins'ka hromada v krayinakh svitu».
12. «Dvostoronnye spivrobitnytstvo».
13. «Dvostoronnye spivrobitnytstvo»
14. Ivan Medyn'skyu. «Audyt zovnishn'oyi polityky: Ukrainy-Uhorshchyna». Informatsiyne ahent-stvo «Hlavkom». Accessed September 27 (2016). <http://glavcom.ua>
15. «10 облич української молодіжної діаспори», Global Ukraine news, December 24, 2015, accessed December 24, 2015, <http://global-ukraine-news.org>
16. «Gazeta Wyborcza: отношения Польши и Украины разрушает нетерпимость», РИА Новости Украина, January 17, 2017, accessed January 17, 2017, <http://rian.com.ua>
17. «Zeman vyzval k útoku na základny teroristů, ať jsou umístěny kdekoli», Internetová média «Idnes.cz», accessed September 18, 2016, <http://zpravy.idnes.cz>
18. Марина Воротнюк. «Аудит зовнішньої політики: Україна-Словаччина». Інформаційне агентство «Главком». Accessed September 27 (2016). <http://glavcom.ua>
19. «Elektronnaya versyya byulletenya Naselenye y obshchestvo». Tsentr demografyy y ekolohyy cheloveka Ynstitut narodnokhozyaystvennoho prohnozovaniya RAN 173–174 (2004). Accessed October 24, 2004. <http://demoscope.ru/weekly/2004/0173/analit05.php>.

20. «Rozpodil naselennya za natsional'nisty ta ridnoyu movoyu», Vseukrayins'kyy perepys naselennya 2001 r., accessed July 19, 2014, <http://2001.ukrcensus.gov.ua>
21. «Khto druh Ukrainy v YeS?», Instytut svitovoyi polityky, accessed July 20, 2014, <http://iwp.org.ua/ukr/public/1156.html>.
22. «OBSE nazvala kolichestvo pogibshikh na Donbasse s nachala goda», PressORG 24, accessed June 17, 2017, <http://pressorg24.com>
23. «V OON oprylyudnyly zhakhlyvu statystyku shchodo zahyblykh za chas provedennya ATO», T-SN, accessed March 15, 2017, <https://tsn.ua>

Стаття надійшла до редакції 15.09.2017

Задорожня А. Г.

ректорат Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Дворянская, 2, Одесса, 65082, Україна

ОСОБЕННОСТИ МЕЖКУЛЬТУРНОГО ДИАЛОГА «УКРАИНА — ВОСТОЧНОЕВРОПЕЙСКИЕ ГОСУДАРСТВА»: НОВЫЕ ВЫЗОВЫ И РЕАЛИИ

Аннотация

В статье проанализированы межкультурные связи Украины с восточноевропейскими государствами. Автор затрагивает вопросы цивилизационной идентификации участников диалога. Уделено внимание роли диаспоры в поддержке проукраинских настроений в странах.

Ключевые слова: Украина, восточноевропейские государства, межкультурный диалог.

Zadorozhnia A. G.

Rector's Office of Odessa I. I. Mechnikov National University,
Dvoryanskaya str., 2, 65082, Odessa, Ukraine

**FEATURES OF THE CROSS-CULTURAL DIALOGUE «UKRAINE —
THE EASTERN EUROPEAN STATES»: NEW CHALLENGES
AND REALITIES**

Abstract

The cross-cultural relations of Ukraine with the Eastern European states were analyzed in the article. The author touched upon the issues of civilization identification of the participants of a dialogue. Attention to the role of the Diasporas' supporting of the pro-Ukrainian sentiments in the countries was paid. It is necessary to understand that formation of mentality in the conditions of pressure had affected a component of their national identification of Ukrainians and majority of the Eastern Europeans too. Today main part of the EE countries — the members of the EU. The latest events in Ukraine showed a new socio-cultural symbiosis interpretation which was capable to lead the population to self-determination and understanding themselves as a part of common civilization's area. Under the circumstances the protection of cultural needs of ethnic minorities, the population welfare, freedom, a rule of law were basis of a friendly relations between the countries. That especially effective was cooperation at the level of the ethnic minorities. In summary, the research showed the consolidation of societies on the basis of the European values allowed creating the group of the reliable partners which capable to provide strong links between representatives of new generations. Unfortunately, only the Ukrainian people (but not the power) demonstrated their readiness for upgrades once again. And now the power structures have to implement effective reforms and begin the forming of the political elite. Now the international support of the Central European at different levels was especially important for Ukraine and can be a motive power for development of the united, independent European country.

Key words: Ukraine, the Eastern-European states, cross-cultural dialog.

УДК 94(477)«15/16»:303.446.4

Зимницька С. П.

к. і. н., ас. каф. історії та політичної теорії Державного взз
«Національний гірничий університет»,
к. 111, пр. Д. Яворницького, 19, м. Дніпро, 49005, Україна
тел. +380977273595, e-mail svitlana.zymnytska@gmail.com
ORCID orcid.org/0000-0001-7558-9778

ЗЕМЕЛЬНІ ВОЛОДІННЯ ВИШНЕВЕЦЬКИХ НА ЗАДНІПРОВ'І В УКРАЇНСЬКІЙ І ПОЛЬСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ СЕРЕДИНИ ХІХ — СЕРЕДИНИ ХХ ст.¹

Стаття присвячена дослідженню української та польської історіографічної традиції (до середини ХХ ст.) щодо земельної політики Вишневецьких на Задніпров'ї. Серед основних питань — оцінка колонізаційної діяльності представників роду на Лівобережжі в українській і польській історіографії. Також предметом аналізу є дослідження істориків щодо господарської діяльності Яреми Вишневецького у задніпровських маєтностях.

Ключові слова: Вишневецькі, Задніпров'я, Лівобережна Україна, українська історіографія, польська історіографія, Ярема Вишневецький.

Постановка проблеми. Заселення Вишневецькими Задніпров'я та їхнє управління цим краєм ретельно проаналізовано в українській і польській історичній літературі. Попри це виявлено доволі відмінні погляди на роль Вишневецьких як представників спольщеної аристократії в заселенні українських земель. В історичній літературі немає єдиної точки зору і стосовно того, за рахунок якого населення заселялися володіння Вишневецьких на Лівобережжі. Панування низки стереотипів при дослідженні історії маєтностей роду на лівому березі Дніпра у працях українських і польських істориків обумовлює потребу порівняння їх точок зору для підтвердження або спростування тих чи інших гіпотез.

Аналіз останніх досліджень. Велике значення для дослідження української шляхти загалом і роду Вишневецьких зокрема має монографія Н. Яковенко [14], в якій серед інших питань приділено увагу окремим сюжетам щодо господарської діяльності Вишневецьких у задніпровських маєтностях. Сучасна польська дослідниця І. Чаманська присвятила опису князівських маєтностей як на правому, так і на лівому березі Дніпра окремий розділ монографії [16]. У додатку історик вмістила мапу маєтностей роду із зазначенням шляхів набуття тих чи інших земель. Детальний опис окремих міст, що належали Вишневецьким, наведено у колективній монографії «Князі Вишневецькі» [9].

¹ Стаття була підготовлена для міжнародної наукової конференції «Соціальні та політичні трансформації у Центральній та Східній Європі (1917–2017 рр.): чинники, досягнення, проблеми» (28–29 червня 2017 року, ОНУ імені І. І. Мечникова, Одеса, Україна).

Метою статті є дослідження української та польської історіографії щодо земельної та колонізаційної політики представників роду Вишневецьких. Для досягнення поставленої мети слід вирішити кілька **завдань**: 1) проаналізувати, які джерела були використані вченими для дослідження земельної політики роду на території Лівобережжя; 2) з'ясувати, як історики оцінювали початок заселення Задніпров'я і чи вважали вони ці території пустинними до початку колонізації краю; 3) дослідити господарську діяльність Яреми Вишневецького в його задніпровських володіннях.

Період існування володінь Вишневецьких на Лівобережній Україні, що охоплює останнє десятиліття XVI і першу половину XVII ст., співпадає з періодом посиленої колонізації краю, а самі Вишневецькі були одними з головних провідників цього процесу.

Велике значення для дослідження способів освоєння лівобережних земель Вишневецькими має підбір актів Литовської метрики, введеної до наукового обігу Ф. Ніколайчиком . На ці документи спиралася більшість дослідників даного питання.

Одним із головних джерел стосовно маєтностей Яреми Вишневецького на Лівобережжі на заключному етапі його перебування в цьому краї є інвентар задніпровських володінь князя, який являє собою список міст і сіл з переліком осілих у них господарів і млинів. Цей документ було знайдено у бібліотеці м. Чорний Острів і опубліковано А. Пшездецьким [18, с. 41–44]. На зазначений інвентар у своїх дослідженнях пізніше часто посилалися інші історики, проте деякі з них виступили з критикою цього документу.

Джерелами для низки праць з історії заселення Лівобережної України наприкінці XVI — на початку XVII ст. стали також дані люстрацій, земських пописів, тарифів подимного податку тощо. На суттєві недоліки даних інвентарів і люстрацій вказував О. Баранович. На його думку, ці документи не дозволяли в повній мірі вирахувати чисельність населення українських земель, оскільки землевласники не були зацікавлені у наданні достовірних даних про реальну кількість населення в їхніх маєтностях [4, с. 201, 220–221]. Найбільш прийнятним джерелом для цієї мети Баранович вважав дані подимного податку [4, с. 203–204].

В історіографії приділено значну увагу шляхам і способам колонізації краю магнатами і шляхтою, зокрема й представниками роду Вишневецьких. Дискусійними лишаються питання, за рахунок якого населення відбувалося заселення Задніпров'я і чи були ці території пустинними до приходу польської адміністрації.

Переважна більшість польських дослідників виступала прибічниками «культурницької місії» польської шляхти в освоєнні земель Задніпров'я. Осадчими у цьому випадку виступали магнати, які мали і достатні економічні ресурси для заселення цих земель, і військову силу для оборони [17, с. 134–135].

Українські історики не поділяли думки польських дослідників щодо цивілізаторського впливу польської колонізації, вважаючи істинними колонізаторами краю міщан і козаків. Учені наголошували, що польські

можновладці, прийшовши на Лівобережжя, оформили спадкові права на землі, заселені без їхньої участі. Посилаючись на висновки люстраторів 1636 р., автор вказав, що більшість шляхтичів без будь-якого права осадити нові слободи і назвали їх своїми спадковими [2, с. 568; 1, с. 120].

М. Грушевський охарактеризував способи колонізації Лівобережної України і здійснив порівняння оцінок залюднення краю польською та українською історіографією [7]. Вчений вважав, що колонізація Задніпров'я здійснювалася за рахунок втікачів із західноукраїнських земель, а його територія була поділена на великі магнатські латифундії. Із такими латифундіями історик порівнював староства, які були в державній власності, але по суті перебували у приватному володінні магнатів [7, с. 28].

М. Василенко зазначав, що колонізацією займалися не особисто князі, а їхні управителі, про інтенсивну діяльність яких свідчить той факт, що Вишневещина, яка наприкінці XVI ст. вважалася пустою, до середини XVII ст. вже була заселена [6, с. 514]. Крім самого процесу колонізації М. Василенко розглянув і охарактеризував також її способи. Як вважав дослідник, швидкий успіх колонізації Задніпров'я був зумовлений посиленням утисків селянства Правобережної України, звідки здійснювалося переміщення населення на прикордоння. Цією народною колонізацією скористалися серед інших магнатів і Вишневецькі [6, с. 519–520].

Український радянський історик К. Гуслистий виокремив причини колонізації Лівобережної України, а також докладно описав процес розширення земельних маєтностей Вишневецьких на Задніпров'ї. Дослідник порівнював землевласників Лівобережжя з колишніми удільними князями. Пригноблення українського населення польськими магнатами наприкінці XVI — на початку XVII ст. історик пов'язував із остаточним встановленням у цей період необмеженої диктатури «дворянської демократії» і повним занепадом королівської влади в Речі Посполитій [8, с. 11–13, 88].

Праця К. Гуслистого ґрунтується на залученні широкого кола джерел і літератури, автор виявив обізнаність не лише з українською, а й із зарубіжною історіографією. В умовах посилення тиску на історичну науку К. Гуслистий у своєму дослідженні вимушений був виступати з критикою буржуазної історіографії, проте така манера викладу матеріалу не вплинула на якість проведеної істориком роботи і не зменшила її наукового значення.

З критикою висновків польських і українських дослідників про пустинність лівобережних земель до освоєння їх польськими магнатами виступив О. Баранович. Він вважав, що ці землі були заселені ще з часів татарського і литовського панування, там мали місце феодальні відносини, тому значення діяльності польської аристократії в заселенні регіону є перебільшеним [4, с. 230]. О. Баранович наголошував, що представники Речі Посполитої на місцях не вживали ніяких заходів для оборони прикордоння; її здійснювало місцеве населення — козаки, міщани, озброєні селяни [4, с. 199]. Історик був вимушений оцінювати роль магнатів і шляхти з позицій класової боротьби, хоча це ніяк не применшує значення проведених ним досліджень.

Отже в історіографії досліджуваного періоду проявилися дві концепції щодо заселення та розвитку господарства Лівобережжя. Незважаючи на суттєві відмінності, обидві концепції мають право на життя, містячи як раціональні, так і хибні елементи.

В окремих період історії землеволодіння Вишневецьких на Задніпров'ї дослідниками виділено час проживання тут Яреми Вишневецького. Захоплення князем земель і судові справи з приводу окремих територій розглянуто у переважній більшості праць, присвячених даній проблемі.

Господарська діяльність князя на Задніпров'ї була проаналізована в дослідженні К. Шайнохи [19]. Для аналізу судових суперечок з приводу земельних питань історик послуговувався даними зі «Щоденника Богуслава Машкевича», опублікованого Ю. У. Нємцевичем. Автор зазначав, що князь здійснював збройні наїзди не тільки на сусідні волості, а навіть на королівщини та ленні землі Речі Посполитої. Історик негативно оцінював таку політику Яреми, вважаючи, що вона призводила лише до занепаду його володінь, які вимагали корисніших справ [19, с. 186–187].

Характеристику перебування Яреми Вишневецького на Задніпров'ї з переліком податків, які на той час сплачувалися на цій території, на основі опублікованого в «Полтавських губернських відомостях» (№ 40, 1848 р.) матеріалу здійснив також Ю. Бартошевич. Польський дослідник оцінював період 1635–1648 рр. на Задніпров'ї як ідилію, оскільки це був час найефективнішої колонізації та упорядкування селянських відносин [15, с. 240–241].

Д. Багалій навів декілька сюжетів щодо земельної політики Яреми Вишневецького в задніпровських маєтностях. На думку історика, князь був зацікавлений у добрих прикордонних відносинах із Московським царством. Свідченням цього слугують їхні переговори щодо дозволу селянам князя перевезення їхнього майна із земель, що відійшли до Москви, пізніше встановленого терміну [3, с. 384–385]. Д. Багалій торкнувся також питання втікачів із володінь Яреми Вишневецького. Князь домовлявся з московським урядом щодо повернення своїх підданих, внаслідок чого слугам князя було дозволено розшукувати їх на території сусідньої держави [3, с. 386].

К. Бочкарьов зазначав, що Вишневецьчина за часів князя Яреми перетворилася на одну з найбільш облаштованих областей розхитаної на той час економічно Речі Посполитої. Це було зумовлено тим, що князь укріпив міста, проклав дороги, побудував млини, мости і греблі. У своїй статті Бочкарьов на базі народних переказів навів опис Лубенського замку, побудованого з європейською пишністю [5, с. 976]. Важко сказати, чи відповідають дійсності ці відомості, оскільки кількома десятиліттями пізніше В. Томкевич наголошував на відсутності даних щодо лубенської резиденції Яреми Вишневецького, припускаючи лише, що спочатку замок міг бути дерев'яним [20, с. 110].

До аналізу господарської діяльності Яреми Вишневецького на Задніпров'ї звернувся і Ф. Ніколайчик, розглядаючи випадки захоплення князем земель на основі актів Литовської метрики. Він бачив причину переселення

воеводи руського до Лубенщини в прагненні впорядкувати і розширити свої задніпровські маєтності під особистим наглядом. Автор припускав, що Ярема Вишневецький бажав власним перебуванням тут попередити в майбутньому й козацькі повстання, які негативно відбивалися на економічному добробуті його земель. За роки свого володіння Лубенщиною він здійснив низку силових захоплень земель, які вражали своєю грандіозністю [10, с. 101]. Загалом Ф. Ніколайчик характеризував земельну політику князя Яреми як хижацьку і загарбницьку, що не враховувала інтересів населення, яке проживало на захоплених територіях.

Діяльність Яреми Вишневецького на Задніпров'ї розглянута в дослідженні Л. Падалки [12]. Здійснюючи перелік земельних володінь Яреми Вишневецького на Полтавщині, дослідник спирався на дані тарифу подимного податку Київського воєводства 1631 р. На основі даного джерела Л. Падалка охарактеризував різні верстви населення, що проживали на зазначеній території у другій чверті XVII ст. [12, с. 79–83]. Історик склав таблицю, за даними якої можна зробити висновок, що за своїми обсягами володіння князя Яреми перевищували аналогічні маєтності інших магнатів у 5–20 разів [12, с. 74]. У дослідженні Л. Падалки також згадано про земельні суперечки Яреми Вишневецького з іншими магнатами і шляхтою [12, с. 72].

М. Василенко при описі задніпровських володінь Вишневецьких найбільшу увагу приділив діяльності Яреми. Дослідник намагався з'ясувати, чи вплинуло переселення князя з Волині до Лубен на прибутковість його земельних володінь. За оцінкою історика, те, що у другій половині 1630-х рр. Лубенщина була ареною козацьких повстань, і велика кількість селян князя Яреми переходила в козацтво, що негативно впливало на господарство Задніпров'я. Саме з метою його налагодження Ярема Вишневецький і переселився на Лівобережжя. Проте, на думку М. Василенка, це не мало позитивного ефекту, оскільки князь вживав жорстких заходів до повстанців і збільшував побори, що змушувало населення залишати його володіння [6, с. 513].

М. Василенко охарактеризував також і політику захоплення земель князем Яремою, в чому він перевершив усіх своїх попередників. Вчений підкреслював, що матеріали з історії колонізації Лівобережної України незначні й малодосліджені, тому на їхній основі можна робити лише приблизні висновки. Загалом, як видається, М. Василенко здійснив ґрунтовний аналіз колонізаційної та господарської діяльності Вишневецьких на території Задніпров'я, дійшовши доволі об'єктивних і вірогідних висновків.

М. Яворський коротко охарактеризував становище підданих Яреми Вишневецького на Задніпров'ї. Послугуючись марксистсько-ленінською термінологією, автор наголошував, що, незважаючи на відсутність панщини, князь «немилосердно експлуатував селян» у своїх маєтностях [13, с. 70].

Земельна політика воеводи руського докладно проаналізована в дослідженні В. Томкевича, значну увагу також приділено судовим процесам з приводу земельних питань [20, с. 74–88]. Історик реконструював спосіб життя на Задніпров'ї за часів Яреми Вишневецького. Автор припускав, що,

з огляду на потребу постійної бойової готовності до татарських набігів, двір князя повинен був виглядати насамперед як військовий гарнізон. Незважаючи на те, що спочатку князь не проживав на Задніпров'ї постійно, бо мав резиденції в інших містах, на цих землях все одно перебувала більша частина його війська, готова до будь-яких несподіванок [20, с. 109–110].

Висновки. Таким чином, масив літератури з вивчення господарської політики Вишневецьких у їхніх маєтностях на лівому березі Дніпра є доволі широким. Незважаючи на короткий період перебування на Задніпров'ї (близько 60 років), представники роду заснували велику кількість міст, що свідчить про їхню активну діяльність у цьому регіоні. Аналіз історіографічної традиції виявив доволі відмінні погляди на роль Вишневецьких як представників спольщеної аристократії в заселенні українських земель. Українські дослідники не погоджувалися з думкою польських опонентів щодо цивілізаторського впливу магнатів і шляхти Речі Посполитої на розвиток господарства. Серед дослідників немає єдиної точки зору і стосовно того, за рахунок якого населення заселялися володіння Вишневецьких на Лівобережжі. Історія Задніпров'я досліджувалася вченими на основі одного й того самого джерельного матеріалу, який, однак, по-різному ними трактувався при характеристиці земельної політики Вишневецьких у цьому краї.

Список використаних джерел

- Антонович В. Польско-русские соотношения XVII в. в современной польской призме (По поводу повести Г. Сенкевича «Огнем и мечом») / В. Б. Антонович // Антонович В. Моя сповідь: Вибрані історичні та публіцистичні твори. — К.: Либідь, 1995. — С. 106–135.
2. Багалея Д. Займанщина в Левобережной Украине XVII и XVIII ст. / Д. И. Багалея // Киевская старина. — 1883. — № 12. — С. 560–592.
3. Багалея Д. Очерки из истории колонизации степной окраины Московского государства / Д. И. Багалея. — М., 1887. — 614 с.
4. Баранович А. Население предстепной Украины в XVI в. / А. И. Баранович // Исторические записки. — М.: Изд-во АН СССР, 1950. — С. 198–232.
5. Бочкарев К. Город Лубны. Исторический очерк / К. П. Бочкарев // Исторический вестник. — 1900. — № 9. — С. 973–990.
6. Василенко Н. Очерки по истории Западной Руси и Украины / Н. П. Василенко. — К., 1916. — 589 с.
7. Грушевський М. Господарство польського магната на Задніпров'ю перед Хмельниччиною / М. Грушевський // Записки Українського наукового товариства в Києві. — К., 1908. — Кн. 1. — С. 25–43.
8. Гуслистий К. Нариси з історії України. Вип. 3: Визвольна боротьба українського народу проти шляхетської Польщі в другій половині XVI і в першій половині XVII століття (60-ті роки XVI — 30-ті роки XVII століття) / К. Гуслистий. — К.: Вид-во Академії наук СРСР, 1941. — 184 с.
9. Князі Вишневецькі / під ред. І. Тесленка. — К.: Балтія-Друк, 2016. — 319 с.
10. Николайчик Ф. Начало и рост полтавских владений Вишневецких по данным Литовской метрики / Ф. Николайчик // Труды XI Археологического съезда в Киеве. 1899. Т. II. — М., 1902. — С. 95–104.
11. Николайчик Ф. Материалы по истории землевладения князей Вишневецких в Левобережной Украине / Ф. Николайчик // ЧИОНЛ. — К., 1900. — Кн. XIV, вып. 3, отд. 3. — С. 91–192.
12. Падалка Л. Прошлое Полтавской территории и ее заселение. Исследования и материалы с картами / Л. В. Падалка. — Х.: САГА, 2009. — 330 с.

13. Яворський М. Нарис історії України: у 2 ч. / М. Яворський. — К.: Аделаїда, 1987. — Ч. II. — 249 с.
14. Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна / Н. Яковенко. — К.: Критика, 2008. — 470 с.
15. Bartoszewicz J. Wiśniowiecki Jeremiasz Michał / J. Bartoszewicz // Encyklopedia powszechna. — Warszawa: Nakładem i drukiem S. Orgelbranda, 1867. — Т. 27. — S. 238–245.
16. Czamańska I. Wiśniowieccy. Monografia rodu / I. Czamańska. — Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2007. — 552 s.
17. Jabłonowski A. Zasielenie Ukrainy / A. Jabłonowski // Ateneum. — Warszawa, 1888. — Т. XLIX. — S. 115–138, 308–319.
18. Przeździecki A. Podole, Wołyń, Ukraina: Obrazy miejsc i czasów / A. Przeździecki. — Wilno, 1841. — Т. 1. — 232 s.
19. Szajnocha K. Dwa lata dziejów naszych. 1646. 1648 / K. Szajnocha. — Lwów, 1865. — Т. 1: Polska w r. 1646. — 368 s.
20. Tomkiewicz W. Jeremi Wiśniowiecki (1612–1651) / W. Tomkiewicz. — Warszawa: Nakł. Tow. Naukowego Warszawskiego, 1933. — 406 s.

References

1. Antonovich, V. «Pol'sko-russkie sootnosheniya XVII v. v sovremennoj pol'skoj prizme (Po povodu povesti G. Senkevicha «Ognem i mechem»)» in *Moya spovid': Vybrani istorichni ta publitsystichni tvory*, 106–135. Kyiv: Lybid', 1995.
2. Bagalej, D. «Zajmanshhina v Levoberezhnoj Ukraine XVII i XVIII st.» *Kievskaya starina* 12 (1883): 560–592.
3. Bagalej, D. *Ocherki iz istorii kolonizatsii stepnoj okrainy Moskovskogo gosudarstva*. Moskva, 1887.
4. Baranovich, A. «Naselenie predstepnoj Ukrainy v XVI v.» *Istoricheskie zapiski* (1950): 198–232.
5. Bochkarev, K. «Gorod Lubny. Istoricheskij ocherk» *Istoricheskij vestnik* 9 (1900): 973–990.
6. Vasilenko, N. *Ocherki po istorii Zapadnoj Rusi i Ukrainy*. Kiev, 1916.
7. Grushevs'kyj, M. «Gospodarstvopol's'kogo magnatana Zadniprovyu pered Xmel'nychchynoyu» in *Zapysky Ukrayins'kogo naukovoogo tovarystva v Kyjevi*. Vol. 1, 25–43. Kyiv, 1908.
8. Guslystyj, K. «Vyzvol'na borot'ba ukrayins'kogo narodu proty shlyaxets'koyi Pol'shhi v drugij polovyni XVI i v pershij polovyni XVII stolittya (60-ti roky XVI — 30-ti roky XVI stolittya)» in *Narysy z istoriyi Ukrayiny*. Vol. 3. Kyiv: Vyd-vo Akademiyi nauk SRSR, 1941.
9. Knyazi Vyshnevetski, edited by I. Teslenko. Kyiv: Vyd-vo TOV «Baltiya-Druk», 2016.
10. Nikolajchik, F. «Materialy po istorii zemlevladieniya knyazej Vishnevetskikh v Levoberezhnoj Ukraine» *CHIONL* 14 (1900): 91–192.
11. Nikolajchik, F. «Nachalo i rost poltavskikh vladenij Vishnevetskikh po dannym Litovskoj metriki» *Trudy XI Arkheologicheskogo sjezda v Kiyevе*. 1899 2 (1902): 95–104.
12. Padalka, L. *Proshloe Poltavskoj territorii i ee zaselenie. Issledovaniya i materialy s kartami*. Kharkov: Izdatel'stvo «SAGA», 2009.
13. Yavors'kyj, M. *Narys istoriyi Ukrayiny*, vol. 2. Adelayida, 1987.
14. Yakovenko, N. *Ukrayins'ka shlyaxta z kincyа XIV do seredyny XVII stolittya*. Volyn' i Central'na Ukrayina. Kyiv: Krytyka, 2008. — 470 s.
15. Bartoszewicz, J. «Wiśniowiecki Jeremiasz Michał» in *Encyklopedia powszechna*, vol. 27, 238–245. Warszawa: Nakładem i drukiem S. Orgelbranda, 1867.
16. Czamańska I. *Wiśniowieccy. Monografia rodu*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2007.
17. Jabłonowski, A. «Zasielenie Ukrainy» *Ateneum* 49 (1888): 115–138, 308–319.
18. Przeździecki, A. *Podole, Wołyń, Ukraina: Obrazy miejsc i czasów*, vol. 1. Wilno, 1841.
19. Szajnocha, K. *Dwa lata dziejów naszych*. 1646. 1648, vol. 1. Lwów, 1865.
20. Tomkiewicz, W. *Jeremi Wiśniowiecki (1612–1651)*. Warszawa: Nakł. Tow. Naukowego Warszawskiego, 1933.

Стаття надійшла до редакції 15.09.2017

Зимницкая С. П.

кафедра истории и политической теории
Государственного вуз «Национальный горный университет»
к. 111, пр. Д. Яворницкого, 19, г. Днепр, 49005, Украина

**ЗЕМЕЛЬНЫЕ ВЛАДЕНИЯ ВИШНЕВЕЦКИХ НА ЗАДНЕПРОВЬЕ
В УКРАИНСКОЙ И ПОЛЬСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ СЕРЕДИНЫ
XIX — СЕРЕДИНЫ XX в.**

Аннотация

Статья посвящена исследованию украинской и польской историографической традиции (до середины XX в.) относительно земельной политики Вишневецких на Заднепровье. Среди основных вопросов — оценка колонизационной деятельности представителей рода на Левобережье в украинской и польской историографии. Также предметом анализа являются исследования историков относительно хозяйственной деятельности Яремы Вишневецкого в заднепровских владениях.

Ключевые слова: Вишневецкие, Заднепровье, Левобережная Украина, украинская историография, польская историография, Ярема Вишневецкий.

Zymnytska S.

the Department of History and Political Theory of National Mining University,
r. 111, D. Yavornytski Av., 19, Dnipro, 49005, Ukraine

**VYSHNEVETSKY'S LANDOWNING IN THE ZADNIPROVIA
IN UKRAINIAN AND POLISH HISTORIOGRAPY OF THE MIDDLE
OF 19TH — THE MIDDLE OF 20TH CENTURIES**

Abstract

The article is devoted to the study of Ukrainian and Polish historiography (until the middle of 20th century) concerning the land policy of Vyshnevetsky family in Zadniprovnia. In the article it has been ascertain what aspects of Vyshnevetsky's economic activities were elucidated and how land and colonizing policy realized by the family representatives was judged in Polish and Ukrainian historiography. The settlement process of Zadniprovnia by Vyshnevetsky and their management of this region began to call the interest of researchers from the middle of 19th century. Despite a rather careful analysis of this issue in the literature, it was revealed quite different views on the role of Vyshnevetsky as representatives of the aristocracy the Polish–Lithuanian Commonwealth in the colonization of Ukrainian lands. Ukrainian researchers disagreed with the opinion of Polish opponents about the civilizational influence of the magnates and the nobility of the Polish–Lithuanian Commonwealth on the development of the economy. In the historical literature there is no single point of view concerning to the fact what population settled Vyshnevetsky's lands in the Left-bank Ukraine. Compared to the assets of Vyshnevetsky in the Right-bank Ukraine, their holdings on the left bank of the Dniper were studied more thoroughly by historians; in particular, there are several published scientific papers devoted to the activities of representatives of the family in the development and settlement of Zadniprovnia. Information about Vyshnevetsky's colonizing activities in the Left-bank Ukraine is presented in many sources, but researches dedicated to Zadniprovnia settling by the family members contain mainly identical data and often duplicate one another.

Key words: Vyshnevetsky, Zadniprovnia, the Left-bank Ukraine, Ukrainian historiography, Polish historiography, Yarema Vyshnevetsky.

УДК 930:070

Кабачій Р. І.

к. іст. н., журналіст та експерт ГО «Інститут масової інформації»
к. 17, вул. Велика Васильківська, 47, м. Київ, 03150, Україна
тел. +38 063 57 47 085, e-mail r.kabachiy@gmail.com

**УКРАЇНСЬКІ МЕДІА ВІД ЗАРОДКОВОГО СТАНУ В 1991 р.
ДО «КОРУПЦІЙНОГО ПЛЮРАЛІЗМУ» 2017 р.: РОЗВИТОК
І ПЕРСПЕКТИВИ¹**

Стаття присвячена аналізу розвитку українських ЗМІ від часу отримання незалежності до постмайданної України 2014–2017 рр. Розглянуті чинники, що впливали на процес виникнення приватних ЗМІ, перебудову державних медіаресурсів. Особлива увага приділена олігархізації ЗМІ, підпорядкуванню їх великим фінансовим групам та намаганням впливати на медіа після т. зв. журналістської революції 2004 р. Серед висновків прослідковується теза, що попри видимість відвоювання основ свободи слова кількома революціями явище джінси, замовних матеріалів, віра політиків і партій, що довіру громадян можна купити через ЗМІ, створює ілюзію демократії у медіасфері. Парадоксально, але найбільше свободи слова у ЗМІ було на початку 1990-х рр.

Ключові слова: «джінса», журналістська революція, медіавласність, роздержавлення ЗМІ, «корупційний плюралізм».

...коли нас порівнюють з поляками, і я згадую свою розмову з першим послом Польщі в Україні Єжи Баром, і він тоді сказав, що ми даремно себе картаємо, що відстаємо від Польщі, — «ви були просто ближче до епіцентру ураження».

Лариса Івшина, головний редактор газети «День»

Постановка проблеми. Незалежність України в 1991 р. уможливила швидкий розвиток медіа. До цього всі українські ЗМІ контролювалися державою. Більшість державного медіасектору продовжувала працювати у 1990-х і 2000-х рр. аж до нашого часу без суттєвих спроб реформувати його. За цей період було створено значну кількість комунальних (особливо в 90-х рр.) та приватних ЗМІ. Основне медійне законодавство було прийняте в 90-х рр. і було спрямоване на регулювання незалежних/приватних ЗМІ.

Метою статті є дослідити особливості розвитку українських ЗМІ від часу отримання незалежності до постмайданної України 2014–2017 рр.

Сучасний український медіаринок зароджувався в умовах двох важливих факторів: 1) переходу від економіки соціалістичного планування до ринкової, фактичної появи приватних ЗМІ; 2) відриву від медіазалежності

¹ Стаття була підготовлена для міжнародної наукової конференції «Соціальні та політичні трансформації у Центральній та Східній Європі (1917–2017 рр.): чинники, досягнення, проблеми» (28–29 червня 2017 року, ОНУ імені І. І. Мечникова, Одеса, Україна).

колишньої імперської метрополії у Москві, котрий триває і сьогодні [1]. До незалежності недержавними були лише окремі видання нових партійних проектів (як РУХ). Якість існуючих українських газет та ТБ була низькою, штучно упослідженою на тлі «центральных» ЗМІ, тож починати треба було практично з нуля.

У загальноукраїнській пресі легше було почати робити нове видання, ніж переробляти існуюче. На думку медіаекспертки Наталії Лигачової, «приватні нові видання були кращими. Переродження робилося кадрами тієї радянської епохи, плюс у них в чомусь почалося скочування в національну самосвідомість, і до чого воно приводило? Взяти «Робітничу газету», вона по суті своїй залишилася совкове виданням, і «Коза» [колишнє «Комсомольское знамя»] врешті-решт стала совковою, і «Вечірній Київ» [2]. У регіонах ситуація була ще гіршою. Як пише сумський автор Владислав Івченко, «ситуація зі ЗМІ була нудною і повністю державною». Він наводить приклад заснування Ігорем Даніленком першої газети «Данкор», котра мусила стартувати з рекламного оголошення в телепрограмі обласної газети, звідки дуже швидко була посунута, — виходом було заснування газети безплатних оголошень в серпні 1992 р., накладом 1000 екз., з яких було розкуповувано попервах 200–300 штук. Перші журналістські матеріали з'явилися лише через півтора роки, і газета почала дрейф до нормального міського видання [3, с. 158–160]. При цьому приклади створення продукту і технічне обладнання привозилося із Москви. Подібним чином розвивалося радіо, проте отримати ліцензію було важко: частоти контролювала держава, а відтак з'являлася корупційна складова.

У Львові ситуація була кращою, проте не набагато. Нинішній головний редактор сайту ЛБ.юа Олег Базар, а свого часу редактор «Львівської газети», розповідає, що на студіях журналістики їм говорили про будь-що, тільки не про корисні і практичні речі. «У нас було середовище людей з амбіціями, котрі хотіли щось робити. На той час вже з'явився такий феномен львівської журналістики як кривенківський «Поступ». Коли я чи мої друзі на I курсі вже там щось публікували, для нас це було мегакруто. Ми робили студентське інформаційне агентство», — говорить Базар [4].

У Києві головними «стовпами» друкованої преси, що «заклали основи нової української журналістики» стали, на думку Лигачової, «Киевские ведомости», «Дзеркало тижня» і «День». Щодо першої газети Лариса Івшина говорить: «Прикметним було на той час те, що ми її видавали російською мовою, але змогли зробити з цього суперпатріотичне явище, що дало мені розуміння і ключі, що інколи необов'язково йти в лоб, щоб досягти успіху [...] це була гостра, абсолютно незалежна журналістика [4]. Наталя Лигачова погоджується, що 1990-ті це були часи вільної преси: «...Це було навіть не в 1990-х, навіть вже в кінці 1980-х, свобода слова це було те, що дуже цінувалося і величезне значення мало те, що після приходу Горбачова відкрилися всі ці архіви [ЗМІ], коли вони ще не були під владою великого капіталу і багато вирішували саме редакції і редактори» [2].

Незалежність ЗМІ почала не подобатися властві імуцим і т. зв. «новим українцям», олігархам, котрі почали перекуповувати ЗМІ або їх душили.

У Сумах так сталося із сайтом «Суми-інфонет», заснованим Олегом Ольшанським та Русланом Дейниченком, нині викладачем Могилянської школи журналістики: «...Він проіснував півтора року, його багато цитувала міська преса, а потім нас задавили через критичні статті про губернатора Щербаня [вихідця з Донбасу]. Влада зрозуміла, що Інтернет — це серйозний ресурс, і намагалася взяти його під контроль», — свідчить Ольшанський [3, с. 209].

У Києві тиск на ЗМІ почався з прем'єрством Павла Лазаренка: «У 1996 році, коли Лазаренко приїхав до Києва, з'явилися вперше «заказняки», тиск влади на засоби масової інформації. Але і потім, коли Лазаренко почали прибирати, тиснути на його «Правду України», і пішло по нака-ту» (Лигачова). До цього медіакритикиня згадує лише один випадок: «Був прецедент 1994 року, коли під час виборчої кампанії Кравчук спробував заборонити [телеканал] Гравіс, який був під Кучмою. Його гендиректором була моя однокурсниця Оля Таукач. Але і Кравчук спробував його прикрити, тому що канал його жорстко критикував. Але не вийшло, було гостре обурення, але перша спроба була» [2].

Лариса Івшина на прикладі газети «День» бачить цей процес так: «На другому [президентстві Кучми] вже було жорсткіше, бо на плівках Мельниченка є розмова Кучми з Азаровим, де йшлося про те, щоб нас не підтримував бізнес, щоб робити нам великі труднощі в розповсюдженні; всі начальники на місцях знали, з ким «не треба дружити». І навпаки, з ким треба. А що ще треба робити [в Україні, щоб видання закрилось]? Фактично, газету кілька разів розорювали дотла. Перше завдання, про яке я знала, було поставлене Лазаренкові: перекупити, а якщо не вдасться, то зруйнувати» [4].

Саме тому в той момент українська свобода слова намагається втекти в онлайн-сегмент. Інтернет-ЗМІ з'являлися як альтернатива брехливому телебаченню і нечисленним газетам і набирали популярність, стаючи основним для багатьох мислячих людей джерелом отримання інформації. Навіть якщо порівнювати із сусідніми до України країнами Євросоюзу, українські онлайн-видання виглядають феноменом, котрий швидше і сильніше розвивався. Найбільш відомим проектом того часу, котрий залишається флагманом української інтернет-журналістики до сьогодні, є «Українська правда», заснована Георгієм Гонгадзе та Оленою Притулою.

Убивство Гонгадзе у вересні 2000 р. стало переломним моментом для багатьох і багатьом відкрило очі (хоч убивства журналістів уже відбувалися, — Петро Шевченко, кореспондент «Киевских ведомостей» з Луганщини, Вадим Бойко з ТВ «ГАРТ» у Києві). А те, як влада в усі роки після убивства намагалася себе обілити, викликало огиду і обурення. Представниця «Репортерів без кордонів» в Україні Оксана Романюк так описувала цю ситуацію за часів президента Ющенка в 2007 р.: «Численні спроби найвищих посадових осіб України зашкодити або зірвати розслідування цього вбивства як до, так і після Помаранчевої революції у грудні 2004 року, свідчать про те, як гостро постає для України питання безкарності» [5, с. 66].

Саймон Пірані з Міжнародної федерації журналістів, який проводив незалежне дослідження, дійшов висновку, що на політичному рівні слідчі дії наражаються на байдужість та навіть спротив. Він заявив про «відсутність політичної волі» знайти замовників вбивства Гонгадзе. За його словами, якщо вона колись і була, нині очевидною є воля представників політичного істеблішменту захистити репутацію один одного [5, с. 67]. Як приклад процесу «умивання рук» Лигачова наводить телеканал зятя Кучми Пінчука, котрий «на куплений тоді канал ICTV запросив трійцю — Дмитра Куликова (тепер російський політтехнолог), Миколу Княжицького та Дмитра Кисельова, знову ж із Москви, і вони почали в своїй програмі всіляко вибілювати Кучму» [2].

Лариса Івшина так підводить ризику під медіа до і після убивства Гонгадзе: «Початки 1990-х нам давали обнадійливі зразки. Канал «1+1» Роднянського був дуже якісною спробою, Саша Ткаченко як керівник однієї з тодішніх програм не поступався майбутнім НТВ і т. д. Загубивши свою журналістику, ми стали «вотчиною» для тих, хто сюди приїхав, медійних гастарбайтерів. Наша питома журналістика лежить десь внизу як кладовище затонулих кораблів. І цей процес більш крупний, кланово-олігархічна система пожерла все живе навколо» [4]. Навіть один з одіозних політологів на той час Михайло Погребинський уважав, що вільне слово в регіонах можливе лише «на перетині місцевої та міжрегіональної олігархії» [6, с. 9].

У новому тисячолітті з'являється обурливе явище «темників» (прямих вказівок, як освітлювати ті чи інші події). Оксана Романюк про це пише: «Українські ЗМІ пройшли через досить авторитарний період розвитку. У вересні 2002 р. на український журналістів почала чинити безпрецедентний тиск Адміністрація Президента шляхом опосередкованого розповсюдження так званих «темників». Журналісти розцінили це як відродження політичної цензури, і об'єдналися, щоб боротись проти неї. В той період відбулись наймасовіші протести проти цензури — майже півтисячі журналістів підписали Маніфест, в якому виступили проти введення в Україні політичної цензури» [5, с. 113].

Від 2002 до 2004 року поруч із «темниками» формується також вид подачі інформації, окреслений Наталкою Лигачовою, котра на той момент уже створила проект «Телекритика», як «фонить».

Уособленням його став В'ячеслав Піховшек, що працював на каналі «1+1»: «Піховшек робив щотижневу програму «Епіцентр», при чому тактика ескейв і його особисто була якась — сюжети вони робили більш-менш адекватні, рідко коли порушували журналістські стандарти, а потім вже Піховшек в своїх підводках і відводках перевертав все з ніг на голову. Деяких журналістів просто підкуповували конвертами, і не було такого як на Інтері, що за позицію звільняли — ти не хочеш такого робити, не роби, не хочеш це знімати — не знімай, не хочеш озвучувати — не озвучуй. Але це робили інші люди, знаходилися [...]. Багато що робив сам Піховшек, він говорив, «я вигрібав лайно», умовно кажучи» [2]. Багатьох журналістів ця ситуація не влаштовувала, і з телеканалів люди почали

звільнятися. Закінчилося це «журналістською революцією» та внесенням у законодавство норми про недопущення цензури.

Оксана Романюк пише: *«Під час президентських виборів 2004 року пряма цензура була одним із основних знарядь влади в боротьбі за перемогу, і зрештою, привела її до поразки. Внаслідок маніпулювань і упередженого висвітлення подій великі і популярні мас-медіа втратили більшу частину своєї аудиторії і були змушені вибачатися за свою політику. Крім того, влада настільки дискредитувала себе спробами введення тотального контролю за ЗМІ, що, завдяки консолідованим зусиллям журналістів, було ухвалено рішення про заборону проведення перевірок діяльності мас-медіа в період виборчих баталій. З одного боку, це мінімізувало вплив влади, але з іншого — поклало додаткову відповідальність на журналістів щодо дотримання норм журналістської етики, і на жаль, дало поштовх розвитку іншого різновиду цензури — економічній»* [5, с. 114].

Що мається на увазі? Помаранчева революція повернула свободу слова, проте журналісти і редакції були поставлені в режим «олігархічного плюралізму» (ведення редакційної політики відповідно до поглядів власників-олігархів), а згодом за згоди власників і менеджменту — стали заручниками «джинси», замовних матеріалів.

Наталя Лигачова згадує: *«Ця свобода слова досить швидко перетворилася на свободу корупційних можливостей. У 2005 р. до нас приїхав працювати Савік Шустер [...] цього першого року він був важливим, відкрилися ті шлюзи, що були зачинені при Кучмі. Ми почали говорити про все, що заманеться, про політику, про власну позицію. А потім шоу почало перетворюватися на собачі бої, плюралізм був дуже сильний, але плюралізм проплачений. Там відбувалося змагання корупційних можливостей: хто заплатив, той потрапив на канал»* [2].

Великі гроші в загальноукраїнських ЗМІ почали притягувати журналістських зірок з регіонів, де на той момент назріває кадровий голод, а голод фінансовий штовхає регіональні ЗМІ в обійми «джинси»: спершу з заказух жили журналісти (існує переконання, що в той час за «ліві» гроші можна було збудувати новий будинок), а згодом цілі редакції, котрі погоджувалися ставити «джинсу» тривалий термін, до року.

Наталя Лигачова: *«У 2006–2009 рр. відбувається розквіт «джинси», ціла система багаторазового чи одноразового потрапляння на ефіри, зв'язків телеканалів з політиками. Перестали запрошувати незалежних експертів, туди почали потрапляти експерти або за гроші, або призначені партійними штабами. Свобода слова швидко виродилася в олігархічну вакханалію куплених ефірів. У 2005-му ми пережили початок 1990-х, дізналися хто є хто, такий собі виток. А потім побачили змагання популярності, проплачених олігархами»* [2].

Революція Гідності 2013–2014 рр. практично не змінила цієї ситуації. За словами виконавчої директорки ГО «Детектор медіа» Діани Дуцик, серед загальних тенденцій сучасної української журналістики маємо «олігархічну природу медіа, що не змінюється багато років. Це впливає і на контент, і на економічну свободу ЗМІ, і на те, як висвітлюються важливі

суспільно-політичні події в країні, адже великі політичні гравці, фінансово-промислові групи продовжують використовувати медіа в своїх цілях для захисту своїх інтересів, а часом — і для маніпуляції аудиторією» [7].

Висновки. Інтернет-ЗМІ почали множитися як гриби, прямо пропорційно міра відповідальності за правдиву інформацію зменшувалася. Відтак інтернет-ЗМІ нерідко перетворювалися на т. зв. «зливні бачки» (тобто сайти, які публікують все від всіх, а ще краще за гроші), продуцентів неправдивих фейкових інформацій, розсадників замовних матеріалів (т. зв. «джинси»).

Позитиви натомість відбуваються у секторі колишніх державних і комунальних медіа. Останні проходять процес роздержавлення, розпочатий зі вступом в дію відповідного закону («Про реформування державних і комунальних друкованих засобів масової інформації») 1 січня 2016 р. Натомість створення суспільного мовлення на базі Національної телерадіомовної компанії та її підрозділів у регіонах може принести оновлення та свіже дихання, оскільки ці ЗМІ були заражені т. зв. «державною джинсою», коли мусили подавати компліментарні матеріали про представників влади у центрі і на місцях. Проте і цей процес дуже запізнений.

Список використаних джерел

1. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://ukraine.mom-rsf.org/ua/ukrajina/kontekst/istorija/>
2. Interview with journalist Natalia Ligachova [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.3rnatolin.eu/library/interview-natalia-ligachova/>
3. Івченко В. Ліхіє дев'яності: як не сумували Суми. — К.: Темпора, 2015. — 268 с.
4. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.3rnatolin.eu/>
5. Романюк О. М. Заручники інформації. Посібник з безпеки для українських журналістів. — К.: Такі справи, 2007. — 168 с.
6. Все про медіа регіонів України. В рамках проекту «Громадська експертиза. Свобода слова». — Київ: Фонд Центр «Суспільство», 2000. — С. 9.
7. Зінченко Л. Зрада чи перемога: якою є українська журналістика сьогодні? 6 червня 2017 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://detector.media/community/article/126716/2017-06-06-zrada-chi-peremoga-yakoyu-e-ukrainska-zhurnalistika-sogodni/>

References

1. <https://ukraine.mom-rsf.org/ua/ukrajina/kontekst/istorija/>
2. Interview with journalist Natalia Ligachova <http://www.3rnatolin.eu/library/interview-natalia-ligachova/>
3. Ivchenko V. Likhiye dev'yanosti: yak ne sumuvaly Sumy. — K.: Tempora, 2015. — 268 s.
4. <http://www.3rnatolin.eu/>
5. Romanyuk O. M. Zaruchnyky informatsiyi. Posibnyk z bezpeky dlya ukrayins'kykh zhurnalistiv. — K.: Taki spravy, 2007. — 168 s.
6. Vse pro media rehioniv Ukrainy. V ramkakh proektu «Hromads'ka ekspertyza. Svoboda slova». Kyviv, 2000, Fond Tsentru «Suspil'stvo». — S. 9.
7. Zinchenko L. Zrada chy peremoha: yakoyu ye ukrayins'ka zhurnalistyka s'ohodni? <http://detector.media/community/article/126716/2017-06-06-zrada-chi-peremoga-yakoyu-e-ukrainska-zhurnalistika-sogodni/>

Стаття надійшла до редакції 15.09.2017

Кабачий Р. И.

ОО «Институт массовой информации»

к. 17, ул. Большая Васильковская, 47, г. Киев, 03150, Украина

**УКРАИНСКИЕ МЕДИА ОТ ЗАРОЖДАЮЩЕГОСЯ СОСТОЯНИЯ
В 1991 г. ДО «КОРРУПЦИОННОГО ПЛЮРАЛИЗМА» 2017 г.:
РАЗВИТИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ**

Аннотация

Статья посвящена анализу развития СМИ со времени получения Украиной независимости до постмайданной Украины 2014–2017 гг. Рассмотрен процесс возникновения частных СМИ, перестройки бывших государственных медиаресурсов. Особенное внимание уделено олигархизации СМИ, подчинению их крупным финансовым группам и попыткам влияния на медиа после т. н. журналистской революции 2004 г. Среди выводов статьи прослеживается тезис, что, не смотря на видимость отвоевания основ свободы слова несколькими революциями, явление «джинсы», т. е. заказных материалов, вера политиков и партий в то, что доверие граждан можно купить посредством СМИ, создает иллюзию демократии в медиасфере. Парадоксально, но настоящая свобода слова и мнений была в СМИ в начале 1990-х.

Ключевые слова: «джинса», журналистская революция, медиасобственность, разгосударствление СМИ, «коррупционный плюрализм».

Kabachiy R.

PhD. Mr., NGO «Institute of Mass Information»
room 17, street. Velyka Vasyl'kivska, 47, Kyiv, 03150, Ukraine

**DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN MEDIA FROM THE INITIAL
STATE IN 1991 TO «CORRUPTION PLURALISM» 2017:
DEVELOPMENT AND PERSPECTIVES**

Abstract

The article covers the history of media after the fall of USSR to post-war Ukraine 2014–2017. This period is marked by reconstruction of state media and development of private media. Emphasis is put on oligarchization of the media and subordination to the large financial groups. As follows they try to influence the content of media after the so-called «Journalistic revolution». The main conclusion is that despite the apparent expression of the freedom of speech in several revolutions, the phenomenon of «jeansa» (paid journalism), the faith of politicians and parties, that the trust of citizens can be bought through the media, creates the illusion of democracy in the media. Paradoxically, the greatest freedom of thought and speech in the media was in the early 1990's. Precisely since the end of 1990th the government and tycoons conceived media may be under pressure via its outbidding or destroying. So called «temnyky» appeared at the beginning of 2000th as a secret instructions from the government on the way some event must be covered. Government and tycoons found the way to influence media even after journalists achieved elimination of «temnyky» practice — bribing practice has been invented. It involved only some journalists at first, but later covered whole editorial offices and holdings. Hidden ads phenomenon, so called «jeansa», still exist today and is wide spread. IMI regional representatives found up to 400 corrupted materials in regional Internet-media during pre-election period. It is the «freedom of corruption chances» as result of Ukrainian media degrading.

Key words: «jeansa», journalistic revolution, media ownership, media denationalization, «corruption pluralism».

УДК 327:141[(=172):(=161.3)]

Kamuntavičius R.

Ph. D., Ass. Prof., History Department, Faculty of Humanities
Vytautas Magnus University,
room 508, Putvinskio str., 23, Kaunas, 44212, Lithuania
tel. +370 686 31146, personal website www.rustis.info

**LITHUANIAN AND BELARUSIAN NATIONAL NARRATIVES. G. B. VICO'S
«RETROSPECTIVE»¹**

National narratives are subjective, one-sided and conflicting. This problem has been noticed among European thinkers since the 19th c. An Italian thinker G. B. Vico has no direct relation to the modern problem of national narratives or to Lithuanian or Belarusian historical interpretations. But he appeared to be one of the most influential thinkers of modern times who made an extraordinary impact on humanities of the 20th c. Vico formulated three stages of evolution of peoples: epoch of the Gods, period of heroes, and age of people. The same stages are essentially repeated in the structure of national narratives of the 20th and even of the 21st c. This is long-standing mental paradigms that have remained unchanged for hundreds of years. They can be traced in Belarusian and Lithuanian histories as well. Two national narratives have been engaged in many decades lasting conflict being unable to share heroes of the common past, especially of the 13–15th c., such as Mindaugas, Gediminas, Algirdas, and Vytautas. Vico concludes that subjectivity is unavoidable in the narrations composed by humans. Contradictory interpretations of the common past created by Belarusians and Lithuanians are more natural than the creation of one «perfectly true» vision of the past.

Key words: G. B. Vico, historical narratives, Belarus, Lithuania

The Problem. The cognition of truth has never been the most important goal of national narratives. One of the most renowned nationalist and national identity researchers, Ernest Renan, even back in 1882, noticed that forgetfulness and even historical mistakes are essential factors in creating a nation and stories about it [12]. His ideas have been supported by the early 21st c. historians: «national narratives try to link the past, the present, and the future, making the nation a protagonist. In such narratives, the stories that are told and the way they are told are becoming as important as the stories that have to be forgotten» [8, p. 154]. Historians create stories of nations, construct «imaginary communities» [1], thus, «nationalizing the past» [4] or «robbing it» by launching the stories into the world that justify oppression or celebrate freedom, rehabilitate debauchery or heal wounds, promote insurrections and revolutions, and educate patriots or traitors.

---

¹ Стаття була підготовлена для міжнародної наукової конференції «Соціальні та політичні трансформації у Центральній та Східній Європі (1917–2017 рр.): чинники, досягнення, проблеми» (28–29 червня 2017 року, ОНУ імені І. І. Мечникова, Одеса, Україна).

The past is the object of history science. The same past is the object of national narratives, collective or individual memories. In none of these cases the past is completely reconstructed [11]. The only difference is that, in the case of the science of history, this is recognized and *doubts* never disappear, while in all the other cases, the claims for the absolute truth remain. In general, all this means that historians and nationalists are far from mutually convenient partners. National narratives are incompatible with the critical scientific history. A prominent British historian, Anthony F. Upton [14, p. 164], has precisely formulated the essence of the conflict. According to the professor, the historical myth and fiction differ from the critical approach in that the conclusions of scientists are always temporary and, in principle, always remain open to review. Unfortunately, such a story is unacceptable for the development of national identities that require a «true» past, which can ensure the maintenance of the nation's image. The function of a national historian is to create and maintain an icon. However, a critical historian, by nature, is an iconoclast, and his responsibility is to question any truth. A. F. Upton is rhetorically asking whether national and critical historians should be split in a friendly way and takes their own ways? The *true* scientist has no homeland. He believes that all societies are essentially the same, and the differences are determined by the contingencies rather than the innate characteristics of the people that make up those societies. The national historian believes that each society is unique and the environment little affects the national character, but on the contrary, they themselves change and influence the environment. A. Upton summarizes that a critical historian is a barrier to the creation and maintenance of a national identity, and, at the same time, a national narrative.

National narratives distort the history, encourage conflicts among nations, and often hinder the development of professional history. We see that in principle they can neither be objective nor scientifically substantiated. Actually, isolated facts, events, or processes, that are often described in those narratives, are critically substantiated, but the whole (and the whole is the most important element in the narrative of the nation), and the claim to the only truth are very problematic. However, as long as there are states and nations, it is unlikely that national narratives may be anything to change. No full-fledged nation can neither create nor survive without its historical narrative. He supports a collective identity that creates solidarity ties [13]. Historical narrative gives meaning to the events, processes and epochs of the past, which otherwise would remain only abstract and unnamed in the past or would simply be forgotten [2]. The denationalization of history is completely unthinkable in the near future. By reinforcing this perspective one can reiterate that a democratic world without states, nations, communities, which have their own identity, past, and vision is hardly imaginable. Only totalitarianism has no diversity. Probably, the existence of one another overlapping and conflicting national narratives is encoded in the very nature of human beings and in the logic of the life of free communities.

G. B. Vico's «Retrospective». It has been observed that national narratives have characteristic features that can be formulated in three simple para-

graphs [8, p. 157]: *Romanticism*. All national narratives are romantic; in the sense that they provide that nations have existed at all times and contain the characteristics of eternity. Each national narrative seeks to describe the beginning by moving it to the next possible times. The past is mythologized. It immediately encodes a number of problems: the nations whose history has not yet existed in those ancient times (the present modern nation is a phenomenon of the 19th and 20th centuries), on the other hand, the deeper the narrative goes into the past, especially prehistoric, the less reliable the sources are, and this leads to a flicker of interpretations, distortions, and misunderstandings. Such historians' aspiration to «discover» the origins was called by M. Bloch as one of the greatest temptations and scarcities of the science of history with which the architects of national histories are particularly confronted [6]. *Heroes*. National narratives are full of heroes and heroic motives. The transformation of real-life personalities (rulers, warriors, fighters, revolutionaries) into heroes is also one of the most important features of national narratives. It is important to understand here that they mostly were not the heroes in their own times, but they became ones because were created by the generations of other times that they did not personally know. *The struggle for freedom, justice, and identity*. There is a tendency towards positive aspects to always be associated with «we», and negative — with the «other». This contradiction often encodes hostility to other nations, and this often leads to the perception that we have been attacked by external enemies for centuries, contributing to xenophobic education, coercion, wars, ethnic cleansing, and genocide [9; 3]. The common theme of national stories, especially for Europe, is the struggle for freedom, democracy, or for a certain area. To structure the struggle, the events and interpretations of the struggle are selected or even newly constructed. This creates the «great battles», the most important «historical dates» that taught from the primary school years, and the «correct» interpretations of the most important events and past phenomena. It has been observed, that national narratives are «tied» not to the former territories (there are no boundaries of political structures that have never been changed for centuries), but to the lands of the present, currently existing states. This is related to the B. Croce's and R. G. Collingwood's idea expressed at the early 20th century that «the whole story is the story of the present.» Here we have in mind that the past is described from the today's perspective with regard to the existing cultural and political realities. The historian cannot disassociate himself from his cultural, political, and social environment, so he «adapts» the past to today: he is raising topics, raising questions, selecting facts and creating interpretations that are relevant to the present.

The above three groups of features of national narratives offer a comparison with the stages of the development of the history of nations formulated by Vico at the beginning of the 18th c. [15]. This thinker is considered to be the first representative of the philosophy of classical history. Unlike his rational contemporaries I. Kant, J. Locke, D. Hume and a whole host of educators he doubted that the methods of exact sciences could be applied to the knowledge of human activity. The cosmos was created by God, so it can only be known

to him, and human matters (i.e., social and humanitarian, including history) have been created by human beings, thus, he himself can know them. The nature of man is not static and unchanging. Attempts to know the world in which they live and endeavour to adapt constantly change the world and the people themselves. Vico was one of the first culture comparators. Analyzing the ancient Egyptian, Greek, Babylonian, and even Chinese cultures, he believed that all cultures are individual and possess unique features that overwhelm them in the fields of society, economics, politics, and culture. On the other hand, they all have similar stages of development, and all human activity is regulated by «providence», without which there would be neither science nor virtues. He also suggested that myths, stories, songs, customs, and rituals can be the sources of reconstructing and explaining the past, but to understand them, you need to get into the minds of people on that time. Such enthusiasm for the mentality of other cultures, for the infinite number of attitudes and life styles, is possible only owing to *fantasia*, i.e. imagination. Vico's style is baroque, non-disciplined, and dark. According to I. Berlin, the «New Science» is a blend of clever things and total nonsense, a set of missed ideas. Some of them are charming and impressive, while others are shapeless, dark, and naive. Strong innovative thoughts are accompanied by trivial fragments of outdated scholarly traditions. All of this is chaotically incorporated in an unbelievably fruitful work, which, despite everything, is brilliant [5, p. 3, 67–68]. Vico made a tremendous influence on the 19th — 20th c. thinkers who have transformed the science of history: the giant of the French romantic historical traditions Michelet, the German historian Dilthey, the Italian thinker Croce, and the British philosopher Collingwood.

Vico formulated three stages of evolution of peoples following the ancient Egyptians [15, p. 395]. The same stages are essentially repeated in the structure of national narratives of the 20th century, and therein how the evaluations of each of these three epochs differ. Thus, what is meant by this is long-standing mental paradigms that have remained unchanged for hundreds of years.

Vico argued that the first stage in the development of the nations was «The Epoch of the Gods.» Nations are then created, and this process is based on the myths with encoded meanings. Religions are born here, and feelings and emotions rather than rational minds predominate among people. This period is definitely a reflection of the *Romanticism* group, and is associated with the oldest history of Lithuania and Belarus until Mindaugas.

Attention should be drawn to a number of innovative and thought-provoking ideas. First of all, the fact that Vico gave significance to the Gods is quite praiseworthy. Religion is important for every national narrative. There is no national narrative with no confessional affiliation, or its influence on culture, statehood, and conflicts caused by it. Secondly, Vico argued that «people tend to exaggerate what they do not understand or do not know», that is precisely why many nations «considered their past more magnificent than it really was» [15, p. 42–43]. Perhaps, by making the first people «Gods», Vico himself fell into these «traps»; however, this is also characteristic to national narratives

of our time. Narrative stories aim at describing the beginning by moving it to the possibly most distant time. This immediately encodes a number of problems: it describes the beginning of modern nations in prehistoric times, although they did not exist at that time; on the other hand, talking about a very distant past that left no written and verbal sources but only relatively few archaeological sources is very problematic. Prehistoric times, which are so little known about and so alien to our minds, are often named and described as «the times of the beginning of the nation», and, thus, are too much emphasized, romanticized, and mythologized in national narratives. Thus, in the history of Lithuania, the «ancestral Baltic lands» that appeared today, which lasted from Berlin to Moscow in the 2nd millennium BC. In turn, the Belarusians, «bypassing» the Kiev Russia state, emphasize the independence of the Polotsk state at the very dawn of the statehood.

According to Vico, the second period of the development of the nations is the «Epoch of Heroes». For those times, the pursuit of honour, power and immortality, often at all costs, is common. It is a time when fragmentation into the caste system, increasing opposition, and exclusion from the society is taking place. Wars are based on religion rather than reason and rationality, and, therefore, are extremely ferocious. This could correspond to the 10th — 15th c., to the times when fundamental changes took place in the cultural and, especially, political areas, and when the majority of the most important historical heroes of Lithuania and Belarus were «born».

The rulers of the «Heroic Era» — Mindaugas, Gediminas, Algirdas, Kęstutis, and Vytautas — obviously «turned into heroes». Vytautas is the only «great» prince, and Jogaila is the most famous «anti hero» (in the Lithuanian narrative this is obviously apparent, but not in the Belarusian, since the conflict with the Poles in the 20th c. was much less relevant to them than to the Lithuanians). This process began in the 19th century, along with the birth of national narratives, and especially intensified in the 20th c. The Lithuanian national narrative never had «bigger» heroes than these, and the Belarusian is not much behind.

It was exactly these people who created and supported the greatness of the Grand Duchy of Lithuania, fought in the most significant battles, and their lives and works were covered with legends. Due to the reckless «appropriation», the symptomatic equivocal has emerged today: the Lithuanians know exactly when King Mindaugas was crowned (July 6, 1253), because it has been the state's celebration for almost last three decades, but they have no idea where it happened. Meanwhile, the Belarusians know «exactly» where it happened: in Naugardukas, which has become one of the most important historical points of attraction in the state, however, they have no idea when it happened, because they do not use the date «found» by the Lithuanians [10].

Similar to Vico, national stories portray «heroic times» as a period of violent and uncompromising wars, with all the most dramatic tensions associated with religion. Public culture, law, and everyday life were connected to the struggle against neighbours Slavs, with the Germans in the West, and with the Mongol-Tartars in the East. In terms of Vico, the state was the property

of the aristocrats, the Gediminas dynasty, and although they went into compromises with the local nobility, they ruled incomparably more rigorously and authoritatively than the «Age of People» in democracy. The dynasty regarded the state as belonging to their own and their parents' property, fought for their own, and at the same time, the freedom of the country, while the ordinary population was just subordinate, far from having such rights as the ruling elite.

After all, it remains to agree with Vico that the «heroic times» gave rise to the most important symbols of the statehood, all of which were related to the war and the ruling dynasty. In its own way, the knight is used by both the Lithuanians and the Belarussians. The Gediminas pillars and the double cross of the Jagiellonians are also the works of the same period. If the first one is used by both contemporary Belarusians and Lithuanians, then the second symbol, as a symbol of Catholicism, is hardly well-established in Belarus, which is, to a large extent, Orthodox — here it is «replaced» by the St. Euphrosynia Cross. The white-red-white flag used by the Belarusian national movement is also associated with the «Hero Times».

The third period is called the «People's Epoch». It is a transition to the period of relative tranquillity, rule of law, rationality, science, and culture. Heroes, such as in the previous era, do not and cannot exist in this period. During this period, many of the currently existing provisions, such as the «own» territory, «enemies and friends» and others, were formed up. In the epoch of people, the present-day peoples with their own defined territories, languages and cultures, with printed literature, were actively forming. Starting from nowadays, much more reasonably than in the epochs of the heroes or gods, one can speak of the beginning of the history of the present nations. On the one hand, the societies became more civilized, educated, more cultured, but at the same time much calmer, less energetic in a militaristic sense. More and more population was involved in the political and cultural life of the state.

The features of the «People's Epoch», described by Vico, are amazingly consistent with those described in the 16th — 18th c. of the Lithuanian and Belarusian history. One of the most important symbols is the promotion of the Lithuanian Statute, which both nations «share» in a rather friendly way. The first one (1529) was «appropriated» throughout the 20th c. by the Lithuanians, and the third one by the Belarusians. Although the latter, created in 1588, and valid until 1842 has been the most perfect and probably the most significant intellectual work of the Lithuanian civilization of all times, but due to its cultural and linguistic traditions, it has not even translated into the Lithuanian language. Other state symbols were similarly «shared»: the 17th — 18th centuries' Palace of the Grand Dukes in Vilnius is pompously restored as a reference symbol of the current Republic of Lithuania, while the Radvila Palace in Nesvyžius, belonging to the same period and the same state, is a sign of the current identity of Lukashenko's Belarus.

Conclusions. One of the main reasons why national narratives are confront- ed is related to the hero. Historical figures can be viewed radically on the contrary, such as Jogaila and Vytautas in Lithuanian and Polish narratives. Even

more often, the heroes are simply «hard to share». Absurdly narrow-mindedly it is believed that a person who existed in the past 19th — 20th centuries and was exalted to the hero by the historians can belong to only one community. Long dead people are once again becoming material bodies, which become like the dolls of jealous «patriots» of the 20th — 21st c. who worship them as idols. The conflicts of this kind are clearly visible in the relations between the Lithuanians and the Belarusians when we talk about Mindaugas, Gediminas, Algirdas, Vytautas, and a whole host of other public and, in particular, political characters. However, this is by no means the only phenomenon in our region. For example, there was a similar argument regarding King Frank Chlodwig I between the French and the Germans.

One of the important goals that Vico raised for himself was finding the truth. Due to long-term searches, he concluded that the Divine and the Human Truths are different. Drawing parallels with the works of art, he argued that the first one was like a sculpture, a three-dimensional one, and the second one was a two-dimensional drawing [7]. Unfortunately, a human is unable of understanding the Divine truth, because he only monitors its projection on the plane. For this reason, his knowledge will inevitably be limited. The human truth is inevitably the product of the imagination, it is created by intelligence. On the other hand, there is a metaphysical truth in every man-made truth projection. This truth is not easily perceived. Certain abilities are necessary to understand it, just as it is necessary to have certain abilities to understand the works of art of Vico's times on the juncture of the 17th — 18th c. Looking from the perspective of philosophy and history, these Vico's thoughts are very modern and offer comments.

First, the division of the nation's history into three periods — the Gods, the Heroes, and the People — is only the construction of human intelligence, which has a clear and very important function to help understand the history. In the same way, you can «discover» 4, 5 or 20 periods and display according to them the history of any chosen nation. Nearly every book on history, or even a school textbook, uses more or less different chronology. On the other hand, the history of the nation does not necessarily have to begin in prehistoric times. It is easy to create and offer a different layout for Vico's proposed periods. One of the options is to concentrate the history of one and another nation along the 19th — 20th centuries respectively. This offer, which has often been heard in one or another country in the last 100 years, is related to the image of the transition from a political nation (the tradition of the Grand Duchy of Lithuania) to a linguistic nation (the 20th c. tradition). This means that the «Age of Gods» was on the eve of the 19th c., the «Age of Heroes» in the 19th and early 20th c. (the rebellions of 1831 and 1863, personalities: M. Valančius, V. Kudirka, J. Basanavičius, and etc.; in the history of Belarus, revolutionaries of the second half of the 19th c., the «first» historian A. Lastoŭski, the creation of the Belarusian People's Republic, and etc.), and the «Age of People», in this case, could have begun since the end of the First World War. We will notice that such a story is much less conflict because the main themes (ethnographic area, national language, creation of own states,

and etc.) and the heroes are completely different. However, it makes the Lithuanians alien and calls the Belarusians towards Russia. It greatly enhances the role of the Russians as the creators of the Belarusians and the Belarusian state. These stories «constructed» the Byelorussians as the part their own rather than the part of the Western world. Following the logic of Western «Rusism», in the time of the GDL, the Poles and the Lithuanians only wanted to destroy the true Belarusian Orthodox identity, polonizing and translating them into Catholics. Naturally, such a story can and has a right to exist, but if the geopolitical and cultural reorientation of Belarus is to be desired, it would probably be necessary to think carefully about its meaning.

Secondly, it can be asserted that different interpretations of the same story are like different two-dimensional projections of the same three-dimensional sculpture. Drawing further parallels between Vico and the history of the Grand Duchy of Lithuania reveals that no man, no historian can reproduce the full truth, but can offer a more or less reasoned attitude. Naturally, these attitudes can vary and differ from one another, but following Vico, each of them will be a greater or a lesser part of the metaphysical truth. Even more, although man is not destined to become God, he can approach divinity by learning and understanding the variety of two-dimensional projections of the same sculpture. In short, a person who knows and understands the interpretation of the Lithuanian and the Belarusian history of the GDL is closer to the truth than the one who knows only one of these variants. Vico compared a historian with a painter who, on a large canvas, highlights those shapes and those elements that seem to him to be the most important, thus creating his own narrative. When painting the same scenes different masters will highlight different accents [7].

At the end of the 19th century one of the most famous philosophers of our time a German F. Nietzsche claimed that «belief in one normal god, beside which there are only pseudo-gods» is «the greatest threat to which mankind has so far encountered» [12, p. 192]. He was supported by the 20th c. French historian Le Goff, who at the end of the book «History and Memory» warned in the last paragraphs that though historic knowledge is essential for the human knowledge and the functioning of societies, but they cannot in any way turn into religion and limitations. You cannot allow the creation of the «cult of history» [11, p. 215]. The Belarusian and the Lithuanian interpretations of the past are clearly in conflict, thus, the excessive significance of history and turning it into an instrument of domestic or foreign policy can lead to confrontation. Unfortunately it is extremely problematic to indicate where the threshold for over-emphasized or exaggerated public affairs. Therefore, in order to remain with the national past stories and history altogether but to avoid disasters, there is only way: to understand and admit that history can be told very differently, and that the variety of critical interpretations does not distort but extends its understanding.

References

1. Anderson, B. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London, New York: Verso, 2006.
2. Ankersmith, F. R. *Narrative Logic: A Semantic Analysis of the Historian's Language*. Hague, 1983.
3. Berger, S. «History and National Identity: Why they should remain divorced.» *History and Policy* (2007), 66.
4. Berger, S., and Ch. Lorenz, eds. *Nationalizing the Past. Historians as Nation Builders in Modern Europe*. Palgrave, 2010.
5. Berlin, I. *Vico and Herder. Two Studies in the History of Ideas*. London, 1976.
6. Bloch, M. *The Historian's Craft*. New York: Vintage Books, 1953.
7. Bull, M. *Inventing Faleshood, Making Truth: Vico and Neapolitan Painting*. Princeton: Princeton University Press, 2013.
8. Carretero, M., C. Lopez, M. F. González, and M. Rodríguez-Moneo. «Students Historical Narratives and Concepts about the Nation.» In *History Education and the Construction of National Identities*, 154. IAP, 2012.
9. Iriye, A. «The Internationalization of History.» *American Historical Review* 94(1) (1996), 1–10.
10. Kamuntavičius, R. «Formation of the Grand Duchy of Lithuania according to Lithuanians and Belarusians,» in *A Book of the Grand Duchy of Lithuania. Towards the Traditions of European Community. A Joint Publication of Scientists and Writers from Belarus, Lithuania and Poland*, 28–45. Sejny, 2008.
11. Le Goff, J. *History and Memory*. Columbia University Press, 1992.
12. Nietzsche, F. *The Gay Science*. New York, 1974.
12. Renan, E. «Qu'est-ce qu'une nation?» Paper presented at the conference, Sorbonne, Paris, March 11, 1882.
13. Roshwald, A. *The Endurance of Nationalism: Ancient Roots and Modern Dilemmas*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
14. Upton, A. F. «History and National Identity: Some Finish Examples» in *National History and Identity: Approaches to the Writing of National History in the North-East Baltic Region. Nineteenth and Twentieth Centuries*. Helsinki, 1999.
15. Vico, G. B. *New Science*. Penguin Classics, 2001.

Стаття надійшла до редакції 15.09.2017

Камунтавичус Р.

кафедра історії Університета Витаутаса Магнуса
к. 508, ул. Путвинскио, 23, г. Каунас, 44212, Литва

ЛИТОВСКИЕ И БЕЛОРУССКИЕ НАЦИОНАЛЬНЫЕ НАРРАТИВЫ. «РЕТРОСПЕКТИВА» ДЖ. Б. ВИКО

Аннотация

Национальные нарративы субъективны, односторонни и конфликтны. Эта проблема была замечена европейскими мыслителями с XIX века. Итальянский философ Дж. Б. Вико не имеет прямого отношения к современной проблеме национальных нарративов, а также к белорусским или литовским интерпретациям истории. Однако он стал одним из самых влиятельных мыслителей современности, оказавшим большое влияние на гуманитарные науки XX в. Вико сформулировал три этапа эволюции народов: эпоху богов, период героев и время людей. Те же этапы, по существу, повторяются в структуре национальных описаний XX и даже XXI ст. Давние психические парадигмы не изменились в течение сотен лет. Их можно проследить и в исторических интерпретациях в сегодняшних Беларуси и Литве. Особенно это видно в «период героев». Эти две национальные истории в течение последних десятилетий находятся в конфликте, не в состоянии поделиться героями общего прошлого, особенно XIII–XV вв., такими как Миндаугас, Гедиминас, Альгирдас и Витаутас. Вико сделал вывод, что субъективность неизбежна в повествованиях, составленных людьми. Противоречивые интерпретации общего прошлого, созданного белорусами и литовцами, более естественны, чем создание единого «истинного» видения прошлого.

Ключевые слова: Дж. Б. Вико, национальные нарративы, Литва, Беларусь.

Камунтавічус Р.

кафедра історії Університету Вітаутаса Магнуса,
к. 508, вул. Путвінскію, 23, м. Каунас, 44212, Литва

**ЛИТОВСЬКІ ТА БІЛОРУСЬКІ НАЦІОНАЛЬНІ НАРРАТИВИ.
«РЕТРОСПЕКТИВА» ДЖ. Б. ВІКО**

Анотація

Національні нарративи є суб'єктивними, однобічними та конфліктними. Ця проблема була помічена європейськими мислителями з XIX ст. Італійський філософ Дж. Б. Віко не має прямого відношення до сучасної проблеми національних нарративів, а також до білоруських або литовських інтерпретацій історії. Однак він став одним з найбільш впливових мислителів сучасності, який мав великий вплив на гуманітарні науки XX ст. Віко сформулював три етапи еволюції народів: епоху богів, період героїв та час людей. Ті ж етапи, по суті, повторюються у структурі національних описів XX та навіть XXI ст. Давні психічні парадигми не змінились протягом сотень років. Їх можна прослідкувати і в історичних інтерпретаціях у сучасних Білорусі та Литві. Особливо це видно в «період героїв». Ці дві національні історії протягом останніх десятиліть знаходяться у конфлікті, не в змозі поділитися героями спільного минулого, особливо XIII–XV ст., такими як Міндаугас, Гедімінас, Альгірдас та Вітаутас. Віко зробив висновок, що суб'єктивність є неминучою у нарративах, залишених людьми. Протиріччя інтерпретацій спільного минулого, створених білорусами та литовцями, є природнішими, аніж створення єдиного «істинного» бачення минулого.

Ключові слова: Дж. Б. Віко, національні нарративи, Литва, Білорусь.

УДК 32.019.51

Кукуруз О. В.

к. політ. наук, старший науковий співробітник відділу правових проблем політології Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України
к. 212, вул. Трьохсвятительська, 4, м. Київ, 01601, Україна
тел.: +38 097 496 66 39, e-mail: politok@bigmir.net

ВПЛИВ ПОЛІТОЛОГІВ НА ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ¹

У статті сформульовано два підходи до розуміння професії «політолог» в Україні — фаховий і дилетантський. Визначено види впливу політологів на політичні процеси: позитивний, негативний, нейтральний; свідомий і несвідомий; безпосередній і опосередкований. На думку автора, з метою збільшення позитивного впливу політологів на практичну політику необхідно формувати фахове середовище висококваліфікованих, об'єктивних, відповідальних за розвиток своєї держави політологів.

Ключові слова: політологія, політолог, види діяльності політолога, українські політологи, види впливу політологів.

Постановка проблеми. Проголошення незалежності України, політично-плюралізму, демократичного розвитку зумовили становлення нової на той час для нашої країни професії — політолог. У навчальних закладах були створені кафедри політології, які готують спеціалістів у політичній сфері; у наукових установах — відділи політології, які займаються дослідженнями в сфері політики; в наукових установах і навчальних закладах — спеціалізовані вчені ради, які готують кандидатів і докторів політичних наук. За 26 років самостійності України підготовлено значну кількість політологів. Частина з них бере участь у підготовці політичних рішень, їх реалізації, але, на відміну від інших суб'єктів політичних процесів, їх вплив на розвиток держави, добробут суспільства практично не піддається глибокому аналізу.

Аналіз останніх досліджень. Загалом професії «політолог» присвячено мало уваги в українській енциклопедичній, навчальній та науковій літературі. Інформацію про роль політологів у суспільстві та державотворчих процесах знаходимо в окремих публікаціях, зокрема таких вчених, як В. Д. Бабкін, М. Ф. Головатий, М. С. Іванов, А. М. Круглашов, Ф. М. Рудич. Якості, якими повинні володіти політологи, сфери діяльності, де вони можуть працювати, види їх діяльності найкраще відображені на сайтах вищих навчальних закладів, які запрошують до вступу на спеціальність «політологія». Комплексних досліджень щодо практичної діяльності українських політологів у науковій літературі немає.

Метою статті є дослідити, яким є і яким може бути вплив українських політологів на практичну політику. Для досягнення цієї мети визначено

¹ Стаття була підготовлена для міжнародної наукової конференції «Соціальні та політичні трансформації у Центральній та Східній Європі (1917–2017 рр.): чинники, досягнення, проблеми» (28–29 червня 2017 року, ОНУ імені І. І. Мечникова, Одеса, Україна).

наступні **завдання**: навести види діяльності політологів; з'ясувати розуміння і сприйняття українських політологів на державному і суспільному рівнях; визначити види впливу політологів на політичні процеси; надати рекомендації щодо збільшення позитивного впливу українських політологів на практичну політику.

У процесі становлення політології в Україні науковці, освітяни багато уваги приділили концепції розвитку політичної освіти, зокрема її змісту, що формує мислення майбутніх політологів, та функціям, які вона повинна виконувати в суспільстві. На переконання В. Д. Бабкіна, «вивчення політичної науки повинно сприяти подоланню стереотипних уявлень про те, що політика — це переважно боротьба, протистояння, конфлікти. Ця освіта дає змогу пізнати і використовувати й інші суттєві риси політики, як засобу інтегрування інтересів соціальних суб'єктів, досягнення громадянського миру, соціальної та національної злагоди, консенсусу» [1, с. 8]. М. С. Іванов політичну освіту визначає складовою частиною цілеспрямованої політичної соціалізації, засобом формування політичної культури, а також внутрішнім чинником політичного процесу [2, с. 4]. На думку М. Ф. Головатого, «спеціаліст-політолог повинен мати чітку життєву і громадянську позицію, та, по-можливості, і безпосередньо брати участь у суспільно-політичних процесах» [3].

Очевидно, що напрями політичних процесів залежать від політичної освіти та фахівців у політичній сфері. Перш ніж визначити їх вплив на практичну політику, необхідно з'ясувати види діяльності політологів. Таку інформацію можна знайти на сайтах вищих навчальних закладів. Зокрема на сторінці кафедри політичних наук Чорноморського національного університету імені Петра Могили схематично зображено професію «політолог». Зазначено такі її види як політичний теоретик, політичний технолог, спічрайтер, політичний філософ, політичний експерт, іміджмейкер, політичний консультант, політичний оглядач. Сферами діяльності визначено: політичний консалтинг та PR; політичний менеджмент, технології; політичну журналістику; державну службу (місцеве самоврядування); політичний аналіз та експертизу; викладацьку діяльність [4]. На сайті факультету політології та права Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова зазначено, що випускники спеціальності «політологія» можуть обіймати такі посади: вчитель соціально-політичних дисциплін; викладач соціально-політичних дисциплін вищих навчальних закладів; політолог; політичний конфліктолог; фахівець зі зв'язків з громадськістю та пресою; консультант у партіях та інших суспільних об'єднаннях; політичний оглядач; співробітник управління внутрішньої політики органів місцевого самоврядування; політолог-аналітик; науковий співробітник; експерт із суспільно-політичних питань; спеціаліст державної служби; голова виборчого штабу [5]. На сторінці кафедри політології Національного університету «Острозька академія» зазначається, що магістр політології за рівнем своєї кваліфікації може обіймати такі посади: політолог; працівник у галузі державного управління; співробітник управління внутрішньої політики ОДА; співро-

бітник управління молодіжної політики та сім'ї ОДА; референт-політик ОДА; аналітик і консультант з політичних питань; розробник політичних технологій; викладач соціально-гуманітарних дисциплін; науковий співробітник за фахом; політичний оглядач; редактор суспільно-політичних видань [6].

Як бачимо, в переліках наведених посад є відмінності, які, ймовірно, залежать від спрямування кафедр конкретних вузів, наприклад, на педагогічну діяльність або на державне управління тощо. Такі відмінності очевидно також ґрунтуються на реальній практиці працевлаштування випускників, оскільки на державному рівні це питання недостатньо врегульовано. Професія «політолог» тривалий час була відсутня в класифікаторі професій. На сьогодні у Національному класифікаторі професій зазначається, що професіонали в галузі філософії, історії та політології можуть займати посади молодшого наукового співробітника, наукового співробітника, наукового співробітника-консультанта, а також експерта із суспільно-політичних питань; консультанта із суспільно-політичних питань (в партіях та інших громадських організаціях); політичного оглядача; політолога [7]. Перегляд і порівняння переліку посад для політологів, наведених вузами і передбачених класифікатором, показує відсутність системного підходу в цьому питанні на державному рівні.

У 2009 році А. М. Круглашов відзначив, що політологія стала визнаною державою окремою наукою, що має достатньо цілісну систему професійної підготовки відповідних фахівців, але водночас поставив запитання актуальне і до сьогодні: «Вчимо: кого і для чого?». На його думку, працевлаштування політологів характеризується стихійністю та неупорядкованістю цього процесу, особливо коли йдеться про державне замовлення та перше робоче місце випускників. Професійну підготовку фахівців-політологів А. М. Круглашов назвав «опалюванням космосу» [8, с. 27].

З'ясувавши теоретичні види діяльності політологів, варто проаналізувати практику їх діяльності в Україні. Після розпаду Радянського Союзу, в перше десятиріччя незалежної України відомими у публічній політиці стали, зокрема, такі особи як К. Бондаренко, Д. Видрін, В. Карасьов, М. Погребинський, В. Полохало, В. Фесенко та ін. У ЗМІ вони почали позиціонувати себе як політологи, хоча за освітою були істориками, філософами і навіть фізиками-теоретиками тощо. Більшість із них працювали політтехнологами на конкретних політиків і політичні партії, але цю інформацію суспільству не оприлюднювали. Коментарі й прогнози таких політологів часто були підпорядковані поставленій замовником меті, а не об'єктивному аналізу політичних процесів у країні.

Дещо змінилася ситуація після Революції Гідності. Зокрема вже існує величезна кількість політологів за освітою, які отримали більше можливостей потрапити у медійний простір. Для прикладу наведемо діяльність 112 каналу. На нашу думку, можна виокремити два аспекти позиціонування політологів у ефірі цього телеканалу. Перший — позитивний. Названий телеканал постійно запрошує у свою студію нових політологів. На відміну від попередніх років з'явилася можливість стати відомими і впливати на

громадську думку не лише політтехнологам, а й політологам, які не працюють на партії чи конкретних політиків. Тобто збільшився шанс для суспільства і держави отримати об'єктивний аналіз і рекомендації від незалежних політологів. Другий аспект — негативний. Телеканал запрошує політологів коментувати поточні новини, причому багато тем для розмов гість програми не може навіть передбачити. Ніколи не відомо, що відбудеться під час прямого ефіру. Відтак часто бувають випадки, коли політолога запитують про сфери, до яких він не має жодного стосунку або те, що належить до об'єктів дослідження політичної науки, але чим він безпосередньо не займається. Відтак розмова проходить у руслі: «А що Ви думаєте з цього питання?» або «Прокоментуйте ситуацію, яка щойно відбулася у ВРУ». Водночас внизу екрана біля прізвища гостя написано «політолог» або «політичний експерт» тощо. Але неможливо на основі картинки, яку показали ЗМІ, і фрагменту виступу одного з політиків дати фаховий аналіз ситуації, не вивчивши уважно всі її складові. Якщо політолог займається дослідженням внутрішньої політики, то він не повинен достеменно знати особливості зовнішньої політики. Якщо він політичний експерт, то має бути зазначено, з яких саме питань, оскільки одна особа не може бути експертом у всіх питаннях політики одночасно.

Загалом у ЗМІ напис «політолог» часто пишуть навіть особам, які не є політологами ні за освітою, ні за знаннями, а лише на тій підставі, що вони коментують політику. Відтак на основі таких коментарів у суспільстві формується розуміння і ставлення до професії «політолог». Як мінімум можна виділити дві негативні невинуваті крайнощі повсякденного розуміння професії «політолог»: 1) політолог — це особа, яка обговорює політику; 2) політолог — це особа, яка має знати все про всі види політики та може аналізувати все, що є об'єктом політології.

Цій проблемі упродовж періоду незалежності України приділяли увагу відомі науковці й освітяни. Зокрема у 2003 році Ф. М. Рудич так описав стан політології в Україні: «своєрідний політологічний ренесанс, який нині спостерігаємо, приховує в собі небезпеку компрометації цієї науки, масового напливу дилетантів і непрофесіоналів, прагнення приручити політологію, зробити її зовнішньо респектабельною служницею чинної влади. Останнє обумовлюється тим, що ми не маємо традицій незалежності гуманітарної науки. Певні групи вчених зберегли й посилили свою залежність від влади, інші розійшлися по партіях і рухах і переймаються теоретичним обслуговуванням їх інтересів» [9, с. 16].

Висновки. Аналіз теоретичних і практичних аспектів діяльності політологів в Україні дає змогу сформулювати два підходи до розуміння професії «політолог» — фаховий і дилетантський. Перший. Політологи — це особи, які мають знання в сфері управління суспільними справами, знають політичні закономірності, об'єктивно аналізують політику, політичні процеси, науково прогнозують результати дій і рішень політиків, надають обґрунтовані рекомендації щодо поліпшення регулювання відносин у суспільстві, ефективного розвитку держави тощо. Другий. Політологи — це особи, які обговорюють політичні події, вміють красиво і багато говорити, висувати

свої версії політичних подій, результативно виконувати замовлення політиків, політичних партій, бізнесменів, часто не задумуючись про мету такого замовлення, засоби її досягнення, наслідки. Проблема полягає в тому, що поставлені цілі можуть не мати нічого спільного із суспільними цілями та розвитком держави, а, навпаки, — можуть завдавати шкоди інтересам суспільства, держави.

Відтак за своїм результатом вплив політологів на політичні процеси може бути: позитивним (в результаті настанов політологів політичні рішення принесли користь суспільству, державі); негативним (в результаті втілення певної схеми, моделі, розробленої політологами, погіршилися показники добробуту життя суспільства); нейтральним (певні ідеї, поради політологів не принесли користі для управління суспільними справами, але й не завдали шкоди). Політологи можуть здійснювати свідомий вплив (добре усвідомлюють, до яких наслідків призведуть їх рекомендації) або несвідомий (у зв'язку з непрофесійністю або неможливістю врахувати всі чинники не усвідомлюють, яким буде результат їх рекомендацій). Вплив політологів на політичні процеси може бути безпосереднім (консультанти, експерти, політтехнологи, іміджмейкери дають поради, розробляють моделі, здійснюють керівництво політичними і передвиборчими кампаніями, а відтак безпосередньо впливають на напрями розвитку політичних процесів) або опосередкованим (викладачі політологічних дисциплін навчають студентів, науковці виголошують доповіді, публікують праці з політологічної тематики, тобто безпосередньо не беруть участі у політичних процесах, але їх дослідження та цінності опосередковано впливають на суб'єктів політичної діяльності).

На нашу думку, аби політологи здійснювали позитивний вплив на політичні процеси в Україні, необхідно долати дилетантське розуміння цієї професії, поширене в українській політичній практиці, формувати фахове середовище висококваліфікованих, об'єктивних, відповідальних за розвиток своєї держави політологів.

Список використаних джерел

1. Бабкін В. Д. Не боротьба, а мистецтво злагоді: актуальні питання розвитку політичної освіти в Україні // Освіта. — 1994. — 8 червня. — С. 8.
2. Іванов М. С. Політична освіта як засіб формування політичної культури та чинник політичного процесу: автореф. дис. ... доктора політичних наук. — Київ, 2005. — 31 с.
3. Головатий М. Політолог повинен мати чітку життєву позицію // Персонал Плюс. — 2009. — № 12 (314), 25–31 березня [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://personal-plus.net/314/4609.html> (дата звернення: 18.05.2017).
4. Сайт ЧНУ імені Петра Могили [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://chmnu.edu.ua/kafedra-politichnih-nauk/> (дата звернення: 22.06.2017).
5. Сайт НПУ ім. М. П. Драгоманова [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://ipsr.pnu.edu.ua/index.php/ua/?option=com_content&view=category&layout=blog&id=21&Itemid=131&lang=uk (дата звернення: 22.06.2017).
6. Сайт НУОА [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ou.edu.ua/ua/departments/politics/pim_polit/ (дата звернення: 22.06.2017).
7. Класифікатор професій ДК 003:2010 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.dk003.com> (дата звернення: 24.06.2017).

8. Круглашов А. М. Здобутки та проблемні питання розвитку вітчизняної політичної науки // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. — Київ, 2009. — Вип. 17. — С. 22–30.
9. Рудич Ф. Політична наука в Україні: стан і перспективи // Політичний менеджмент. — 2003. — № 1. — С. 5–18.

References

1. Babkin, Volodymyr. «Ne borot'ba, a my'steczstvo zlagody': aktual'ni py'tannya rozvy'tku polity'chnoyi osvity' v Ukraini.» Osvita, Cherven' 8, 1994.
2. Ivanov, Mykola. «Polity'chna osvita yak zasib formuvannya polity'chnoyi kul'tury' ta chy'nny'k polity'chnogo procesu.» Dy's. d-ra polit. nauk, In-t polit. i etnonacz. doslidzh. NAN Ukrayiny', 2005.
3. Golovatyj, Mykola. «Politolog povy'nen maty' chitku zhy'ttyevu pozy'ciyu.» Personal Plyus 12 (314). Berezen' 25–31, 2009. <http://personal-plus.net/314/4609.html>.
4. Sajt ChNU imeni Petra Mogy'ly'. Data zvernennya Cherven' 22, 2017. <https://chmnu.edu.ua/kafedra-politichnih-nauk/>.
5. Sajt NPU im. M. P. Dragomanova. Data zvernennya Cherven' 22, 2017. http://ipsp.npu.edu.ua/index.php/ua/?option=com_content&view=category&layout=blog&id=21&Itemid=131&lang=uk.
6. Sajt NUOA. Data zvernennya Cherven' 22, 2017. http://www.oa.edu.ua/ua/departments/politics/pim_polit/.
7. Klasyfikator profesij DK 003:2010. Data zvernennya Cherven' 24, 2017. <http://www.dk003.com>.
8. Kруглашов, Анатолій. «Здобутки та проблемні питання розвитку вітчизняної політичної науки.» Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї 17 (2009): 22–30.
9. Рудич, Фелікс. «Політична наука в Україні: стан і перспективи.» Політичний менеджмент 1 (2003): 5–18.

Стаття надійшла до редакції 15.09.2017

Кукуруз О. В.

Институт государства и права им. В. М. Корецкого НАН Украины
к. 212, ул. Трехсвятительская, 4, г. Киев, 01601, Украина

ВЛИЯНИЕ ПОЛИТОЛОГОВ НА ПОЛИТИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ В УКРАИНЕ

Резюме

В статье сформулированы два подхода к пониманию профессии «политолог» в Украине — профессиональный и дилетантский. Определены виды влияния политологов на политические процессы: положительное, отрицательное, нейтральное; сознательное и несознательное; непосредственное и косвенное. По мнению автора, с целью увеличения положительного влияния политологов на практическую политику необходимо формировать профессиональную среду высококвалифицированных, объективных, ответственных за развитие своего государства политологов.

Ключевые слова: политология, политолог, виды деятельности политолога, украинские политологи, виды влияния политологов.

Kukuruz O.

Koretsky Institute of State and Law National Academy of Sciences of Ukraine,
r. 212, st. Trokhsviatytelska 4, Kyiv, 01601, Ukraine

INFLUENCE OF POLITICAL SCIENTISTS ON POLITICAL PROCESSES IN UKRAINE

Summary

Theoretical and practical aspects of activity of political scientists in Ukraine are considered in this article. The author analyzes lists of kinds of activities of political scientists, which are noted on the sites of higher educational establishments of Ukraine and in the National Classifier of Professions.

After the collapse of the Soviet Union, in the first decade of independent Ukraine, known in society became persons, who began to position themselves as political scientists, although were historians, philosophers and even theoretical physicists etc. Most of them worked as political technologists for certain politicians or political parties. They often appeared in the media in order to promote the interests of their customers. As a result, political scientists began to be associated with political technologists. The situation after the Revolution of Dignity has changed a bit. In particular, there are a huge number of diploma political scientists, who have more opportunities to get into the media space.

Two approaches to understanding profession «political scientist» in Ukraine — professional and dilettantish are formulated in this article. The author defines kinds of influence political scientists on political processes: positive, negative, neutral; conscious and unconscious; direct and indirect. In the author's opinion, in order to increase the positive influence of political scientists on practical policy, it is necessary to create a professional environment of highly skilled, objective, responsible for the development of state, political scientists.

Key words: political science, political scientist, kinds of activity of political scientist, Ukrainian political scientists, kinds of influence of political scientists.

УДК 327-047.82:929Обама

Курандо О.

аспірант кафедри міжнародних відносин
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
ауд. 32, бул. Французький, 24/26, м. Одеса, 65058, Україна
тел. +380482633259, e-mail svkurando@gmail.com

«ЗА» ТА «ПРОТИ» ДОКТРИНИ ОБАМИ

Стаття присвячена дослідженню оцінок доктрини Обама в американській науковій думці по закінченні строку його двох президентських термінів. Дослідження базується на авторській теоретичній основі вивчення доктрини Обама. Серед основних питань, що розглядаються в статті, наступні: які риси зовнішньополітичної ідеології США є традиційними та незмінними, незалежно від правлячої адміністрації; що «успадкувала» адміністрація Обама від свого попередника; які основні здобутки та прорахунки у зовнішньополітичній сфері можуть бути пов'язані з періодом 2009–2017 рр.
Ключові слова: доктрина Обама, зовнішня політика, США, наукова думка.

Постановка проблеми. США — пріоритетний партнер для України, яка знаходиться в процесі формулювання своїх національних інтересів. Саме тому існує необхідність комплексного дослідження особливостей американської зовнішньої політики у ХХІ ст. У галузі зовнішньополітичної стратегії адміністрація Обама намагалася запропонувати якісно новий підхід, що отримав назву «розумної сили». Витоки концепції smart power знаходяться в концепції «гнучкої влади», вперше сформульованій Дж. Наєм у 1990 р. й популярній після виходу його книги «Soft Power» (2004) [4]. В основі ідей Наея була можливість досягнення цілі через залучення, а не через примус. Отже основними інструментами гнучкої влади є соціокультурні та політичні цінності та ідеали суб'єкта влади, які можуть бути привабливими для об'єкта й змінити його поведінку згідно з цілями суб'єкта. Суб'єкт повинен представляти собою образ «прекрасного майбутнього», дарити надію й пропонувати орієнтири розвитку. Проблема полягає в тому, чи була концепція розумної сили придатна для створення ефективної доктрини зовнішньої політики США.

Аналіз останніх досліджень. Одна з найкритичніших статей щодо підсумків діяльності адміністрації Обама належить Майклу Бініону. Він вважає, що ейфорія щодо обрання Обама швидко зникла. «У столицях Старого світу стривожилися: де ж Обама? Де американське лідерство? Європейці вже не поспішають до Вашингтона позувати перед фотоапаратами. На Близькому Сході араби скаржаться, що з даних ним початкових обіцянок стосовно миру й справедливості нічого не вийшло. В Африці його вже не вихваляють як свого. За межами США президент став майже непомітним. Невже Америка відвернулася від світу? Хіба за суттю своєю Обама й справді ізоляціоніст?» [1]. Не менш критичний погляд Я. Бугай-

ські. Після перемоги Обама Пентагон проголосив «стратегію оборони», що передбачає переорієнтацію Америки на Східну Азію та зменшення американського військового контингенту в Європі. «Штати дедалі частіше називають себе тихоокеанською, а не атлантичною державою. Це збільшує час, необхідний для екстреного перебазування на континент сил у разі конфлікту. Тому звичайні оборонні заходи важчим тягарем ляжуть на плечі союзників. Криза у майбутньому позначиться і на запобіганні сутичкам, і на гуманітарних операціях, в яких Вашингтон не обов'язково тепер відіграватиме головну роль» [2].

Метою статті є виявлення оцінок періоду президентства Обама у сучасній американській політичній науці, зокрема оцінок кореляції його програми та реального політичного курсу. Серед **завдань** виділимо такі: 1) виявити риси зовнішньополітичної ідеології США, що є традиційними та незмінними, незалежними від правлячої адміністрації; 2) проаналізувати стан зовнішньої політики США та її основні характеристики, що залишились у «спадок» адміністрації Обама від попередників; 3) дослідити основні здобутки у зовнішньополітичній сфері періоду 2009–2017 рр.; 4) виявити основні прорахунки доктрини Обама та її втілення у життя.

Концепція розумної влади була сприйнята Обамою одразу після приходу до влади не просто як нова зовнішньополітична стратегія для США, а як концепція комплексного розвитку країни на новому історичному етапі. По-перше, Обама рішуче заявив про прихильність США до багатостороннього рішення всіх глобальних питань та конфліктів, отже зовнішньополітична лінія Буша мала бути повністю переглянута. По-друге, Обама намагався активно використовувати публічну дипломатію як інструмент нового американського лідерства.

Для того, щоб краще зрозуміти особливості зовнішньої політики Барака Обама, треба окреслити традиційні цілі США, які не залежать від партійної приналежності чи уподобань будь-якої персони.

Перша позиція: США мають зберегти глобальне лідерство незалежно від фінансової чи фондової кризи і від початку рецесії в американській реальній економіці. Друга позиція: Росії не буде дано право зайняти домінуючі позиції на пострадянському просторі. Третя позиція: потреба активізувати стратегічне співробітництво на рівні особливого партнерства з усіма державами Європейського Союзу. Американці завжди намагатимуться зміцнювати НАТО і сприяти розвитку торговельно-економічних відносин з Європою, щоб у тому числі сприяти її меншій залежності в енергетичній сфері від Російської Федерації. Четверта позиція: Китай і Росія будуть розглядатися опонентами США. П'ята позиція: для Збігнева Бжезінського, для Барака Обама дуже важливим є фактор демократизаційного впливу на зовнішній світ. Україна є більш значимою саме в російському контексті. В політичному сенсі для адміністрації США стримування російських апетитів на пострадянському просторі приводить до розуміння, що Україна є вирішальним бастіоном [3].

«Ключем до успіху Обама стало його розуміння загальної картини: його вдячність за ліберальний міжнародний порядок, який Сполучені Штати

виховали протягом останніх семи десятиліть, разом із визнанням того, що основу цього порядку слід врятувати шляхом відтягування від помилок та ворожнечі на світовій периферії. Президента вважають як чистим ідеалістом, так і холоднокровним реалістом. Але він найкраще може бути охарактеризований як ліберал з консервативним темпераментом; той, хто вважає, що після періоду агресивного одностороннього підходу краще посприяти задньому ходу» [5, с. 2].

Напади 9/11 зробили боротьбу з радикальними джихадистами головним пріоритетом американської політики. Особливості політики на Близькому Сході також вийшли на перший план, пропонуючи можливість розгортання американської влади за кордоном. Оскільки Аль-Каїда була частиною ідеологічного руху, коріння якого спричинено економічною, соціальною та політичною дисфункцією на Близькому Сході, можна стверджувати, що загроза джихадизму збережеться, доки цей регіон не буде успішно лібералізований та модернізований. Атаки 11 вересня мали психологічний вплив, прищепили страх і бажання помсти, послабили внутрішні перешкоди для розгортання американської влади і призвели не просто до посилення антитерористичних настроїв, а й до масштабної кампанії, спрямованої на досягнення загальної безпеки шляхом кардинального трансформування світу. Команда Дж. Буша вибрала Ірак в якості своєї наступної цілі і, щоб виправдати свої дії, вона розробила доктрину запобіжної війни. Саме вторгнення проходило безперешкодно, але вони зіткнулися з проблемами, бо мало думали про пост-саддамську епоху. Останні місяці Буша призвели до фінансового колапсу, який направив національну та глобальну економіку на різкий спад. Буш заповідав своєму наступнику розділену країну, економічну катастрофу та дві війни.

Адміністрація Обама прагнула змінити те, що вважала помилковим у адміністрації Буша, «перебалансувати наші довгострокові пріоритети, щоб ми успішно вийшли за межі сучасних воєн та зосередили нашу увагу та ресурсах на більш широкому колі країн та викликів» [5, с. 6]. Президент дозволив лише мінімально необхідне військове втручання у наступні роки. Від Сирії до України, від Ємену до Ірану було зроблене все, щоб уникнути ще однієї трясовини. Інструментами національної безпеки президента стали санкції та переговори. Обама свідомо вибрав «зовнішню політику, спрямовану на зменшення американського тиску» [5, с. 7]. Критики справедливі щодо зменшення глобальної ролі США. Але адміністрація не відмовилася від традиційної стратегії.

Президент зазначив, що в 2010 р. Сполучені Штати «створили торговельні мережі, підтримувані міжнародною архітектурою законів та інституцій, і пролили американську кров на чужі землі для формування світу, в якому більше людей і націй зможуть визначити власні долю і жити з миром і гідністю, на яку вони заслуговують» [5, с. 7]. Як заявив Обама, звернувшись до Генеральної Асамблеї ООН в 2013 р., говорячи про Близький Схід: «США готові використовувати всі елементи нашої держави, включаючи військову силу, для забезпечення наших основних інтересів. Ми будемо протистояти зовнішній агресії проти наших союзників та

партнерів. Ми розіб'ємо терористичні мережі, які загрожують нашим народам. І, нарешті, ми не будемо терпіти розвиток або використання зброї масового знищення» [5, с. 8]. Також важливими були й інші цілі, такі як регіональний мир, процвітання, демократія та права людини.

Іранська ядерна угода є прикладом підходу Обама до зовнішньої політики. Обама багато років наполегливо проводив розмови з Тегераном. Судячи з того, що Ісламська Республіка не збирається розпадатися, він надав холодний прийом опозиційному Зеленому руху, що виник після іранських президентських виборів 2009 р. Коли іранський уряд відкинув свої початкові зусилля на примирення, він працював з іншими країнами, щоб створити жорстку сітку економічних та фінансових санкцій. І коли Іран вирішив, що хоче вести переговори, він вклав значні зусилля та політичний капітал, намагаючись зробити переговори успішними. Результатом стало тверде скорочення торговельних санкцій за договором про контроль над озброєннями.

В Азії Сполучені Штати вже давно забезпечили регіональну безпеку та стабільність, створюючи середовище, в якому такі країни як Японія та Південна Корея, Тайвань та Філіппіни могли б скористатися економічними, соціальними та політичними перевагами. Вражаючий підйом Китаю за останні десятиріччя створив як можливості, так і загрози цій системі. Команда Обама намагалася сказати Китаю, що треба грати за правилами.

Основні морські смуги Азії є найважливішими частинами світу, які Сполучені Штати повинні захищати, щоб підтримувати порядок у цілому, й у регіоні є багато важливих союзників США. Отже адміністрація Обама намагалася заспокоїти союзників США, що Вашингтон буде захищати їх у довгостроковій перспективі. Президент витратив великі зусилля для забезпечення транстихоокеанського партнерства — основної торговельної угоди, яка не тільки поглибить ліберальний порядок, але зафіксує міцні відносини з країнами, які беруть участь. Ніякого іншого підходу наразі не знайдено.

В той же час прихильники Обама повинні визнати, що важко уникнути відповідальності за відродження джихадизму, агресивне використання безпілотників проти терористів у Пакистані та Ємені, які не перемогли Аль-Каїду; відмова взяти участь в ядерних переговорах з Північною Кореєю.

Розпочнемо з обіцянок, які зробив Обама, коли прийшов на посаду. В'язницю в затоці Гуантанамо закрити протягом року. Відносини з Росією відновити. Розширення поселень ізраїльтян закінчити і встановити мир з палестинцями. Нічого не сталося.

Що стосується ворогів США, то ядро Аль-Каїди, може, слабше сьогодні, але групи, які Обама колись проігнорував, набагато сильніші, успішніші та агресивніші. Обама вживав лише формальні заходи щодо України, яка страждає від російської агресії. Угода з Іраном буде використовуватися для фінансування антиамериканських сил у Лівані, Ємені, Іраку, секторі Газа та Афганістані. Коли Обама запросив керівників Ради країн Перської затоки для зустрічі в Кемп-Девіді, більшість послала своїх заступників; це у двох словах жест презирства [6, с. 14].

Все це ускладнювалося некомпетентністю у виконанні. Найбільш очевидним це було в спробах перемогти Ісламську державу, у безглуздій реакції на захоплення Криму Путіним, неправильне використання мирних переговорів між Ізраїлем та палестинцями. «Адміністрація Обами ще раз підтвердила, що він «найкращий друг своїх ворогів і найбільший ворог своїх друзів», — зазначив ізраїльський коментатор Арі Шавіт [6, с. 16].

Висновки. Як слід судити про управління зовнішньою політикою президентом? Є критерії, за якими варто оцінювати кожного президента, — його здатність виконати те, що обіцяв, послабити ворогів країни і посилити своїх друзів, розробити концепцію згідно з американськими інтересами, яка є переконливою та вірною, й перейти на правильний курс в глобальному масштабі.

Зміна балансу від периферії до ядра створила вакуум сили, який був заповнений ІДІЛ. Всі варіанти, що були запропоновані Обамою, призвели ворогів країни до віри в те, що вони можуть робити так, як їм цього хочеться. А його невіра в традиційних друзів викликала питання про цінність бути союзником США. Його спроба сильніше тримати Ірак прискорила розпад. Його спроба інтервенції в Лівії закінчилася повторенням в мініатюрі основної помилки адміністрації Буша в Іраку.

Однак Барак Обама після упадкування двох воєн та глобальної економічної кризи в часи адміністрації Джорджа Буша вивів країну з деяких старих проблем, уникаючи потрапляння в «пастку» нових. Використання дипломатії для успішного відновлення відносин з такими країнами, як Іран та Куба, допомагає зміцнювати позиції США. США має оборонний бюджет, еквівалентний бюджетам семи країн, і разом зі своїми союзниками вкладає три чверті всіх глобальних витрат в оборону. США має глобальну інтелектуальну мережу. У США світова резервна валюта та найбільша в світі економіка. І це працює на зростання ліберального порядку, який перевершив та перемиг кожного конкурента. Як Джордж Буш-ст. та Білл Клінтон, Обама передав наступникові загальну зовнішньополітичну програму та національну владу в кращому стані, ніж коли він тільки прийшов до влади.

Список використаних джерел

1. Бініон М. Куди подівся американський лідер? Поширення ізоляціоністських настроїв та політики невтручання у США може сильно підірвати авторитет Заходу. 2013 [Електронний ресурс] / Майкл Бініон. — Режим доступу: <http://tyzhden.ua/World/75207>
2. Бугайські Я. Америка і світовий безлад. Криза глобального лідерства США може призвести до появи непередбачуваних безпекових викликів у різних куточках світу. 2012 [Електронний ресурс] / Януш Бугайські. — Режим доступу: <http://tyzhden.ua/World/64664>
3. Камінський Є. Росії не буде дано право зайняти домінуючі позиції на пострадянському просторі [Електронний ресурс] / Євген Камінський. — Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/den-planeti/pro-novi-zovnishni-poziciji-ssha>
4. Nye J. S. Jr. Soft Power: The Means to Success in World Politics: Monograph / Joseph S. Nye, Jr. — New York: Public Affairs, 2004. — 191 p.
5. Rose G. What Obama Gets Right? Keep Calm and Carry the Liberal Order On / Gideon Rose // Foreign Affairs. — 2015. — Vol. 94, N 5. — P. 2-12.
6. Stephens B. What Obama Gets Wrong? No Retreat, No Surrender / Bret Stephens // Foreign Affairs. — 2015. — Vol. 94, N 5. — P. 13-17.

References

1. Binion, M. «Kudy podivsja amerykanskij lider?» [Where have been American leader?]. Accessed September 25, 2017. <http://tyzhden.ua/World/75207>
2. Bugajski, J. «Ameryca i svitovyj bezlad». [America and the world disorder]. Accessed September 25, 2017. <http://tyzhden.ua/World/64664>
3. Kaminskyj, Y. «Rosii ne bude dano pravo zajnjaty dominuuchi pozycii na postradjanskomu prostori». [Russia will not obtain the right to occupy dominant positions on post-Soviet space]. Accessed September 25, 2017. <http://www.day.kiev.ua/uk/article/den-planeti/pro-novi-zovnishni-poziciji-ssha>
4. Nye, J. S., Jr. *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. New York: Public Affairs, 2004.
5. Rose, G. «What Obama Gets Right? Keep Calm and Carry the Liberal Order On». *Foreign Affairs* 94(5)(2015):2–12.
6. Stephens, B. «What Obama Gets Wrong? No Retreat, No Surrender». *Foreign Affairs* 94(5)(2015):13–17.

Стаття надійшла до редакції 15.09.2017

Курандо А.

кафедра международных отношений
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова
ауд. 32, бул. Французский, 24/26, г. Одесса, 65000, Украина

«ЗА» И «ПРОТИВ» ДОКТРИНЫ ОБАМЫ

Аннотация

Статья посвящена исследованию оценок доктрины Обамы в американской научной мысли по окончании срока двух его президентских сроков. Исследование базируется на авторской теоретической основе изучения доктрины Обамы. Среди основных вопросов, которые рассматриваются в статье: какие черты внешнеполитической идеологии США являются традиционными и неизменными, независимо от правящей администрации; что «унаследовала» администрация Обамы от своего предшественника; какие основные успехи и ошибки во внешнеполитической сфере могут быть связаны с периодом 2009–2017 гг.

Ключевые слова: доктрина Обамы, внешняя политика, США, научная мысль.

Kurando O.

postgraduate student, Department of International Relations
Odessa Mechnikov National University,
r. 32, French blvd, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine
tel. +380482633259, e-mail svkurando@gmail.com

THE PROS AND CONS OF THE OBAMA DOCTRINE

Summary

The article is devoted to the study of the Obama Doctrine in American scientific thought following the end of his two presidential terms. The purpose of the article is to evaluate the period of Obama's presidency in today's American political science, in particular, to identify the assessments of the correlation between his program and the real political course. The research is based on the original theoretical basis of studying of the Obama Doctrine. The main issues described in the article are the following: features of the US foreign policy ideology which are traditional and constant, regardless of the ruling administration; the things «inherited» by the Obama Administration from the predecessor; the major achievements and mistakes in foreign policy which may be related to the period of 2009–2017. After the 9/11 attacks the fighting radical jihadists has become a top priority of American politics. Regional peace, prosperity, democracy and human rights were also important. The President has refused or allowed only a minimal military intervention in subsequent years. The President's national security instruments became sanctions and negotiations. To judge the President's management of the foreign policy it is important to follow such criteria as the ability to fulfil what was promised, to weaken the country's enemies and to strengthen the allies, to develop a concept based on American interests, which should appear to be convincing and true and to get to the right course on a global scale. The change of the balance from periphery to the core created a vacuum of force, which was filled with ISIL. All the options offered by Obama have let the country's enemies to believe that they can do whatever they want. And his disbelief in traditional allies has raised the question of the value of being an ally of the United States. However, Barack Obama, after the inheritance of the two wars and the global economic crisis during the George W. Bush Administration, has brought the country out of some of the old problems, avoiding falling into the trap of new ones. There were mistakes and lost opportunities. But, as George W. Bush and B. Clinton, Obama gave the successor a general foreign policy program and national power in a better state than when he came to power.

Key words: the Obama Doctrine, foreign policy, the USA, scientific thought.

УДК 328.122(477)

Левенець Є. Ю.

к. політ. н., докторантка Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України
вул. Генерала Алмазова, 8, м. Київ, 01011, Україна
тел. +38 044 285 65 61, e-mail MagisterL@email.ua

ВИТОКИ ФЕНОМЕНУ ПАРЛАМЕНТСЬКІ БІЛЬШОСТІ В УКРАЇНІ¹

В статті проаналізовано перший досвід створення парламентської більшості в історії українського парламентаризму. Визначено його впливи на актуалізацію проблеми парламентської більшості в період до офіційного оформлення інституту коаліцій депутатських фракцій.

Ключові слова: парламент, парламентська більшість, коаліція депутатських фракцій.

Постановка проблеми. В українській політиці парламентські коаліції є відносно недавнім формальним інститутом. Офіційно його було впроваджено змінами до Конституції, прийнятими у грудні 2004 року. Однак це не означає, що до того парламентська практика була позбавлена прикладів неформалізованого коаліціювання. Навпаки, саме досвід пошуку формату забезпечення парламентської більшості та її інтеграції в політичний процес, що мав місце в перший період діяльності парламенту в незалежній Україні, помітно вплинув як на саме визначення потреби його законодавчого закріплення, так і на реальний, достатньо контроверсійний процес створення коаліцій парламентських фракцій після початку дії реформи. Відтак важливим для розуміння логіки розвитку українського парламентаризму є аналіз особливостей генезису явища парламентської більшості на початку його становлення, коли закладалися його основи як неформального політичного інституту.

Аналіз останніх досліджень. Після конституційної реформи 2004 року парламентські коаліції стали об'єктом уваги авторів цілої низки наукових публікацій. Проблематика актуалізувалася переважно як елемент у вивченні правових аспектів вітчизняного парламентаризму. Інші напрямки — дослідження загальнотеоретичних проблем діяльності парламентських коаліцій в межах парламентсько-президентської моделі, а також порівняння зарубіжних коаліційних практик із окремими елементами вітчизняної. В цьому полі працюють такі українські дослідники, як Б. Вицага, К. Денічева, Ю. Древаль, Н. Жук, О. Совгира, В. Протасова, С. Шаранич та інші. Однак в межах нормативного підходу до оцінки інституту парламентських коаліцій фактично поза увагою знаходиться низка їхніх особливостей.

¹ Стаття була підготовлена для міжнародної наукової конференції «Соціальні та політичні трансформації у Центральній та Східній Європі (1917–2017 рр.): чинники, досягнення, проблеми» (28–29 червня 2017 року, ОНУ імені І. І. Мечникова, Одеса, Україна).

Метою статті є дослідження особливостей формування інституту парламентської більшості. Серед **завдань** статті: визначити перші прецеденти діяльності парламентської більшості в історії українського парламентаризму; виявити ознаки та причини домінування неформальних практик в їхній діяльності; оцінити впливи досвіду першої фактичної парламентської більшості на подальшу перспективу інституту коаліції депутатських фракцій.

Артикуляція потреби утвердження парламентської коаліції як елементу парламентської і політичної системи відбувалася синхронно із усвідомленням проблем взаємодії між законодавчою та виконавчою владою, необхідності посилення ефективності політичного управління країною та легітимності політичного режиму, які мали місце в перше десятиліття незалежності України. Саме через інституційне оформлення парламентської більшості ідеологам модернізації політичної системи бачилося вирішення більшості згаданих проблем, зокрема подолання перманентної конфліктності між Верховною Радою та Президентом України. До цього доклалися і групові інтереси впливових прошарків політичного класу.

Слушною є періодизація становлення інституту парламентських коаліцій в Україні, наведена в аналітичній доповіді «Політичні проблеми сучасної України»: 1991–2005 рр. — неінституціоналізована коаліція; 2006–2010 рр. — інституціоналізована коаліція; з 2010 р. — повернення до неінституціоналізованого формату коаліції, пов'язаного з відміною конституційної реформи [1, с. 62]. Третій етап завершується в 2014 р., коли відбувається повернення до інституціоналізованої коаліції. Інституційність тут визначається наявністю законодавчих нормативів формування і діяльності парламентських коаліцій.

В чинній статті 83 Конституції України визнається ситуація, коли одна депутатська фракція може мати права «коаліції депутатських фракцій». Це можливо, якщо до її складу «входить більшість народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України». За часи дії конституційної норми про «коаліцію депутатських фракцій» в українському парламенті не виникало подібних ситуацій. Однак схожий прецедент мав місце біля самих витоків українського парламентаризму, хоча й з цілою низкою уточнень. Він стосувався періоду, коли Україна ще не отримала статусу незалежної держави, однак вже активно відбувалися процеси, які дуже швидко, фактично в межах одного року, привели до проголошення Верховною Радою державної незалежності. Виникнення такої більшості, її діяльність і розпад стали не лише частиною історії напередодні проголошення незалежності. Цей процес виявився тісно пов'язаним із низкою явищ і тенденцій еволюції українського парламентаризму, які даються взнаки і через два з половиною десятиліття.

11 перших скликань ВР УРСР обиралися в межах однопартійної системи. Депутатський корпус передбачав лише умовний поділ на тих, хто мав членство в єдиній існуючій партії, і тих, хто його не мав. При цьому остання категорія була суто умовною та формальною, а значить, враховуючи базальтернативну основу, до гарантованої перемоги допускалися виключно

«перевірені товариші». Обраний в такий спосіб депутатський корпус являв собою т. зв. «блок комуністів та безпартійних». При цьому ні цей «блок», ні Верховна Рада загалом не мали політичної суб'єктності і виконували декоративно-ритуальні функції по затвердженню рішень. Останнє яскраво засвідчує тривалість тодішніх сесій ВР — один-два дні. Така система не передбачала внутрішньої стратифікації депутатського корпусу. «Блок комуністів та безпартійних» проголошувався як виразник «непорушної морально-політичної єдності радянського народу» і являв собою тотальне, всеохоплююче утворення.

Внутрішня стратифікація, а з нею і проблема питання про більшість та опозицію постало лише у ВР, обраній за результатами перших альтернативних виборів навесні 1990 р. Вони проводилися за мажоритарною системою, передбачалося обрання 450 депутатів. Загалом було обрано 442 народних депутати. ВР оновилося на 9/10. Однак на рівні політичному ситуація була значно складнішою і мала свою динаміку.

Ще однією особливістю, яка відрізняла нову ВР від попередніх, став перехід її до роботи на постійній основі, в повноцінному сесійному режимі. Кампанія 1990 р. відбувалася в ситуації, коли не було скасовано конституційної норми, яка визначала однопартійність, і, відповідно, єдиною офіційною партією, що взяла участь у тих виборах, стала КПУ/КПРС. Однак на час проведення виборів в українській республіканській організації правлячої партії почалися процеси плюралізації. КПУ активно делегувала для участі у перших виборах свою партійну номенклатуру. Депутатський мандат здобули «128 секретарів ЦК КПУ, обкомів, міськкомів, райкомів (28,4 % від всього складу Верховної Ради), 55 секретарів парткомів, політпрацівників (12,2 %), 44 керівники рад та їх виконкомів (9,7 %), 39 керівників різних державних установ (8,6 %), 30 голів колгоспів та директорів радгоспів (6,6 %), 19 керівників вищих державних установ (4,2 %), 14 представників генералітету (3,1 %)» [2, с. 108]. Таким чином, групу, пов'язану із партійно-радянським істеблшментом, склали 329 депутатів. Водночас до парламенту були обрані представники ліберального крила КПУ/КПРС, яке на загальнорадянському рівні отримало назву «Демократична платформа». Власниками партійних квитків залишалася і частина депутатів з окресленими націонал-демократичними поглядами. В цілому ж на момент обрання серед депутатського корпусу того скликання членство в комуністичній партії мали 385 членів ВР [3, с. 16].

Майже четверту частину від нового депутатського корпусу склали опозиційно налаштовані народні обранці. До виборів вони рухалися під спільним політичним брандом «Демократичний блок», який було створено ще в листопаді 1989 р. До нього увійшли члени «Народного руху за перебудову», хоч офіційно вони цю найбільш потужну, хоч і зовсім молоду, опозиційну структуру представляти не могли — влада зволікала із реєстрацією Руху [4, с. 605]. Крім Народного руху під егідою «Демократичного блоку» на вибори йшли інші організації, переважно націонал-демократичного спрямування: екологічна асоціація «Зелений світ», історико-культурне товариство «Меморіал», Українська Гельсінгська спілка, Товариство

української мови ім. Т. Шевченка [3, с. 16]. За результатами голосування до парламенту потрапило 111 представників Демблоку.

Особливістю стартової стратифікації нового парламенту стала присутність *регіонального маркера розмежування*. Пов'язане це було із успіхом опозиційних кандидатів та сил в регіонах заходу країни (Волинська, Івано-Франківська, Львівська та Тернопільська області), а також у Києві, де опозиція здобула перемогу в 10 із 22 округів.

Обраній у березні 1990 р. Верховній Раді УРСР судилося пройти через історичні випробовування і приймати вікопомні рішення. Саме вона прийняла спочатку «Декларацію про державний суверенітет України», а потім «Акт проголошення незалежності України». Саме вона стала першим українським парламентом і отримала офіційне позначення як «Верховна Рада України першого скликання». У цій ВР започаткувалися базові тенденції та традиції українського парламентаризму. Одною із важливих серед них стало внутрішнє структурування депутатського корпусу на конкурентних засадах і, зокрема, формування парламентської більшості.

На момент обрання та початку роботи Верховна Рада не мала досвіду фракційного структурування. Учасник тих процесів І. Плющ звертає увагу на баталії, які розгорнулися серед депутатів на початку роботи навколо питання можливостей об'єднання в групи. Тимчасовий регламент відкрив такі перспективи і було створено 41 групу, а за кілька днів — ще 18. 26 з них були «за територіальним принципом», ще одна за суто галузевим — група аграрників [5, с. 19–20]. Саме групи інтересів, що мали коріння в структурі радянської економіки, отримають надалі особливий вплив в українській політиці. Ці групи означувалися як «червоні директори» (по відношенню до керівництва промисловості), «червоні барони» (по відношенню до керівників аграрних виробництв, переважно колгоспів та радгоспів, а також керівництва галузі), «регіональні клани» (по відношенню до керівництва та представників управлінської номенклатури великих областей).

Драйвером інституційного оформлення першої парламентської більшості стала активність опозиційної меншості. Сформоване навколо представників «Демократичного блоку» депутатське угруповання спробувало взяти участь в обранні керівництва ВР. Від цієї групи пропонувався І. Юхновський, однак його кандидатура була забалотована більшістю депутатів. У відповідь на обрання більшістю головою ВР тодішнього очільника ЦК КПУ В. Івашка опозиційні депутати проголосили створення своєї фракції «Народна рада», до якої увійшли представники «Демократичного блоку» і груп «Незалежність», «Вільні демократи», «Демократична платформа КПУ» і яка кількісно складала 125 депутатів. «Народна рада» офіційно задекларувала себе саме як парламентську опозицію і відмовилася від співпраці з тією частиною парламенту, яку називала «комуно-партійною більшістю».

Однак офіційно ця більшість оформилася лише через місяць з назвою «За радянську суверенну Україну». В історію перша парламентська більшість увійшла як «Група 239». Саме стільки депутатів об'єднала вона на початку створення. Головою групи став завідувач аграрного відділу Київ-

ського обкому партії О. Мороз, який у ВР став секретарем комісії з питань АПК. Тобто офіційний лідер «комуно-партійної більшості» представляв не найвищу ланку номенклатури КПУ.

Попри те, що в «групу 239» входили представники виразно консервативних середовищ та орієнтацій, це не дозволило уникнути внутрішніх конфліктів під тиском зовнішніх чинників — загальних кризових суспільно-політичних і економічних процесів в СРСР та Україні, діяльності все більш активної опозиції, масових протестних акцій.

В більшості досить швидко виокремилася ортодоксально-консервативне крило, очолюване першим секретарем КПУ С. Гуренком. Воно орієнтувалося на збереження СРСР. З іншого боку, почало оформлюватися інше угруповання, пов'язане із новим головою ВР Л. Кравчуком та його першим заступником І. Плющем. Ця частина готова була підтримувати зростаючу суверенізацію України. Фактично саме прагматичний вибір цієї течії на користь незалежності у союзі із націонал-демократами і забезпечив базову підтримку «Акту про проголошення незалежності».

Однак безпосереднім імпульсом для переходу на підтримку незалежності стала спроба серпневого заколоту у Москві у 1991 р. Саме тоді стався розкол. 30 серпня президія ВР прийняла «Указ про заборону діяльності Компартії України». В той же день більшість «За радянську суверенну Україну» припинила своє існування. Частина причетних до неї чільних діячів здійснили кадрові пересування: голову ВР Л. Кравчука 1 грудня 1991 р. було обрано першим Президентом незалежної України, його перший заступник І. Плющ став спікером парламенту, лідер групи О. Мороз став ініціатором створення Соціалістичної партії. Через певний період ця партія оголосила себе опозиційною.

Висновки. Парламентська більшість у вигляді групи «239» не була коаліційним утворенням. Вона мала однопартійний характер. З іншого боку, розбіжності в межах цього утворення і наступний розкол свідчать про його далеко неоднорідну структуру. Як і про його складну природу як політичного і парламентського феномену в динамічний, багатоманітний перехідний період. З одного боку, «група 239» безумовно залишалася значною мірою атавізмом попередньої політичної доби і її традиції. З іншого боку, вона стала можливою вже лише за умови зростаючої політичної конкуренції та початку нового політичного і соціального структурування.

В цьому сенсі прецедент парламентської більшості ВР першого скликання має більше актуальності як своєрідний початковий досвід осягнення проблеми парламентської більшості та її значення для діяльності парламенту і політичного розвитку країни.

Список використаних джерел

1. Політичні проблеми сучасної України: аналіт. доп. Ін-ту політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса НАН України / ред. кол. Левенець Ю. А. (голова) та ін. — К.: ІНІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. — 599 с.
2. Рисіч Й. Вибори: від формалізму до демократизму (досвід України в 70–90-ті роки ХХ ст.) / Й. Рисіч, Л. Литовченко // Вісник ТДТУ. — 1996. — № 1. — С. 101–111.

3. Касьянов Г. Україна 1991–2007: нариси новітньої історії / Г. Касьянов. — К.: Наш час, 2008. — 432 с.
4. Політична система для України: історичний досвід і виклики сучасності / гол. ред. В. М. Литвин. — К.: Ніка-Центр, 2008. — 988 с.
5. Плющ І. С. Наріжний камінь державності / І. С. Плющ // Декларація про державний суверенітет України. Історія прийняття, документи, свідчення. — Житомир: Рута, 2010. — С. 18–28.

References

1. Politychni problemy suchasnoi Ukrainy [Political problems of contemporary Ukraine], ed. by Y. Levenec. — Kiev: Kuras Institute of Political and Ethno-national Researches, 2012.
2. Rysich, Y., and L. Litovchenko. «Vybery: vid formalizmu do demokratyzmu» [Elections: from formalism to democratism]. *Visnyk TDTU* 1(1996): 101–111.
3. Kasjanov, G. *Ukraina 1991–2007: narysy novitn'oi istorii* [Ukraine 1991–2007: sketches of contemporary history]. — Kiev: Nash chas, 2008.
4. Politychna systema dlja Ukrainy: istorychnyj dosvid i vyklyky suchasnosti [Political system for Ukraine: historical experience and challenges of modernity], ed. by V. Litvyn. — Kiev: Nika-Centr, 2008.
5. Plushch, I. «Nariznyj kamin' derzavnosti» [Main stone of stateness] In *Declaracia pro Derzavnyj Suverenitet Ukrainy* [Declaration about State Sovereignty of Ukraine], 18–28. — Zhytomir: Ruta, 2010.

Стаття надійшла до редакції 15.09.2017

Левенец Е. Ю.

Институт политических и этнонациональных исследований им. И. Ф. Кураса
ул. Генерала Алмазова, 8, г. Київ, 01011, Украина
тел. +38 044 285 65 61, e-mail MagisterL@email.ua

ИСТОКИ ФЕНОМЕНА ПАРЛАМЕНТСКОГО БОЛЬШИНСТВА В УКРАИНЕ

Аннотация

В статье проанализирован первый опыт создания парламентского большинства в истории украинского парламентаризма. Определены его влияния на актуализацию проблемы парламентского большинства в период до официального оформления института коалиции депутатских фракций.

Ключевые слова: парламент, парламентское большинство, парламентская коалиция.

Levenec Y.

Kuras Institute of Political and Ethno-national Researches,
Generala Almazova str., 8, Kiev, 01011, Ukraine,
tel. +38 044 285 65 61, e-mail MagisterL@email.ua

ORIGINS OF A PHENOMENON OF THE PARLIAMENTARY MAJORITY IN UKRAINE

Abstract

The article analyzes the first experience of creating a parliamentary majority in the history of Ukrainian parliamentarism. Its influences on updating of a problem of the parliamentary majority during the period to a formal institutionalization of the parliamentary coalitions are also defined. The aim of the article is research of features of institute of parliamentary majority forming. Among tasks of the article: to define the first precedents of activity of parliamentary majority in history of Ukrainian parliamentarism; to educe signs and reasons of prevailing of informal practices in their activity; to estimate influences of experience of the first actual parliamentary majority on the further prospect of institute of coalition of deputy factions. Parliamentary majority as a «Group 239» was not a coalition formation. It had single-party character. On the other hand, divergences within the limits of this formation and next dissidence testify a heterogeneous structure. As well as there is difficult nature of the political and parliamentary phenomenon in a dynamic transitional period. From one side, «Group 239» undoubtedly remained the atavism of previous political twenty-four hours and its tradition largely. On the other hand, it became possible already only on condition of growing political competition and beginning of new political and social structure. In this sense the precedent of parliamentary majority of SR of the first convocation has greater actuality as original initial experience of understanding of problem of parliamentary majority and value for activity of parliament and political development.

Key words: parliament, parliamentary majority, parliamentary coalition.

УДК 323.21

Lysiuk A.

Dr. hab. in Political Science, the Department for Political Science and Sociology of Brest Pushkin State University, r. 324, Kosmonavtov bul., 21, Brest, 224016, Belarus, tel. +375296016446, e-mail: ailysiuk@list.ru

Lysiuk D.

MA in Political Science, Political Officer of British Embassy, 37 Karl Marx Street, Minsk, 220030, Belarus, tel. +375(17)2298200, e-mail: Dzmitry.Lysiuk@fco.gov.uk

Sokolovskaja M.

MA in Sociology, the Department for Political Science and Sociology of Brest Pushkin State University, r. 324, Kosmonavtov bul., 21, Brest, 224016, Belarus, tel. +375336066371, lllogos@list.ru

CIVIL SOCIETY IN TODAY'S BELARUS AS AN ACTOR OF SOCIAL CHANGES ¹

This article studies the civil society possibilities to influence the social transformation processes in Belarus. Also the institutional framework and sociocultural conditions of the civil society functioning are studied. It is underlined that the authoritarian regime is aimed at maximum control establishing over the area of social initiative, meanwhile supporting civic initiatives which act in line with the certain state objectives. It is pointed out that the socio-cultural factors impact on the civil society in the Republic of Belarus is predominantly negative. The civil society's value background is analyzed. Are outlined segments, which in toxic social circumstances act creatively, efficiently, and sustainably.

Key words: civil society, social transformation, democratic transit, authoritarian regime, social initiatives.

General outline of the problem. For the last fifteen years Belarusian analysts have repeatedly been asking when Belarus will enter the phase of transformational change, i.e. democratic transition, and who will be its agent. (The dynamic developments in the neighbouring Ukraine, Poland and Lithuania have given a particular urgency to this question.) Different experts have made a whole list of social «demiurges», like rebellious bureaucracy, pressure from Russia or the West, «an awakened nation», tired of being just the electorate, street protesters on the Square, and even such an unusual social actors as Protestant communities. Strange as it may seem at first sight, the key players, namely the authoritarian president and political parties have hardly ever been mentioned. The former is let out because the so-called «Belarusian trajectory», i.e. the political system he has created suits him perfectly on both

¹ Стаття була підготовлена для міжнародної наукової конференції «Соціальні та політичні трансформації у Центральній та Східній Європі (1917–2017 рр.): чинники, досягнення, проблеми» (28–29 червня 2017 року, ОНУ імені І. І. Мечникова, Одеса, Україна).

a political and personal level. Moreover, his age makes him an unlikely agent of change, since people do not change as they approach their sixties. The latter are not taken into consideration because they have been marginalized in society and invariably lead in negative ratings (see the findings of opinion polls conducted by the Independent Institute for Social, Economic and Political Studies (IISEPS)).

Researchers like Valiery Karbalevic who argues that we do not have a Western-style civil society, as it can only be formed and formatted within a democracy and an activism-based political culture, certainly have their reason. But does it mean that civil society is non-existent in Belarus? If it does exist, what are its basic features: (un)developed, weak, quasi-civil, etc.? Whether it can be an agent of social change is conditioned by the answer to this question. Uladzimir Mackievic, the well-known figure both in theory and practice of civil society, claims that in present-day Belarus it is civil society agencies or consolidated civil society despite all their weak points that can and must become true agents of social change. According to Uladzimir Mackievic, they must take charge of no less than the «fight against the dictatorship», articulating their demands to the regime and insisting that these demands are met [1, p. 54]. The events in Ukraine in the fall of 2013 and the winter of 2014 brought civil societies in the post-Soviet states in the spotlight, because the driving force behind the EuroMaidan as a specific type of political revolution was first and foremost civil society agencies, rather than the traditional political parties. According to Vitaly Kulik, Director of the Research Centre for Civil Society Problems, «*The EuroMaidan showed that civil society was becoming an agent of certain processes with its own articulated agenda and demands. Sometimes its demands do not meet those of political actors or political parties in parliament... Civil society demonstrated wonderful self-mobilization. As it comes out, it was informal networks or unsubsidized civic initiatives that took the lead in the organisation of the EuroMaidan process, events and actions... The formed the basis for civil society's becoming a fully-fledged agent of change on Maidan*» [2, p. 4]. In these circumstances, the principal is the analysis of the forms, methods and effectiveness of the impact of modern Belarusian CSOs on the social modernization processes in the country, which is the article's **objective**.

THE FRAMEWORK FOR THE FUNCTIONING OF CIVIL SOCIETY IN BELARUS. Civil society is a combination of various forms of social activity and self-organization of the country's population, not mediated by the state, but with its possible partnership. And it's not only about the activities of certain public organisations, but also about the whole spectrum of informal social initiatives.

According to official data, 1 January 2016, 2,665 civic organisations were registered in Belarus, of which 225 were international, 716 were republican and 1,724 were local. About 200 civil society organisations have been registered in 2015 in Lithuania and Poland. A constant growth of charitable projects is under way. More and more organisations are registered in the form of «establishments».

Before we proceed to analyse the potential of the civil society agencies as the driving force of social change, it is necessary to highlight the framework for their functioning, both institutional and socio-cultural, since this framework predetermines their potential.

First and foremost, we have to underscore that classical authoritarian regime has been strengthening in Belarus. It allows for the existence of the civil society sector but its inner logic leads the regime to isolate politicized members of this sector and place it under as much control as possible. There is, however, some space, albeit limited, for administrative and financial support for civic agencies and initiatives that act in line with certain agendas of the government, for example, NGOs representing disabled people.

So what are the implications for the civil society sector? Actually, there is just one: it must set tasks that are achievable in the current political environment! An authoritarian regime, especially a consolidated one, is completely predictable. If some organisations and initiatives put forward political goals like a «a struggle against regime», «regime change» and «civic resistance to the dictatorship», they put themselves in a situation of «*The Oak and the Calf*», something that we remember well from the Soviet epoch. In this case, «*a la guerre comme a la guerre*», with all the coercive power of the state striking such organisations in order to marginalize and isolate them from society [3; 4]. Naturally, the first ones to be targeted are human rights organisations and NGOs affiliated with political parties. In this situation it looks odd when such agencies call for creating communication grounds for a dialog with the government, cooperation in developing plans of reforms, etc. The logic of war precludes a win-win deal: somebody wins, somebody loses.

One of the side effects of this course of action is that other organisations and initiatives that are not politicized shun all possible overtones in their work towards fulfilling their mission. For this reason it was not surprising that in October 2012 most of the NGOs did not endorse the concept of a National Platform of the EaP Civil Society Forum (CSF) proposed by Euro-Belarus. The concept envisaged a confrontation with the government, so the majority turned it down for the fear of being marginalized and cut off from channels of communication with governmental and social institutions, like their partisan counterparts. However, Uladzimir Mackievic's team pursue a radical agenda for the most part on the verbal level, while in practice their activities are basically aimed at carrying out analytical and cultural projects in the context of 'bringing Belarus to Europe'.

Today's Belarus find itself in an unusual position, when a number of civil society agencies declare they are prepared to struggle for a transformation of the political regime, whereas political parties, guided by public image considerations, are increasingly focusing on tasks outside their agendas. For example, they initiate road resurfacing, residential site improvements, putting up garbage cans, etc. at local level.

As for the socio-cultural framework, it has a predominantly negative influence on civil society agencies. In this respect political orientations of young Belarusians can be regarded as a litmus test, since this very social group tra-

ditionally appears to be the herald, agent and barometer of the social change. According to Alieh Manajey of the IISEPS, the findings of extensive surveys show that only a few per cent of young people in Belarus are oriented towards political activism aiming to transform authoritarian regime. In general, «although young people have stronger pro-European attitudes than the older generation, their basic socio-cultural identity can still be described as Eurasian» [5, p. 17–18].

Independence from state institutions is certainly a basic feature of the civil society. In reality, however, nearly all social practices of its agencies are to some extent conditioned by the government or require support from the state, even if we deal with civic activism «in its pure form». In this type of environment even international donor foundations and organisations providing technical assistance to Belarusian civil society agencies are rational enough to require that their beneficiaries work in partnership with the state authorities.

CIVIL SOCIETY AS AN AGENT OF SOCIAL CHANGE. It is just wishful thinking to expect systemic social transformations in Belarus from civil society agencies, since this sector has no influential and resource-intensive organisations to act as agents of such a change.

This, however, does not mean that civil society agencies have no *raison d'être*. It is just that they should do exactly what their mission and statutes say. Any systemic change is obviously rooted in small steps, which in the long run lead to large-scale transformation. As Andrzej Sulima Kaminski aptly put it, «citizens are born in a struggle for their own and their children's fundamental everyday rights, for the ability to make decisions concerning their street, neighbourhood, village or town» [6, p. 14].

Civil society agencies in Belarus are not modern social losers. Unlike political parties, which have a long history of failures, there are a lot of examples of real success stories among them, in spite of the highly unfavourable and toxic political environment. Success here is measured in three dimensions. Firstly, it is the ability to influence decision-making by the state institutions in specific social areas. Secondly, it is high effectiveness in meeting the demands of their target groups. Thirdly, it is an upward trend in the development of the organisation/initiative, its growing competence and importance for community. What we mean here is the so-called «growth points» that should be strengthened by all means in today's civil society agencies.

Let us elaborate on this point. First, success stories among the leaders of the present-day Belarusian civil society undoubtedly include analytical centres in the form of think tanks. Although the NGO Belarusian Think Tanks and the IISEPS were short-lived and eventually liquidated by the authorities, the number of independent analysts and institutions in this field has noticeably grown for the past decade. There are at least three reasons for that: (1) the government understands that it is impossible to control the expert community and their ideas; (2) the West is still interested in expert analysis of the situation in Belarus, which implies financial support; (3) there are a lot of young analysts who cannot work for Belarusian state agencies for political and ideological reasons, so they are engaged in the independent research

sector. The think tanks have a tangible influence on the country's political processes. Suffice it to say that there is a great demand for the findings of opinion polls, particularly the IISEPS electoral ratings, in Belarusian society.

Second, civil society agencies focus on issues of great importance to the society and the state, as viewed by (not only) the government, lead a relatively comfortable existence. Here we mean first and foremost various social welfare and sports organisations. Their work is not blocked; on the contrary, it is encouraged through social subsidies and preferences.

Third, the segment of Agenda'21 at local level is developing quite successfully, in part because the government sees it as an extra tool to attract investment to rural areas and communities, at the same time maintaining control over their actions. A variety of civil society agencies have been established within the framework of Agenda'21, including initiative groups to pursue Agenda'21 at local level, sustainable development information centres, local development funds, and eco-tourists clusters and destinations management councils. The number of such initiatives is steadily on the increase; there are already over a hundred of them, for the most part in rural communities and schools. The 2030 National Sustainable Development Strategy for the Republic of Belarus that is now being drawn up envisages sustainable development strategies at local and regional levels. Although their influence on local communities should not be overestimated, there is no denying the fact that they do not only have important social, economic and environmental effects on their areas but also teach the local populations some basics of civic self-organisation. This is essentially what their mission is all about.

Fourth, public councils of various shapes and forms are showing positive dynamics. Their number has exceeded 1,500. The findings of the survey conducted by Volha Smalianka and Yury Cavusau have revealed effectiveness of public councils at regional level [7]. Among the most successful ones are public councils for agro- and eco-tourism, whereas public councils in the social welfare field have proved less effective due to conflicts of interests and competition for resources. There is a social demand for public councils in the housing and utilities sector.

Fifth, elderly people are markedly becoming more socially active, channelling their energy into setting up clubs for elderly people, involvement in educational programmes, self-help groups, etc. This change has been caused by the remodelling of their fundamental outlook on «the western standard», when old age is no longer viewed as a time of decline but is instead perceived as a stage that opens new opportunities in various fields, including the social sphere.

Sixth, new forms of social communication such as the Internet communities are rapidly growing. Their networks carry out socially important projects in such areas as charity, influence on people's mindset, public events, etc.

Seventh, boosting social competences of various social players is an important part of civil society's work. Belarus has a well-developed informal educational network, which aims to train people to become active citizens and develop their leadership qualities, implement cultural projects, etc. It can be

argued that in some areas, like agro- and eco-tourism, to give just one example, civil society agencies have played a decisive role in the dissemination of new competences. It is the Belarusian civil society agencies that deserve credit for the rapid growth of this sector, which is a positive sign.

Eights, the NGOs are public initiatives that have set out on creating a communication ground for a certain part of Belarusian society and the people and governments of the EU in order to promote the «European idea» and engagement with the EU have had some success. For example, according to the Director of the Centre for European Transformation Andrej Jahorau, members of the EaP CSF rose to the EaP political decision-making level, which opened up «a window of opportunity, albeit limited, to influence the process of cooperation between Belarus and the EU». [8, p. 53] In this turn, Uladzimir Mackievic points out that Belarusian civil society and active citizens are already quite closely integrated into the whole of European civil society, and the proactive CSF National Platform has initiated a number of processes within the EaP framework.

Ninth, in recent years, the organisation of actions aimed at the Belarusian identity strengthening has become widespread. Here should be mentioned Belarusian language courses, historical and cultural sites renovation, archaeological excavations, etc.

Tenth, in Belarus a significant increase in material donations is observing today. For example, a charitable auction «MaeSens», where people meet each other collected in 2015 about 3.5 bn rubles (about \$ 230,000) — this is more than two previous years taken together.

Finally, Belarusian civil society agencies undoubtedly deserve credit for initiating, lobbying and implementing new practices. These include sustainable development strategies, social mandate, development of alternative energy sources, new models of reforming the system of government, changes in the doing-business environment, etc.

CONCLUSIONS. The findings of the research show that the preset Belarusian civil society agencies are unable to become the initiators and agents of systemic social change. At the same time, they are clearly able to produce change at local level, in specific social spheres and regions, even in the existing environment, which is rather toxic. In order to make change they should be rational and realistic in setting their goals. Some organisations and individuals call for placing political demands quintessentially expressed in the slogan «Belarus without Lukashenka» at the core of civil society's work. Not only does it go beyond their mission as formulated in their statutes, but also provokes direct controversies with the regime. In the situation of incommensurably less power and resources they are forced onto margins of society, into the so-called 'democratic ghetto'.

It is clear that today the number of civic activists and civil society organisations in Belarus is relatively small. However, it is just a matter of time for the civil organisations to accumulate critical mass and become a precursor of large-scale social change.

References

1. Mackevič, V. «Perspektivy belorusskogo graždanskogo obščestva v kontekste evropejskoj integracii» [Perspectives of Belarusian Civil Society in the Context of European Integration]. IISEPS NEWS, № 3 (65), 2012.
2. Kulik, V. «Graždanskoe obščestvo: process neobratim? [Civil Society: Irreversible Process?], Zerkalo nedeli. Ukraina, № 47, 2013.
3. Čavusau, J., and O. Smolanko. «Zmiany regulacji prawnych dotyczących organizacji pozarządowych na Białorusi w okresie rządów autorytarnych (od 1996 do 2000 roku)». Pismo Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego. Politeja 22. Studia Białoruskie 4/1 (2012): 97–132.
4. Čavusau, J. «Sytuacja społeczeństwa obywatelskiego w kontekście dialogu z UW». In Belarus — Towards a United Europe, 87–105. Wrocław: WPN, 2009.
5. Manaev, O. Predislovie k Molodež' i Graždanskoe obščestvo v Belarusi: novoe pokolenie [Introduction to Youth and Civil Society in Belarus: New Generation]. SPb: Nevskij prostor, 2011.
6. Kamiński, A. S. Introduction to Revolt in the Name of Freedom: Forgotten Belarusian Gene? 9–14. Warszawa: ELIPSA, 2013.
7. Smolbko, O., and J. Čavusau. Obščestvennye sovety v Belarusi: pravovoe regulirovanie i praktika [Public Councils in Belarus: Legal Regulation and Practice]. Minsk: Medisont, 2011.
8. Egorov A. «Graždanskoe obščestvo: analiz situazii i napravlenij reformirovanij [Civil Society: Situation Analysis and Reformation Directions]» In Belarus i Evropejskij sojuz. Ot izolovzii k sotrudničestvu [Belarus and the European Union. From Isolation to Cooperation], 40–60. Vil'nyus: Fond Konrada Adenauéra, 2011.

Стаття надійшла до редакції 15.09.2017

Лысюк А. И.

кафедра политологии и социологии
Брестского государственного университета имени А. Пушкина
ауд. 324, бул. Космонавтов, 21, г. Брест, 224016, Беларусь

Лысюк Д. А.

Посольство Великобритании в Беларуси
ул. Карла Маркса, 37, г. Минск, 220030, Беларусь

Соколовская М. Г.

кафедра политологии и социологии
Брестского государственного университета имени А. Пушкина
ауд. 324, бул. Космонавтов, 21, г. Брест, 224016, Беларусь

**ГРАЖДАНСКОЕ ОБЩЕСТВО СОВРЕМЕННОЙ БЕЛАРУСИ
КАК СУБЪЕКТ СОЦИАЛЬНЫХ ПЕРЕМЕН**

Аннотация

В статье изучаются возможности влияния структур гражданского общества на процессы социальной трансформации в Беларуси. Исследуются рамочные институциональные и социокультурные условия их функционирования. Отмечается, что авторитарный режим нацелен на установление максимального контроля за этой сферой социальной деятельности, одновременно оказывая поддержку общественным структурам и инициативам, действующих в русле решения определенных государственных задач. Указывается, что воздействие социокультурных факторов на гражданское общество РБ является преимущественно негативным. Анализируются ценностные основания структур гражданского общества. Выделяются его сегменты, которые в сложных социальных обстоятельствах действуют креативно, эффективно и устойчиво.

Ключевые слова: гражданское общество, социальная трансформация, демократический транзит, авторитарный режим, общественная активность.

Лисюк А. І.

кафедра політології та соціології
Брестського державного університету імені О. С. Пушкіна
ауд. 324, бул. Космонавтів, 21, м. Брест, 224016, Білорусь

Лисюк Д. А.

Посольство Великої Британії в Білорусі
вул. Карла Маркса, 37, м. Мінськ, 220030, Білорусь

Соколовська М. Г.

кафедра політології та соціології
Брестського державного університету імені О. С. Пушкіна
ауд. 324, бул. Космонавтів, 21, м. Брест, 224016, Білорусь

**ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО СУЧАСНОЇ БІЛОРУСІ
ЯК СУБ'ЄКТ СОЦІАЛЬНИХ ЗМІН**

Анотація

У статті вивчаються можливості впливу структур громадянського суспільства на процеси соціальної трансформації в Білорусі. Досліджуються рамкові інституціональні та соціокультурні умови їх функціонування. Зазначається, що авторитарний режим налаштований на встановлення максимального контролю за цією сферою соціальної самодіяльності, водночас надаючи підтримку громадським структурам та ініціативам, які діють задля вирішення певних державних завдань. Наголошено, що вплив соціокультурних чинників на громадянське суспільство РБ є переважно негативним. Аналізуються ціннісні основи структур громадянського суспільства. Виділяються його сегменти, які в складних соціальних умовах діють креативно, ефективно і стійко.

Ключові слова: громадянське суспільство, соціальна трансформація, демократичний транзит, авторитарний режим, громадська активність.

УДК 327-048.35(292.457-13)

Майстренко Ю. І.

к. політ.н., викладач
ОНУ імені І. І. Мечникова, ІСН
кафедра міжнародних відносин
к. 32, Французький бульвар, 24/26,
Одеса, 65058
artuh.ulya1@gmail.com
ORCID id 0000–0002–7306–756X

**ПОЛІТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ КРАЇН РЗБ НА ПОЧАТКУ
XXI СТОЛІТТЯ: ЗОВНІШНІ ЧИННИКИ¹**

В статті досліджено вплив зовнішніх чинників на політичні трансформації в країнах регіону Західні Балкани. Підкреслюється визначальна роль ЄС та НАТО. Євроатлантичний напрям зовнішньої політики залишається пріоритетним. Країни РЗБ з інтеграцією в дані структури пов'язують мир та стабільність, демократію та захист прав людини, економічну стабільність та добробут. ЄС та НАТО запропонували для країн регіону ряд ініціатив, які сприяли реформам в політичній, безпековій та соціально-економічній сферах. Російська Федерація та Турецька Республіка активно співпрацюють з країнами РЗБ в економічній та культурній сферах, але не використовують весь існуючий потенціал.

Ключові слова: РЗБ, НАТО, ЄС, політичні трансформації.

Регіон Західні Балкани (РЗБ) включає республіки колишньої СФРЮ (крім Словенії) та Албанію. Вивчення політичних трансформацій РЗБ є важливим для всіх транзитивних суспільств, а особливо для України. Особливе значення для політичних трансформацій в регіоні мають зовнішні чинники: ЄС, НАТО, Російська Федерація, Турецька Республіка.

Проблеми політичних трансформацій були досліджені вітчизняними та зарубіжними науковцями. О. Анастасакіс [1] та Ф. Траунер [2] приділили увагу регіональним ініціативам ЄС, співробітництву з Гаазьким трибуналом та проблемам безпеки та стабільності в регіоні; Ю. Кудряшова [3], О. Калоева [4], Д. Божінович [5], В. Самарджія [6] розкрили особливості інтеграції країн РЗБ; Л. І. Мехметі [7] у своєму дослідженні оцінив роль міжнародних акторів у процесі демократизації Косова; Е. Вайзовіч [8] вивчив європейські перспективи Боснії і Герцеговини. Для аналізу політичних трансформацій в РЗБ було залучено широку джерельну базу, особливо слід виділити наступні: План дій щодо членства в НАТО [9], Декларація Саміту ЄС — Західні Балкани 2003 р. [10], Пакт Стабільності для Південно-Східної Європи [11].

Політичні трансформації в РЗБ почались дещо пізніше (у порівнянні з країнами ЦСЄ), їм передували сутички на етнічному підґрунті [12, с. 206].

¹ Стаття була підготовлена для міжнародної наукової конференції «Соціальні та політичні трансформації у Центральній та Східній Європі (1917–2017 рр.): чинники, досягнення, проблеми» (28–29 червня 2017 року, ОНУ імені І. І. Мечникова, Одеса, Україна).

Незважаючи на те, що формування державних кордонів в РЗБ вже практично завершилися, все ж залишилась міжетнічна напруженість та ймовірність виникнення нових конфліктів. Головними завданнями зовнішніх гравців в регіоні залишається попередження конфліктів, допомога в проведенні реформ, спрямованих на демократизацію, розширення та поглиблення економічної співпраці.

Країни регіону продемонстрували прихильність до євроатлантичного вектору. Євроатлантична інтеграція розцінювалася як гарантія стабільності і безпеки за допомогою демократичних і економічних реформ. ЄС та НАТО разом змогли запропонувати комплекс заходів з врегулювання та попередження конфліктів в РЗБ [13, с. 5].

Основою для співробітництва між Європейським Союзом та НАТО служив пакет домовленостей «Берлін плюс». Домовленості були направлені на те, щоб уникнути дублювання структур двох організацій і забезпечити їх тісну взаємодію в процесі урегулювання та попередження конфліктів [14, с. 3]. Наприклад, в БіГ збереглась присутність НАТО, незважаючи на розгортання в країні сил Європейського Союзу. Альянс зосередив свою діяльність на військовій та політичній реформах в Боснії та Герцеговині, в той час як Європейський Союз відповідав за гарантування безпеки [14, с. 4]. У 2001 р. ЄС та НАТО перешкодили втягуванню колишньої югославської Республіки Македонії в громадянську війну [14, с. 7].

Незважаючи на поліпшення умов у Косові за останні роки, в провінції все ж зберігалось напруження. НАТО розгорнула в Косові додаткові війська, і керований НАТО миротворчий контингент був змушений звернутися до сили для підтримки порядку й захисту сербського населення, проти якого було направлено насильство (СДК) [14, с. 6].

ЄС та НАТО ініціювали ряд програм, спрямованих на розвиток співробітництва з країнами РЗБ та на допомогу у реформуванні різних сфер соціально-політичного життя. Європейський Союз започаткував низку регіональних ініціатив, які були спрямовані на розвиток відносин між країнами регіону, розширення співпраці держав з ЄС та адаптацію цих країн до європейських стандартів.

Саме ЄС був ініціатором програми фінансування «OBNOVA», що була покликана допомогти в реконструкції Західних Балкан [1, с. 6]. Однією з перших програм Європейського Союзу для країн Західних Балкан був Пакт стабільності для Південно-Східної Європи [13, с. 16]. Згідно зі стабілізаційним Пактом: «Країни Південно-Східної Європи брали на себе відповідальність за діяльність щодо розробки загальної стратегії стабільності й зростання в регіоні та висловлювали згоду співпрацювати один з одним та з основними донорами для реалізації цієї стратегії [11]. Пакт стабільності для Південно-Східної Європи (ПСЕ) був зосереджений на регіональному співробітництві в галузі політики, економіки та безпеки, а Процес стабілізації та асоціації (ПСА) був призначений для роботи як механізм для модернізації відносин ЄС з окремими країнами [1, р. 7]. Метою Європейської Комісії була стабілізація політичної й економічної ситуації на Балканах [15, с. 11].

Відповідно до умов Процесу стабілізації та Асоціації, країни РЗБ мали розвивати регіональну співпрацю, продемонструвати прихильність до демократичних та ринкових реформ і повагу до прав людини, працювати над поверненням біженців. Після того, як певна держава Західних Балкан досягла прогресу у виконанні умов ПСА, з цією державою підписується Угода про стабілізацію та асоціацію (УСА) [1, с. 7].

Північноатлантичний Альянс будував відносини з країнами регіону на основі Плану дій щодо членства (ПДЧ) та Партнерства заради миру (ПЗМ). ПДЧ в НАТО є програмою консультацій, допомоги та практичної підтримки [9]. У квітні 2010 р. союзники, у зв'язку з прогресом у сфері реформ, офіційно запросили БіГ приєднатися до ПДЧ [16]. Албанія приєдналася до ПДЧ у квітні 1999 р. Країна відіграла важливу роль у вирішенні гуманітарної трагедії в Косові та забезпеченні миру після повітряної кампанії [17]. Хорватія приєдналася до ПДЧ у 2002 р., основними напрямками реформ були політичний, військовий та охоронний сектори [17].

Я. Сіміч зазначила, що саме приєднання до програми Партнерство заради миру було першою сходинкою до членства в НАТО [18, с. 24]. БіГ приєдналась до ПЗМ в 2006 р. та була однією з останніх країн Західних Балкан, що зробила це [19, с. 7]. Сербія також приєдналася до процесу планування та аналізу (ППА), що був основним інструментом у ПЗМ [20, с. 37]. М. Ніч та Я. Сінгел відзначили, що в 2010 р. Сербія приєдналася до Індивідуального плану партнерства, за цією програмою почастишали політичні консультації та практичне співробітництво [20, с. 38].

Російська Федерація, як і Турецька Республіка, незважаючи на активну співпрацю з країнами РЗБ в різних сферах, не змогли запропонувати комплекс заходів, спрямованих на реформування.

Відносини Росії з країна РЗБ розвиваються на основі двосторонніх договорів. Росія традиційно підтримує православних слов'ян в РЗБ, тому традиційним партнером залишалася Сербія. РФ продовжує підтримувати Сербію в питанні з Косовом [21, с. 19]. Основною сферою співпраці країн РЗБ і РФ було транспортування та торгівля енергоносіями. Балкани відігравали важливу роль як транзитний вузол для поставок російського газу в Європу [22, с. 1].

Співробітництво між Туреччиною та країнами РЗБ базується на стійких культурних та релігійних зв'язках. Турецька Республіка зацікавлена в розширенні співробітництва з країнами регіону не тільки в економічній, але й у культурній сфері. Балканські країни, насамперед Македонія та Боснія і Герцеговина (БіГ), а також Сербія, домоглися значного співробітництва з Анкарою [23]. Туреччина намагається впливати на урегулювання конфліктів в регіоні. Наприклад, в квітні 2010 р. у Стамбулі був організований саміт трьох президентів (Боснія і Герцеговина, Хорватія і Сербія), спрямований на налагодження відносин між лідерами держав, у результаті була підписана Стамбульська декларація. Це було важливим досягненням, тому що включало заяву Сербії стосовно територіальної цілісності Боснії та Герцеговини [24, с. 136]. Лідери держав розробили низку принципів, що розглядалися як загальні цілі їхньої майбутньої роботи. Серед них найваж-

ливішими були: територіальна цілісність, суверенітет і правосуб'єктність Боснії і Герцеговини в межах її міжнародно визнаних кордонів, при цьому дуже важливим було національне примирення в Боснії і Герцеговині; високий рівень політичного діалогу; економічна взаємозалежність і збереження багатонаціональної, полікультурної і багатоконфесійної соціальної структури регіону; інтеграція з європейськими структурами в співпраці з іншими сусідніми країнами та міжнародними організаціями [25].

Зовнішні чинники відігравали надзвичайну роль у політичних трансформаціях країн РЗБ. Вплив ЄС та НАТО переважав у сфері політичних перетворень та підтриманні миру та стабільності в РЗБ. ЄС та НАТО сприяють вирішенню територіальних конфліктів мирним шляхом (Косово); впливають на формування державних інститутів (БіГ та Косово); впливають на захист прав національних меншин (Македонія). У РЗБ Європейський Союз уперше продемонстрував, що вже є не лише економічною силою, але здатен проводити військові операції з підтримання миру (Косово, БіГ, Македонія) і успішно пропонувати країнам регіону власну політичну модель розвитку. Країни РЗБ через УСА отримують велику фінансову підтримку, без якої неможливим було б проведення реформ.

НАТО відіграє особливу роль у регіоні через ряд ініціатив (План дій щодо членства, Партнерство заради миру), які були спрямовані на зміцнення співробітництва у сфері безпеки, а також на проведення економічних та політичних реформ у країнах РЗБ.

ТР і РФ розвивають перш за все економічні відносини із країнами регіону; важливими також залишаються культурні та релігійні зв'язки. Росія підтримувала Сербію в косовському питанні, але на сьогодні Сербія обрала європейський вектор розвитку, що об'єктивно звузило можливості її співробітництва з РФ. ТР сьогодні розвиває відносини переважно з тими країнами, з якими історично, культурно та релігійно була пов'язана (Македонія, Боснія і Герцеговина).

Таким чином, можна підсумувати, що визначальний вплив на політичні трансформації в РЗБ мали потужні міжнародні організації (ЄС та НАТО), натомість вплив окремих держав (РФ, ТР) залишався поміркованим.

Список використаних джерел

1. Anastasakis O. EU Conditionality in South East Europe: Bringing Commitment to the Process [Electronic resource] / O. Anastasakis, D. Bechev. — 2003. — 20 p. — Available at: <http://www.cespi.it/STOCCHIERO/dossierBalcani/conditionality.PDF>
2. Trauner F. EU internal security policies in the Western Balkans: analyzing the intersection between enlargement and civilian crisis management [Electronic resource] / F. Trauner // Archive of European Integration. — 2009. — Available at: http://aei.pitt.edu/33147/1/trauner_florian.pdf
3. Кудряшова Ю. Перспективы вступления в ЕС балканских государств [Электронный ресурс] / Ю. Кудряшова // Геополитика. — Режим доступа: <http://www.geopolitics.ru/2012/10/perspektivy-vstupleniya-v-es-balkanskix-gosudarstv/>
4. Калоева Е. Б. Культурная политика в постсоциалистических странах на примере Сербии и Хорватии / Е. Калоева // Восточная Европа: 20 лет социальной трансформации. — М., 2010. — С. 116–130.

5. Božinović D. Regional Political Cooperation in the Western Balkans: Towards the Common Goal of Euro-Atlantic Integration [Electronic resource] / D. Božinović // Political thought. Regional Cooperation in the Western Balkans on the Road to EU and NATO. — Скопје, година 8, септември 2010. — P. 13–18. — Available at: <http://www.kas.de/macedonia>
6. Samardzija V. The Relevance of Croatia's EU Membership for the Western Balkans and the European Union / V. Samardzija // Croatian Membership in the European Union — Implications for the Western Balkans / Edited by E. M. Felberbauer, P. Jurekovic. — Vienna, 2014. — P. 19–36.
7. Mehmeti I. L. Democratization in Kosovo: The Role of International Institutions / I. L. Mehmeti // Europe and the Post-Yugoslav Space / Edited by B. Radeljic. — England: Ashgate Publishing Limited, 2013. — P. 183–209.
8. Vajzovic E. Bosnia and Herzegovina in the EU Integration Process: A Carrot-and-Stick Marathon / E. Vajzovic // Europe and the Post-Yugoslav Space / Edited by B. Radeljic. — England: Ashgate Publishing Limited, 2013. — P. 157–182
9. План действия по подготовке к членству [Электронный ресурс] // Организация североатлантического договора. — Режим доступа: http://www.nato.int/cps/ru/SID-90FD9216-688A6736/natolive/topics_37356.htm
10. EU-Western Balkans Summit — Declaration [Electronic resource] // Centro Studi di Politica Internazionale. — 2003. — 3 p. — Available at: <http://www.cespi.it/STOCCHIERO/dossier-Balcani/dich-Salonico.PDF>
11. Stability Pact for South Eastern Europe, Cologne, 10 June 1999 [Electronic resource] // G 8 Informational Centre. — Available at: <http://www.g8.utoronto.ca/summit/1999koln/pact.htm>
12. Брусилівська О. І. Посткомуністична Східна Європа: зовнішні впливи, внутрішні зміни / О. І. Брусилівська. — Одеса: Астропринт, 2007. — 352 с.
13. Petruca N. The EU's Role in the Western Balkans A Normative Approach / N. Petruca. — Budapest Hungary, 2012. — 54 p.
14. Укрепление мира и стабильности на Балканах [Электронный ресурс] // НАТО на Балканах, брифинг февраль 2005. — 12 с. — Режим доступа: http://www.nato.int/nato_static/assets/pdf/pdf_publications/20120103_balkans-r.pdf
15. Karadzowski M. Macedonia's Difficult Path to the European Union / M. Karadzowski, A. Adamczyk // Yearbook of Institute of East-Central Europe. — 2014. — Vol. 12, Issue 3. — P. 9–25.
16. Membership Action Plan (MAP) [Electronic resource] // North Atlantic Treaty Organization. — Available at: http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_37356.htm
17. NATO's relations with Croatia [Electronic resource] // North Atlantic Treaty Organization. — 2012. — Available at: http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_31803.htm?selectedLocale=en
18. Simic J. Neutrality of Serbia — With a View of the Future [Electronic resource] / J. Simic // The New century liberal, responses to global challenges. — 2012. — № 1. — P. 23–31. — Available at: <http://ceas-serbia.org/root/tromesecnik/The %20new %20century %20No %201.pdf>
19. NATO and Western Balkans New Strategic Concept, Old Challenges [Electronic resource] / Edited by G. Mesthos // Hellenic Center for European Studies. — 2010. — 16 p. — Available at: http://www.ekem.gr/images/stories/guide_nato_western_balkans.pdf
20. Nič M. Serbia's relations with NATO: The other (quieter) game in town [Electronic resource] / M. Nič, J. Cingel // The new Century liberal responses to global Challenges. — 2014. — № 6. — P. 36–41. — Available at: http://ceas-serbia.org/root/images/The_New_Century_No_06-Nic-Cingel.pdf
21. Rupnik J. The Balkans as a European question / J. Rupnik // The Western Balkans and the EU: «The hour of Europe» / Edited by J. Rupnik. — Chaillot papers, 2011. — P. 17–30.
22. Smith A. M. Russian Energy Interests in the Balkans [Electronic resource] / A. M. Smith // Advanced Research and Assessment Group. — 2008. — 13 p. — Available at: http://mercury.ethz.ch/serviceengine/Files/ISN/50181/ipublicationdocument_singledocument/638c7947-a71a-41f5-bc91-fb6c430e1652/en/2008_March_Russ_Energ.pdf
23. Taleski M. The rise of Turkey in the Balkans [Electronic resource] / M. Taleski // The news and views of Turkey in the Balkans. — 2011. — Available at: http://setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/en_GB/features/setimes/articles/2011/07/11/reportage-01

24. Rüma İ. Turkish foreign policy towards the Balkans: new activism, neo-otomanism or/so what? [Electronic resource] / İ. Rüma // Turkish policy quarterly. — Winter 2010/2011. — Vol. 9, No. 4. — P. 133-140. — Available at: http://turkishpolicy.com/pdf/vol_9-no_4-ruma.pdf
25. Istanbul Trilateral Summit Declaration, Istanbul, 24 April [Electronic resource] // The South East European Cooperation Process. — Available at: <http://www.seecp-turkey.org/icerik.php?no=60>

Стаття поступила до редакції 02.10.2017

Referencies

1. Anastasakis, Otton, Bechev Dimitar. «EU Conditionality in South East Europe: Bringing Commitment to the Process.» 2003. Accessed July 19, 2016 <http://www.cespi.it/STOCChIERO/dossierBalcani/conditionality.PDF>
2. Trauner, Florian. «EU internal security policies in the Western Balkans: analyzing the intersection between enlargement and civilian crisis management.» Archive of European Integration 2009. Accessed June 19, 2016 http://aei.pitt.edu/33147/1/trauner_florian.pdf
3. Kudryashova, Yuliia. «Perspektyvy vstupleniya v ES balkanskyx gosudarstv.» Geopolytyka. Accessed July 21, 2017 <http://www.geopolitics.ru/2012/10/perspektivy-vstupleniya-v-es-balkanskix-gosudarstv/>
4. Kaloeva, Elena. «Kul'turnaya polytyka v postsocyalystycheskyx stranax na pry'mere Serbyy y' Xorvatyy.» Vostochnaya Evropa: 20 let socy'al'noj transformacyy'. 2010: 116-130.
5. Božinović, Davor. «Regional Political Cooperation in the Western Balkans: Towards the Common Goal of Euro-Atlantic Integration.» Political thought. Regional Cooperation in the Western Balkans on the Road to EU and NATO gody'na 8, septemvry' 2010: 13-18. Accessed July 15, 2017 <http://www.kas.de/macedonia>
6. Samardzija, Vesna. «The Relevance of Croatia's EU Membership for the Western Balkans and the European Union.» In Croatian Membership in the European Union — Implications for the Western Balkans, edited by E. M. Felberbauer, P. Jurekovic, 19-36. Vienna, 2014.
7. Mehmeti, Leandrit. «Democratization in Kosovo: The Role of International Institutions.» In Europe and the Post-Yugoslav Space, edited by Branislav Radeljic, 183-209. England, Ashgate Publishing Limited, 2013.
8. Vajzovic, Emir. «Bosnia and Herzegovina in the EU Integration Process: A Carrot-and-Stick Marathon.» In Europe and the Post-Yugoslav Space, edited by Branislav Radeljic, 157-182. England, Ashgate Publishing Limited, 2013.
9. Organy'zacy'ya severoatlanty'cheskogo dogovora. «Plan dejstvy'ya po podgotovke k chlenstvu.» Accessed March 01, 2017 http://www.nato.int/cps/ru/SID-90FD9216-688A6736/natolive/topics_37356.htm
10. «EU-Western Balkans Summit — Declaration.» Centro Studi di Politica Internazionale 2003: 3. Accessed March 01, 2017 <http://www.cespi.it/STOCChIERO/dossierBalcani/dich-Salonicco.PDF>
11. «Stability Pact for South Eastern Europe, Cologne, 10 June 1999.» G 8 Informational Centre. Accessed March 05, 2017 <http://www.g8.utoronto.ca/summit/1999koln/pact.htm>
12. Brusy'lovs'ka, Olga Postkomunisty'chna Sxidna Yevropa: zovnishni vplyvy', vnutrishni zminy'. Odesa: Astropry'nt, 2007.
13. Petruca, Nikolettta. The EU's Role in the Western Balkans A Normative Approach. Budapest Hungary, 2012.
14. «Ukrepleny'e my'ra y' staby'l'nosty' na Balkanax.» NATO na Balkanax, bry'fy'ng fevral' 2005. Accessed March 21, 2017 http://www.nato.int/nato_static/assets/pdf/pdf_publications/20120103_balkans-r.pdf
15. Karadzski, Mladen and Adamczyk, Artur. «Macedonia's Difficult Path to the European Union.» Yearbook of Institute of East-Central Europe 12.3 (2014):9-25.
16. Membership Action Plan (MAP) [Electronic resource] //. — Available at: http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_37356.htm

17. North Atlantic Treaty Organization «NATO's relations with Croatia.» Accessed March 11, 2017 //http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_31803.htm?selectedLocale=en
18. Simic, Jasminka. «Neutrality of Serbia — With a View of the Future.» The New century liberal, responses to global challenges 1 (2012): 23–31. Accessed March 05, 2017http://ceas-serbia.org/root/tromesecnik/The % 20new % 20century % 20No % 201.pdf
19. «NATO and Western Balkans New Strategic Concept, Old Challenges,» edited by G. Mesthos. Hellenic Center for European Studies 2010: 16. Accessed March 15, 2017 http://www.ekem.gr/images/stories/guide_nato_western_balkans.pdf
20. Nič, Milana. «Serbia's relations with NATO: The other (quieter) game in town.» The new Century liberal responses to global Challenges 6 (2014): 36–41. Accessed March 12, 2017http://ceas-serbia.org/root/images/The_New_Century_No_06-Nic-Cingel.pdf
21. Rupnik, James. «The Balkans as a European question.» In The Western Balkans and the EU: «The hour of Europe,» edited by James Rupnik. Chaillot papers 2011: 17–30.
22. Smith A. M. «Russian Energy Interests in the Balkans [Electronic resource.] Advanced Research and Assessment Group. 2008: 13, accessed March 01, 2017 http://mercury.ethz.ch/serviceengine/Files/ISN/50181/ipublicationdocument_singledocument/638c7947-a71a-41f5-bc91-fb6c430e1652/en/2008_March_Russ_Energ.pdf
23. Taleski, M. «The rise of Turkey in the Balkans [Electronic resource] / M. Taleski.» In The news and views of Turkey in the Balkans. 2011. Accessed July 21, 2017 http://setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/en_GB/features/setimes/articles/2011/07/11/reportage-01
24. Rûma, İnan. «Turkish foreign policy towards the Balkans: new activism, neo-otomanism or/so what?» [Turkish policy quarterly 9.4. (2010/2011): 133- 140. — Accessed July 19, 2017 http://turkishpolicy.com/pdf/vol_9-no_4-ruma.pdf
25. «Istanbul Trilateral Summit Declaration, Istanbul, 24 April» The South East European Cooperation Process. Accessed July 21, 2017 http://www.seecp-turkey.org/icerik.php?no=60

Стаття надійшла до редакції 15.09.2017

Майстренко Ю. И.

ОНУ имени И. И. Мечникова, ИСН
кафедра международных отношений
к. 32, Французский бульвар, 24/26
Одесса, 65058
artuh.ulya1@gmail.com

ПОЛИТИЧЕСКИЕ ТРАНСФОРМАЦИИ СТРАН РЗБ В НАЧАЛЕ XXI ВЕКА: ВНЕШНИЕ ФАКТОРЫ

Резюме

В статье проанализировано влияние внешних факторов на политические трансформации в странах региона Западные Балканы. Подчеркивается определяющая роль ЕС и НАТО. Евроатлантическое направление внешней политики остается приоритетным, страны РЗБ с интеграцией в данные структуры связывают мир и стабильность, демократию и защиту прав человека, экономическую стабильность и благополучие. ЕС и НАТО предложили для стран региона ряд инициатив, которые способствовали реформам в сфере безопасности, политической и социально-экономической. Российская Федерация и Турецкая Республика активно сотрудничают со странами РЗБ в экономической и культурных сферах, но не используют весь имеющийся потенциал.

Ключевые слова: РЗБ, НАТО, ЕС, политические трансформации.

Maistrenko Y.

Department of International Relations,
Odessa I. I. Mechnikov National University,
24/26 Frantsuzski blv., 65080 Odessa, Ukraine.

**POLITICAL TRANSFORMATIONS OF THE WBS'S IN THE EARLY
XXIst CENTURY: EXTERNAL FACTORS**

Summary

The article examines the influence of external factors on political transformations in the countries of the Western Balkan. It's emphasized the decisive role of the EU and NATO. The Euro-Atlantic foreign policy direction remains a priority. The EU and NATO have offered a number of initiatives for the countries of the region that have contributed to political, security and socio-economic reforms. The Russian Federation actively cooperates with the countries of the WBS's in the economic and cultural spheres, but do not use all potential.

Key words: WBS's, NATO, EU, Political Transformation.

УДК 327.56[(438):(477):(498)]

Максименко І. В.

к. політ. н., ст. викладач кафедри міжнародних відносин
Інституту соціальних наук ОНУ імені І. І. Мечникова
к. 32, Французький бул., 24/26, м. Одеса, 65058, Україна
тел.: 0482–63–32–59, e-mail: ira.maksymenko@gmail.com
ORCID orcid.org/0000–0003–1331–5485

**БЕЗПЕКОВЕ СПІВРОБІТНИЦТВО У ТРИКУТНИКУ «ПОЛЬЩА —
УКРАЇНА — РУМУНІЯ»: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ¹**

У статті аналізуються чинники, які посилюють дилему безпеки в регіоні Центральної та Східної Європи. Політика Росії проти України змінює систему відносин в Європі, повертає на порядок денний проблеми геополітичного протистояння, посилює відчуття нестабільності та загрози. Враховуючи близькість України до кордонів Польщі та Румунії, досліджується реакція з боку цих країн на нову ситуацію в регіоні з урахуванням таких чинників як регіональна ідентичність та стратегічна культура.

Ключові слова: безпека, співробітництво, Польща, Румунія, Україна, Росія.

Постановка проблеми. В основу українського підходу до гарантування безпеки покладено принцип мирного співіснування з іншими державами, в першу чергу, з сусідніми. Однак політика Російської Федерації з «проведення червоних ліній», спрямована, головним чином, на створення штучних перешкод для приєднання Грузії, Молдови та України до європейського та євроатлантичного безпекового простору, зруйнувала засади нового безпекового нарративу. Анексія Російською Федерацією Кримського півострова та включення його до її складу, а також початок непрямой військової агресії на сході України започаткували новий етап розвитку міжнародної системи. Його основними характеристиками є поверненням геополітики та *realpolitik* як на національному, так і міжнародному рівнях. Це означатиме, що потрібен перегляд підходів до національної безпеки з урахуванням поточних параметрів міжнародної системи. Особливо актуальним це питання є для країн Центральної та Східної Європи (ЦСЕ), які разом з Україною опинилися в авангарді протистояння західного та російського світогляду. Так само, як і Україна, вони зіткнулися з необхідністю наново оцінити, як вони поводитимуться в «нестійкій, анархічній міжнародній системі, де тільки три істини превалюють: дипломатія, альянси та війна» [18, с. 935].

Аналіз останніх досліджень. Питання чергового етапу трансформації системи міжнародних відносин в глобальному та регіональному контексті є предметом ретельного дослідження. Зокрема параметри системи міжна-

¹ Стаття була підготовлена для міжнародної наукової конференції «Соціальні та політичні трансформації у Центральній та Східній Європі (1917–2017 рр.): чинники, досягнення, проблеми» (28–29 червня 2017 року, ОНУ імені І. І. Мечникова, Одеса, Україна).

родних відносин в контексті українсько-російського конфлікту аналізують Р. Еллісон, В. Р. Мід, Д. М. Джонс та М. Д. Р. Сміт, С. Райннінг, О. Брусилівська, С. Толстов, С. Троян, Я. Турчин. Вплив російського чинника на європейську безпеку вивчають А. Ланозьська, М. Стаак, І. Лоссовський, В. Гера та М. Шішловська та ін.

Метою статті є визначення чинників, які повернули на порядок денний питання регіональної кооперації в сфері безпеки таких країн, як Україна, Польща та Румунія. Серед **завдань** виділимо наступні: 1) як змінюється система міжнародних відносин в контексті російського стратегічного курсу на відновлення власного домінування; 2) якими є наслідки російської агресії проти України для країн ЦСЄ; 3) які фактори визначають пріоритетність регіональної взаємодії країн ЦСЄ в сфері безпеки; 4) чи варто очікувати на формування нового рівня східноєвропейського співробітництва в сфері безпеки.

Припинення біполярного протистояння формально завершилося проголошенням членами РБСЄ/ОБСЄ «нової ери демократії, миру та єдності». Однак сподівання лідерів західноєвропейських країн на встановлення ліберального, демократичного світового порядку, переходу до стратегії *win-win sit* при вирішенні міждержавних проблем були остаточно зруйновані діями російського президента В. Путіна та його адміністрації проти України. Варто зауважити, що Росія попри різні спроби так і не змогла зайняти в постбіполярній системі світової політики таке місце, якого, на думку російських лідерів, вона варта. Попри членство РФ у більшості європейських організацій та форумів Москві не вдалося ані встановити реальне стратегічне партнерство з ЄС та НАТО, ані створити підґрунтя для рівноправного діалогу зі Сполученими Штатами. Та чи було це можливо в умовах, коли Кремль продовжував керуватися концептами *realpolitik*, зокрема збереження ліній поділу в Європі та сфер впливу (наприклад, виступати проти розширення НАТО за рахунок країн, які були радянськими республіками, протидіяти поглибленню співробітництва ЄС та НАТО з ними, не допускати введення міжнародних миротворчих сил в зони конфліктів на теренах колишніх радянських республік)? Навіть ініціативи Кремля з формування нової архітектури міжнародної безпеки, що передбачала замінити політику розширення НАТО та розгортання системи ПРО в Європі підписанням договорів про безпеку та взаємну допомогу з країнами, які відчувають небезпеку [9], не містили нічого, крім отримання Росією можливостей впливати на рішення членів ЄС та НАТО в сфері зовнішньої політики та безпеки. Відсутність підтримки власних пропозицій з боку європейських держав розглядалося в Москві як нехтування західними партнерами інтересів та базових принципів безпеки російської держави. Це стало для Путіна «виправданням» та інструментом формування суспільної підтримки агресивних ревізіоністських дій для того, щоб примусити світ поважати інтереси російської держави.

Стратегічна мета політики Путіна полягає у відновленні впливу російської держави в глобальному вимірі шляхом збільшення «структурної могутності Росії в євразійській регіональній системі» [12, с. 535]. Основними

інструментами для досягнення цієї мети обрано, по-перше, підрив довіри до міжнародних організацій як до інструменту врегулювання міждержавних відносин та гарантування національної безпеки, по-друге, дискредитація основних принципів міжнародних норм та міжнародного права, по-третє, використання існуючих норм та принципів у такому форматі, який дозволяє легалізувати акції Росії зі встановлення домінування в як мінімум в межах колишнього Радянського Союзу. Ще одним інструментом є свобода використання силових методів для реалізації власних інтересів, зокрема щодо встановлення «історичної справедливості», як це було з Кримом.

В цілому дії РФ щодо України є апофеозом політики Кремля з трансформації системи світової політики. Україна стала «нормативним полем битви» Росії за встановлення нових правил гри, в основі яких має лежати «нормативне право сили та національного інтересу» або, за словами Р. Еллісона, принцип «закон на службі сили» [12, с. 520]. А стрижнем стратегії Кремля залишатиметься право вільного трактування тієї чи іншої норми права відповідно до «так званих і національних, і геополітичних інтересів» [6].

Посилаючись на право нації на самовизначення, Росія втрутилася в конфлікт у Грузії та визнала незалежність Південної Осетії та Абхазії, сприяла проведенню незаконного референдуму в Автономній Республіці Крим та включила його до складу РФ. Водночас Москва вже більше десяти років відмовляється визнати незалежність Придністровської Молдавської Республіки, де було проведено два референдуми про незалежність, в тому числі щодо приєднання до складу Росії у 2006 р. Так само російська влада досі не визнала незалежність Косова, заперечує легітимність референдуму в Каталонії, посилаючись на важливість дотримання принципу територіальної цілісності Республіки Молдова, Сербії, Іспанії. Водночас Москва проводить політику іредентизму, в тому числі шляхом підтримки сепаратистських рухів в окремих країнах або встановлення неліберальних політичних режимів в країнах, які можуть стати союзниками Росії. В окремих випадках російські політичні сили використовують внутрішні протиріччя та конфлікти як у сусідніх країнах (Гагаузія в Республіці Молдова, Донецький та Луганський регіони в Україні, м. Нарва в Естонії, провінція Латгалія в Латвії), так і в інших європейських країнах. Цільовою аудиторією є проросійськи налаштовані верстви населення, їх підтримка та організація рухів формально спрямована на дотримання прав національних меншин — право використовувати російську мову як мову нацменшин. Аналізуючи ситуацію в більш широкому контексті, а саме дії російських структур в Словаччині, Угорщині, Польщі та навіть Франції та Німеччині, бачимо, що лейтмотивом діяльності Кремля є ослаблення внутрішньополітичної ситуації в європейських країнах, зростання радикально налаштованих політичних сил, а отже зменшення ліберально-ціннісного підходу до міжнародних справ та «зіткнення національних наративів між основними державами» [12, с. 531] під час врегулювання міжнародних конфліктів у майбутньому. А штучно створюючи та підтримуючи формальне існування проросійських квазікраїн на теренах Грузії, Молдови та України, Москва

формує додаткові платформи для посилення власного впливу в регіоні. Знаковим є той факт, що темою наступного засідання клубу «Валдай», відомої платформи для популяризації ідей Путіна, у кінці жовтня 2017 р., обрано «Творче руйнування: чи виникне з конфліктів новий світовий порядок?» [8].

Ще одним прикладом особливої стратегії Росії є маніпулювання зобов'язаннями в рамках міжнародних угод та організацій. Найбільший резонанс викликала позиція Росії щодо положень Будапештського меморандуму. З одного боку, порушення Москвою цього документу має надзвичайну важливість тому, що цей документ був підписаний спільно Росією, США та Великою Британією та підтверджував багато базових зобов'язань в рамках міжнародного права, зокрема положень Статуту ООН. З іншого, міжнародна політична та експертна спільнота найбільше була обурена тими аргументами, якими оперували російські високопосадовці для легітимізації своїх дій проти суверенної, дружньо налаштованої сусідньої держави. Так, прем'єр-міністр РФ Д. Медведев зазначив, що включивши в свій склад Крим, Росія жодним чином не порушувала свої міжнародні зобов'язання, зокрема Будапештський меморандум. Гарантії Росії розповсюджувалися виключно на ситуації загрози суверенітету України. Тобто Росія зобов'язувалася захищати Україну від інших держав, ставлячи себе понад усіма. А наголошуючи на тому, що «тільки сама держава, її народ та влада можуть гарантувати територіальну цілісність» [7], Медведев продемонстрував, як зверхньо Кремль ставиться до основоположних принципів міжнародного права. Іншим яскравим прикладом є теза президента Путіна про те, що Росія «поважає територіальну цілісність України та буде поважати у майбутньому» [26, с. 537], а також посилення на те, що в Україні відбулася революція та змінилася влада, виникла нова держава, перед якою Росія не має виконувати попередні зобов'язання [10]. Тим самим він знову ж таки продемонстрував генеральну лінію Кремля на порушення міжнародних зобов'язань в рамках договорів та угод, якщо це не відповідає інтересам РФ.

Наступним аргументом, який привертає увагу, є самопроголошене виключне право Росії на «всебічний захист прав та законних інтересів російських громадян та співвітчизників, що мешкають за кордоном». Ця теза була проголошена ще у 1994 р. за президента Б. Єльцина та сьогодні є основним кредо доктрини Путіна. За оцінками провідного британського вченого Т. Г. Еша, найбільш загрозливим для російських східноєвропейських та євразійських сусідів і для усього міжнародного порядку є те, що «він вирішує, хто є росіянином» — етнічні росіяни, російськомовні, нинішні або колишні російські громадяни? тобто будь-які «родинні народи», — що створює «благодотворне підґрунтя для затвердження нових законів, можливо, андеррайтингу традиційної державної служби» [13]. А якщо пригадати слова Путіна відносно України: «я взагалі не роблю різниці між руськими та українцями» та «дві країни — один народ» [4; 5], які він озвучив під час виступів у клубі «Валдай» у 2014 та 2015 рр., варто очікувати на продовження дестабілізації Кремлем міжнародного порядку до тих

пiр, поки не бути досягнуто формально чи неформально «нової ялтинської угоди, яка визнає російське верховенство через особливі права в Україні та ширшому регіоні СНД» [12, с. 535]. Чи не опиняться країни ЦСЄ на передовій лінії нового геополітичного протистояння? Чи не виправдовуються їх побоювання щодо загрози з боку ревізіонізму Росії та небажання Західної Європи йти на конфронтацію з Кремлем? На жаль, відповіддю на більшість цих питань є «так».

Неготовність США, ЄС та НАТО до наявних подій в Європі втілюється в паліативних рішеннях та заходах зі стримування агресії Росії проти України. Однак усвідомлення того, що це війна не просто проти України, але проти всього ціннісно орієнтованого світоустрою, відбувалося досі повільно. Це призвело до ослаблення європейської та євроатлантичної єдності, підірвало сподівання на досягнення загальноєвропейського мирного порядку, що, за словами німецького дипломата та політика К. Фойгт, не є реалістичним варіантом [14]. Крім того, це сприяло посиленню дивергенції серед членів, особливо серед країн ЦСЄ, та як наслідок неспроможність виробити чіткий, стратегічний підхід з протидії асиметричним та гібридним загрозам з боку РФ. Нарешті це сприяє збереженню тривалого нерегульованого статусу українсько-російського конфлікту. З урахуванням загострення проблем Сирії та ІДІЛ, які піднімають проблему внутрішньої та зовнішньої безпеки європейських демократій в інший, але не менш критичній формі, та змушують до пошуку широкої підтримки для розробки міжнародно-договірних сценаріїв врегулювання [18, с. 936], все більш очевидною стає готовність провідних держав ЄС та США досягти компромісу у відносинах із Росією, яка, за словами колишнього держсекретаря США К. Райс та К. Фойгта, залишається надто великою і важливою країною на схід від ЄС та НАТО [3; 25]. Компромісу, що значитиме згоду західних країн з думкою Путіна, що деякі держави є «більш суверенними, ніж інші, а основні держави визначають свій власний підхід до міжнародного права» [26, с. 537], згоду на появу розширеної східної буферної зони та встановлення «системи гнучкого балансу сил», асиметричних та нерівноправних партнерських відносин [24, с. 547].

Головне, щоб пошук прийнятної для основних гравців формату не відтворив ситуацію кінця 1930-х рр.: неефективність Ліги Націй, намагання провідних європейських країн зберегти баланс, закриваючи очі на відверто загарбницькі плани нацистської Німеччини, що керувалася логікою встановлення справедливості, повернення втраченого та відновлення міці шляхом об'єднання усіх німців в рамках однієї держави. Країни Східної Європи добре пам'ятають, що вони були першими на повернення та об'єднання. Тож не дивно, що перше місце порядку денного окремих країн ЦСЄ, зокрема Румунії, Польщі та країн Балтії займає питання посилення власної та регіональної безпеки. Основним напрямком для цих країн є посилення присутності НАТО як традиційного механізму колективної безпеки та захисту, а також для заповнення вакууму безпеки, що утворився з розпадом ОВД. Однак попри існуючі формати регіонального співробітництва та моделі регіональної єдності (Вишеградська група, Центральноевропейська

ініціатива, а також нереалізовані ідеї НАТО-біс, Балто-Чорноморської вісі тощо) в умовах російської агресії проти України та західного порядку стає очевидним, що ця проблема залишається актуальною. Це свідчить не тільки про дестабілізацію міжнародної системи, але й про те, що країнам ЦСЄ не вдалося сформувати регіональну ідентичність як одним з найважливіших атрибутів процесу регіонального єднання. Географічне розташування, спільне історичне минуле з подібними цінностями та інтересами, а також єдина модель політичного та економічного розвитку після 1990 р. надавали широкі можливості для формування регіональної ідентичності. Однак для більшості країн Центрально-Східної та Південно-Східної Європи історичне минуле принесло більше відчуження, ніж єдності, що простежується в політичному дискурсі Польщі, Угорщини та Румунії щодо українсько-російського конфлікту.

Не сприяв цьому й інший вимір регіональної ідентичності — негативна ідентичність, яка формується в контексті зовнішнього чинника, а саме протиставлення себе «Іншому». Після розпаду СРСР та краху соціалістичного табору таким «Іншим» для країн ЦСЄ могли бути ЄС і НАТО, або ж Росія. Однак євроатлантичний варіант «Іншого» став інструментом «повернення до Європи» та поширення відчуття приналежності до Європи, а отже розмивання власного периферійного, а головне буферного положення. Успішна інтеграція до ЄС та НАТО, доволі швидкі темпи економічного розвитку завдяки інтеграційним фондам та програмам надала їм достатнього рівня впевненості в своїх силах та важливості як східного флангу демократії та європейських цінностей. Стратегія ЄС та НАТО на стратегічне партнерство з Росією сприяла встановленню тісних економічних та енергетичних зв'язків останньої з країнами Європи. Поступово сприйняття Росії як «Іншого» в негативному контексті відійшло на другий план у більшості країн ЦСЄ. Лише Польща та Румунія продовжували розглядати Росію як «Іншого» або навіть «Значущого Іншого» крізь призму політичного реалізму. Вказуючи на домінування в політичній культурі Росії таких категорій, як синтетичне (не аналітичне) мислення, екстенсивний шлях економічного розвитку, нехтування законом, визнання егалітаризму, але не демократії, війни не за прибуток, а в ім'я «братерства», наступальна та експансіоністська зовнішньої політики [19, с. 17], вони заперечували можливість перетворення Москви на надійного партнера в управлінні європейською безпекою. Навпаки, вони стверджували, що військова сила є більш важливою для європейського миру та як додатковий інструмент запобігання потенційному російському ревізіонізму [20].

Такий підхід пов'язаний з іншим важливим чинником при аналізі перспектив регіонального безпекового співробітництва — стратегічною культурою цих країн. Традиційно стратегічна культура розглядається як комплекс ідей, поглядів та підходів до питань безпеки і оборони, який постійно змінюється, однак є своєрідним «компасом», що допомагає зробити вибір в періоди невизначеності [21, с. 2]. Основні риси стратегічної культури Республіки Польща сформувалася в контексті базової дилеми безпеки — місця країни на карті між двома впливовими державами: Німеччиною та

Росією. Постінтеграційний період збільшив довіру до західного сусіда, водночас Росія залишається ключовим актором у сприйнятті безпеки Польщі. Так само перманентною рисою стратегічної культури Варшави є підтримка незалежних та демократичних країн на сході від Польщі як запоруки її власної безпеки та незалежності. Зокрема З. Бжезинський підкреслював, що втрата Україною незалежності матиме негайні наслідки для Центральної та Східної Європи, поставивши Польщу в «геополітичний лінчпін на східних кордонах об'єднаної Європи». Незалежна Україна навпаки буде служити буфером, відокремлюючи Росію від Польщі, відкриваючи загрози з боку Росії, і отже буде стратегічним ключем до безпеки не тільки Польщі, а й усій Європи [15]. В практичному вимірі це втілюється в «східну політику», розроблену в рамках доктрини Гедройця — Мирошевського. Отже імперативом загальної стратегії РП є не перетворитися на санітарний кордон проти Росії, а інструментами визначено перетворення на ключового члена НАТО та партнера для США в регіоні [23], сприяння інтеграції України, Білорусі та Молдови.

Дещо іншою була політика Румунії стосовно України на початку 1990-х рр., яка в першу чергу визначалася фундаментальними чинниками стратегічного мислення румунського політичного істеблішменту — вирішення «територіального питання» та боротьби за розширення державних кордонів задля повернення «Великої Румунії» [2, с. 225]. Але як і у випадку з Польщею інтеграція до ЄС та НАТО сприяла європеїзації стратегічної культури, домінантами якої стали посилення ролі Румунії у регіоні та Європі в цілому, пріоритет питань безпеки та оборони (особливо стосовно сприйняття загроз), сприйняття Росії як основної загрози для Румунії та регіональної нестабільності [17; 22]. З набуттям членства в євроатлантичних структурах Бухарест активно займається питаннями регіонального співробітництва та зміцнення демократії на пострадянському просторі.

Різка критика Росією регіональних проектів та програм, ініційованих Польщею, Румунією або ЄС в цілому, актуалізувала відчуття небезпеки для польської та румунської держав. Поточна російська політика відроджує в них побоювання перетворитися не просто на «сіру зону», як мало місце на початку 1990-х рр., але на зону різкого геополітичного конфлікту, за межами якого неможливо встановити стабільне та ефективне демократичне врядування [20]. Єдиною була й позиція політичного керівництва Варшави та Бухареста щодо підтримки територіальної цілісності України, визнання незаконним референдуму та анексії Криму, засудження дій Росії на Донбасі. Отже сьогодні як ніколи раніше Україна, Польща та Румунія об'єднані спільним баченням проблем безпеки та шляхів її зміцнення. Це стимулює регіональні країни до всебічної підтримки одна одної, посилення взаємодії в рамках новоствореної «групи солідарності» — трикутника «Польща — Україна — Румунія» або старої концепції «Міжмор'я», зокрема щодо реалізації спільних проектів у сфері безпеки, яка є неподільною для цих трьох країн. Підписання Україною Угоди про асоціацію та проголошення курсу на поглиблення співпраці з НАТО з метою досягнення критеріїв, необхідних для набуття членства у цій організації, відповідає

ключовим напрямкам східної політики Польщі та Румунії, а отже надає додаткові можливості для посилення співробітництва та координації дій, що слугуватиме підтримці взаємної стабільності та безпеки в регіоні.

Концепція «Міжмор'я» може слугувати частковому вирішенню дилеми безпеки в східноєвропейській «сірій зоні», оскільки співпрацюючи держави між Балтійським та Чорним морями можуть зміцнити свою безпеку, покращувати баланс сили проти Росії зокрема, і робити це навіть без подальшого східного розширення НАТО та Європейського Союзу [16]. І Варшава, і Бухарест проголосили курс на посилення безпекового співробітництва не тільки з сусідами по ЄС і НАТО, але й на підтримку країн-учасниць «Східного партнерства», передусім Молдови, Грузії й України. Вже сьогодні Польща та Румунія активно підтримують Україну в рамках НАТО та ОБСЄ: реалізуються проекти з розбудови української безпекової та оборонної спроможності спільно з партнерами по НАТО, роблять внески в роботу трастових фондів Україна — НАТО, надається підтримка в процесі внутрішніх реформ, необхідних для наближення до членства в євроатлантичних структурах, наголошується на необхідності включити країни-сусіди України до переговорного процесу щодо українського врегулювання. Румунія підписала угоди про спільне патрулювання українсько-румунського державного кордону та про співпрацю у сфері військових перевезень, бере участь у моніторингу безпекової ситуації в Україні в рамках місії ОБСЄ на сході України та є головою групи спостерігачів у Чернівцях [11, с. 11]. Завдяки підтримці західних сусідів почала діяти спільна Литовсько-польсько-українська бригади (ЛИТПОЛУКРбриг), обговорюються перспективи створення спільної флотилії НАТО в Чорному морі за участі Румунії, Болгарії та Туреччини, а також формування подібної військової бригади спільно з Румунією та Болгарією [1].

Висновки. Сучасна політика Росії, фокусом якої стала Україна, спрямована на перегляд існуючих правил та норм світового порядку, що сформувався із завершенням «холодної війни». Своїми діями проти Української держави Кремль планує створити новий світовий порядок, основними параметрами якого є боротьба за регіональну гегемонію, послаблення дієвості міжнародних правових норм та реконструкція постбіполярного територіального врегулювання в Європі. Через неготовність держав ЄС і НАТО до подібного сценарію протидія політиці Москви вирізняється паліативністю, що посилює анархічність та нестабільність системи відносин в Європі, повертає до стратегічної та безпекової риторики окремих країн терміни «баланс сил», «право сили» та принцип «допоможи собі сам». Найбільш чутливими до російської стратегії є Польща та Румунія, які покладаються на оборонні можливості НАТО. Водночас традиційне сприйняття Росії як загрози власній та регіональній безпеці, а також розуміння того, що провідні західні держави шукатимуть шляхи до повернення у «світ до 2014 р.», реанімували ідеї регіонального безпекового співробітництва. Об'єднання зусиль та створення нових альянсів має, з одного боку, виступати додатковим інструментом для збалансування підходів до майбутнього формату відносин з Росією. А з іншого, стане додатковою платформою для

залучення України, що не просто опинилася у вакуумі безпеки, але яка під тиском зовнішнього чинника перетворилася на джерело нестабільності та загроз для Варшави та Бухаресту. Належність цих країн до одного регіону, що у загальному вимірі визначається спільною історією, традиціями, відданістю загальноєвропейським цінностям та принципам міжнародного права, разом зі сприйняттям Росії як головної загрози — все це є чинниками, що створюють плідне підґрунтя для активізації регіонального безпекового співробітництва. Водночас на шляху до ефективного безпекового співробітництва у трикутнику «Польща — Україна — Румунія» існує низка перешкод, серед яких, в першу чергу, варто зазначити наступні: брак реальної регіональної ідентичності як засади для тісного співробітництва, відсутність попереднього досвіду успішного регіонального співробітництва в сфері безпеки і концентрація на окремих регіональних проектах, що уособлювали приналежність Польщі до ЦСЄ, а Румунії до ПСЄ, поглиблення розколу між країнами усього регіону через різні підходи до подальшого формату діалогу з Росією, а також посилення в стратегічному дискурсі Варшави та Бухаресту тенденцій до інтенсифікації стратегічного партнерства зі Сполученими Штатами. Не варто очікувати, що Росія залишатиметься осторонь і не використовуватиме й надалі весь спектр інструментів гібридної війни. Залишається відкритим питання, чи зможе Україна стати не слабкою ланкою в ініціативах Польщі та Румунії з посилення безпекового співробітництва в регіоні. Очевидним є той факт, що Київ є стратегічно важливим елементом для стримування ревізіонізму та гегемонізму Кремля в Східній Європі, а отже й перешкодою на шляху розширення «сірої зони» та сфери впливу російської держави на ці країни. Для України завдання не втратити час, не повторювати старих помилок та не допустити поширення відчуття втоми від України серед найближчих сусідів набуває риз екзистенціальності. Проте варто у повній мірі використовувати ті «вікна можливостей», які відкрилися перед Україною для поглиблення співробітництва з цими країнами в регіональних та європейських проектах, що слугуватиме стабілізації ситуації навколо неї та додатковим імпульсом для скорішої модернізації України. Успіх в цьому матиме своєрідний «ефект переливу» (spillover), коли Україна без формального членства буде сприйматися як органічний, інтегрований елемент єдиного європейського та євроатлантичного політичного та безпекового простору.

Список використаних джерел

1. Україна, Румунія та Болгарія обговорюють можливість створення спільної бригади — Зустріч Президентів України та Румунії [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/news/2016/04/21/ukraine-rumuniya-ta-bolgariya-obgovoryuyut-mozhливist-stvorennya-spilnoi-brigadi-%E2%80%9393-zustrich-prezidentiv-ukraini-ta-rumunii-/>
2. Гузенкова Т. Международный статус и внешнеполитические притязания Румынии // Восточная политика Румынии в прошлом и настоящем (конец XIX — начало XXI вв.): сб. докл. междунар. науч. конф. — Москва: РИСИ, 2011.
3. Зануда А. YES 2017: швидше Крим повернеться чи санкції скасуються? 16.09.2017 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.bbc.com/ukrainian/features-41295764>

4. Заседание Международного дискуссионного клуба «Валдай». 24.10.2014 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://kremlin.ru/events/president/news/46860>
5. Заседание Международного дискуссионного клуба «Валдай». 22.10.2015 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://kremlin.ru/events/president/news/50548>
6. Заседание Международного дискуссионного клуба «Валдай». 27.10.2016 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://kremlin.ru/events/president/news/53151>
7. Медведев уверен, что Россия не нарушала Будапештский меморандум. 24.05.2014 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://ria.ru/politics/20140524/1009139461.html>
8. Путин обсудит «созидательное разрушение» на встрече с клубом «Валдай» 20.09.2017 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.rbc.ru/politics/20/09/2017/59c149e09a79476378c7361a>
9. Путин рассказал Стоуну об ответе НАТО, судьбе Сноудена и Украине 14.06.2017 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://ria.ru/politics/20170614/1496441101.html>
10. Путин: Если это революция, то Будапештские соглашения не действуют. 4 марта 2014 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://vz.ru/news/2014/3/4/675516.html>
11. Солодкий С., Ракеу І. Аудит зовнішньої політики: Україна — Румунія. — Київ: Інститут світової політики, 2016.
12. Allison R. Russia and the Post-2014 International Legal Order: Revisionism and Realpolitik. *International Affairs*, 93:3 (2017):519–543.
13. Ash T. G. Putin's Deadly Doctrine 'Protecting' Russians in Ukraine Has Fatal Consequences». *New York Times*, July 18, 2014 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.nytimes.com/2014/07/20/opinion/sunday/protecting-russians-in-ukraine-has-deadly-consequences.html?mcubz=0>
14. Dempsey J. Europe and the Future of German Ostpolitik [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://carnegieeurope.eu/strategieurope/?fa=57211>
15. Draus J. Polish-Ukrainian Relations after Independence [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://www.nowaukraina.org/nu_11_2011/06_Draus.pdf
16. Fedorenko K., Umland A. How to Solve Ukraine's Security Dilemma? The Idea of an Inter-marium Coalition in East-Central Europe [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://warontherocks.com/2017/08/how-to-solve-ukraines-security-dilemma-the-idea-of-an-inter-marium-coalition-in-east-central-europe/>
17. Joja I.-S. Reflections on Romania's Role Conception In National Strategic Documents 1990–2014: an Evolving Security Understanding. *EUROPOLITY*. 9: 1 (2015): 89–111.
18. Jones D. M., Smith M. L. R. Return to Reason: Reviving Political Realism in Western Foreign Policy. *International Affairs*, 91: 5 (2015): 933–952.
19. Khylyk O. East European Regional Identity: Myth or Reality? *UA: Ukraine Analitica*. 4:6 (2016): 12–20.
20. Mead W. R. The Return of Geopolitics. The Revenge of the Revisionist Powers. *Foreign Affairs*, May/June, 2014 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2014-04-17/return-geopolitics>
21. Meyer Ch. O. The Quest for a European Strategic Culture: Changing Norms on Security and Defense in the European Union. London: Palgrave Macmillan, 2006.
22. Micu M. Romania in Biehl, H., Giegerich, B., Jonas A., eds., *Strategic Cultures in Europe: Security and Defence Policies across the Continent*. 293–305. Potsdam: Springer Science & Business Media, 2013.
23. Reeves Ch. Polish Strategic Culture and the Politics of Intervention: Explaining Poland's Retrenchment» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://paperroom.ipso.org/papers/paper_64186.pdf
24. Rynning S. The False Promise of Continental Concert: Russia, the West and the Necessary Balance of Power. *International Affairs*. 91: 3 (2015): 539–552.
25. Voigt K. A New Phase of Russia and Ostpolitik [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.feps-europe.eu/assets/1b124257-5061-4cf5-9309-83e33aee57af/karsten-paper-pdf.pdf>
26. Yost D. S. The Budapest Memorandum and Russia's Intervention in Ukraine. *International Affairs*. 93: 3 (2015):505–538.

References

1. «Ukrayina, Rumuniya ta Bolhariya obhovoryuyut' mozhlyvist' stvorenniya spil'noyi bryhady». Accessed April 21, 2016. [http://www.mil.gov.ua/news/2016/04/21/ukraina-rumuniya-ta-bolgariya-obgovoryuyut-mozhlyvist-stvorenniya-spilnoi-brigadi- %E2 %80 %93-zustrich-prezidentiv-ukraini-ta-rumunii-/-/](http://www.mil.gov.ua/news/2016/04/21/ukraina-rumuniya-ta-bolgariya-obgovoryuyut-mozhlyvist-stvorenniya-spilnoi-brigadi-%E2%80%9393-zustrich-prezidentiv-ukraini-ta-rumunii-/)
2. Guzenkova, Tamara. «Mezhdunarodnyj status i vneshnepolitieskie prityazaniya Rumynii». Vostochnaya politika Rumynii v proshlom i nastoyashhem (konets XIX — nachalo XXI vv.): sb. dokl. mezhdunar. nauch. konf., 222–230. Moskva: RISI, 2011.
3. Zanuda, Anastasiya. «YES 2017: shvydshe Krym povernet'sya chy sanktsiyi skasuyut'sya?» 16.09.2017. Accessed September 19, 2017. <http://www.bbc.com/ukrainian/features-41295764>
4. Zasedanie Mezhdunarodnogo diskussionnogo kluba «Valdaj». 24.10.2014. Accessed June 21, 2017. <http://kremlin.ru/events/president/news/46860>
5. Zasedanie Mezhdunarodnogo diskussionnogo kluba «Valdaj». 22.10.2015. Accessed June 21, 2017. <http://kremlin.ru/events/president/news/50548>
6. Zasedanie Mezhdunarodnogo diskussionnogo kluba «Valdaj». 27.10.2016. Accessed December 2, 2017. <http://kremlin.ru/events/president/news/53151>
7. Medvedev uveren, chto Rossiya ne narushala Budapeshtskij memorandum. 24.05.2014. Accessed June 21, 2017. <https://ria.ru/politics/20140524/1009139461.html>
8. Putin obsudit «sozidatel'noe razrushenie» na vstreche s klubom «Valdaj». 20.09.2017. Accessed September 21, 2017. <http://www.rbc.ru/politics/20/09/2017/59c149e09a79476378c7361a>
9. Putin rasskazal Stounu ob otvete NATO, sud'be Snoudena i Ukraine. 14.06.2017. Accessed June 21, 2017. <https://ria.ru/politics/20170614/1496441101.html>
10. Putin: Esli ehto revolyutsiya, to Budapeshtskie soglasheniya ne dejstvuyut. 4 marta 2014. Accessed June 21, 2017. <https://vz.ru/news/2014/3/4/675516.html>
11. Solodkyy, Serhiy, ta Rakeru, Ilyana. Audyt zovnishn'oyi polityky: Ukrayina — Rumuniya. Kyiv: Instytut svitovoyi polityky, 2016.
12. Allison, Roy. «Russia and the Post-2014 International Legal Order: Revisionism and *Realpolitik*». *International Affairs*, 93: 3 (2017): 519–543.
13. Ash, Timothy Garton. «Putin's Deadly Doctrine 'Protecting' Russians in Ukraine Has Fatal Consequences». *New York Times*, July 18, 2014. Accessed May 28, 2017. <https://www.nytimes.com/2014/07/20/opinion/sunday/protecting-russians-in-ukraine-has-deadly-consequences.html?mcubz=0>
14. Dempsey, Judy. «Europe and the Future of German Ostpolitik». Accessed May 25, 2017. <http://carnegieeurope.eu/strategieurope/?fa=57211>
15. Draus, Jan. «Polish-Ukrainian Relations after Independence». Accessed December 15, 2015. https://www.nowaukraina.org/nu_11_2011/06_Draus.pdf
16. Fedorenko, Kostiantyn, and Umland, Andreas. «How to Solve Ukraine's Security Dilemma? The Idea of an Intermarium Coalition in East-Central Europe». Accessed August 30, 2017. <https://warontherocks.com/2017/08/how-to-solve-ukraines-security-dilemma-the-idea-of-an-intermarium-coalition-in-east-central-europe/>
17. Joja, Iulia-Sabina. «Reflections on Romania's Role Conception In National Strategic Documents 1990–2014: an Evolving Security Understanding». *EUROPOLITY*. 9: 1 (2015): 89–111.
18. Jones, David Martin and M. L. R. Smith. «Return to Reason: Reviving Political Realism in Western Foreign Policy». *International Affairs*, 91:5 (2015): 933–952.
19. Khylyk, Olena. «East European Regional Identity: Myth or Reality?» *UA: Ukraine Analytica*. 4:6(2016):12–20.
20. Mead, Walter Russell. «The Return of Geopolitics. The Revenge of the Revisionist Powers». *Foreign Affairs*, May/June, 2014. Accessed May 28, 2017. <https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2014-04-17/return-geopolitics>
21. Meyer, Christoph O. «The Quest for a European Strategic Culture: Changing Norms on Security and Defense in the European Union». London: Palgrave Macmillan, 2006.
22. Micu, Mircea. «Romania» in Biehl, H., Giegerich, B., Jonas A., eds., *Strategic Cultures in Europe: Security and Defence Policies across the Continent*. 293–305. Potsdam: Springer Science & Business Media, 2013.

23. Reeves, Christopher. «Polish Strategic Culture and the Politics of Intervention: Explaining Poland's Retrenchment». Accessed December 15, 2016. https://paperroom.ipsa.org/papers/paper_64186.pdf
24. Rynning, Sten. «The False Promise of Continental Concert: Russia, the West and the Necessary Balance of Power». *International Affairs*. 91:3(2015): 539–552.
25. Voigt, Karsten. «A New Phase of Russia and Ostpolitik». Accessed May 25, 2017. <http://www.feps-europe.eu/assets/1b124257-5061-4cf5-9309-83e33aee57af/karsten-paperpdf.pdf>
26. Yost, David S. «The Budapest Memorandum and Russia's Intervention in Ukraine». *International Affairs*. 93:3(2015):505–538.

Стаття надійшла до редакції 15.09.2017

Максименко І. В.

Інститут соціальних наук ОНУ імені І. І. Мечникова
к. 32, Французький бульвар, 24/26, г. Одеса, 65058, Україна
+380482633259, e-mail: ira.maksymenko@gmail.com

**СОТРУДНИЧЕСТВО В СФЕРЕ БЕЗОПАСНОСТИ В ТРЕУГОЛЬНИКЕ
«ПОЛЬША — УКРАИНА — РУМЫНИЯ»: РЕАЛИИ
И ПЕРСПЕКТИВЫ**

Резюме

В статье анализируются факторы, которые усиливают дилемму безопасности в регионе Центральной и Восточной Европы. Отмечается, что политика России против Украины меняет систему отношений в Европе, возвращает на повестку дня проблемы геополитического противостояния, усиливает ощущение нестабильности и угрозы. Учитывая близость Украины к границам Польши и Румынии, исследуется реакция со стороны этих стран на новую ситуацию в регионе с учетом таких факторов как региональная идентичность и стратегическая культура.

Ключевые слова: безопасность, сотрудничество, Польша, Румыния, Украина, Россия.

Maksymenko I. V.

Department of International Relations, Institute of Social Sciences,
Odessa I. I. Mechnikov National University,
r. 32, French Bul., 24/26, Odessa, 65058, Ukraine,
+380482633259, e-mail: ira.maksymenko@gmail.com

SECURITY COOPERATION IN THE TRIANGLE «POLAND — UKRAINE — ROMANIA»: REALITIES AND PROSPECTS

Summary

The strategy of Russia to establish new global and regional order bases on some contradictory statements. In one case Moscow refers to the right of self-determination, but in another it infringes the basic international legal principles stated by the UN Charter. Or Russia proclaims that it respects the state's sovereignty and at the same time it annexes a part of this state's territory and supports the separatist movements there. Describing some V. Putin and his administration acts the author reasons that Kremlin uses international law to underwrite the normative world order, to return geopolitics that may help to stabilize its dominance. Kremlin exercises all these elements in creating and deepening crisis over Ukraine. One of the outcomes of Russia's policy towards Ukraine is increasing the feeling of instability and threats in CEE area that has sharpened the security dilemma there. Both the common borders with Ukraine and knowing that Western actors seek to set the dialogue with Russia to avoid conflict escalation are additional facts that threaten the security of Warsaw and Bucharest. Given that NATO is a dominant security and defense platform, the idea of new forms of subregional cooperation that includes Ukraine are becoming popular. Pointed out the achievements of security cooperation within the framework of the triangle «Poland — Ukraine — Romania», the author analyses the prospects of subregional security interaction through the following factors: regional identity and strategic culture of Poland and Romania as well their foreign and security policy priorities and external factors' influence.

Key words: security, cooperation, Poland, Romania, Ukraine, Russia.

УДК 327:623.454.8-049.5

Мельник Т. А.

аспірант кафедри міжнародних відносин ОНУ ім. І. І. Мечникова
к. 32, Французький бул., 24/26, м. Одеса, 65058, Україна
E-mail: tetianamelnik@gmail.com

ВІДПОВІДЬ ЗАХІДНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ НА СУЧАСНІ БЕЗПЕКОВІ ВИКЛИКИ ЗА ЗАКОНОМ ВИКЛИКА\ВІДПОВІДІ ТА РОЛЬ ЯДЕРНОГО СТРИМУВАННЯ

Західна цивілізація існує не одне століття і пройшла нелегкий шлях боротьби за своє існування. Наразі вона стикається із цілим комплексом нових і старих загроз. В даній статі проводиться аналіз закону виклику/відповіді А. Тойнбі та його подальшої модифікації в рамках синергетичного підходу. Розглядаються основні безпекові виклики та спроби знайти адекватну відповідь, в тому числі із застосуванням ядерного стримування, задля збереження західної цивілізації.

Ключові слова: безпека, ядерна політика, нові та старі виклики, західна цивілізація, Тойнбі, НАТО.

Постановка проблеми. Сучасна епоха характеризується контроверсійними процесами глобалізації і загостренням конфронтації за різними векторами та характером викликів. В такі часи все більше уваги приділяється філософським та політологічним вченням для пошуку шляхів виходу із кризи та подальшого розвитку. Адже, незважаючи на трансформацію парадигм, цілий ряд філософських вчень, концепцій та значний понятійний апарат витримав іспит часом і залишився незамінним для аналізу та розуміння динаміки розвитку міжнародної системи.

Метою написання даної статі є аналіз здатності західної цивілізації надати адекватну відповідь на сучасні виклики за допомогою закону «виклику/відповіді» і ролі, що відіграє ядерне стримування у цій складній системі.

У процесі дослідження було використано ряд робіт вітчизняних та зарубіжних вчених, особливої уваги серед яких заслуговує збірка «Осягнення історії» [6] за матеріалами перших 7 томів праць філософа історії А. Тойнбі, та працю В. Буданова «Методологія синергетики в постнеокласичній науці та освіті» [1] із детальним оглядом ролі та принципів використання синергетичних підходів в гуманітарних науках. Питання безпеки та її рівні цікаво описуються К. Кокуновим у статті «Глобальні виклики, загрози та ризики безпеки». Задля кращого розуміння питань сучасного стану трансатлантичної безпеки був використаний офіційний сайт, офіційні та інформаційні документи Альянсу.

Західна цивілізація та закон виклику/відповіді А. Тойнбі. Європейські філософи, починаючи від Гегеля, задавалися питаннями історичного сенсу та шукали відповіді на повсякденні питання через аналіз пройденого шляху.

ху. Одним із таких видатних «філософів історії» був і А. Дж. Тойнбі. Його фундаментальна праця «Дослідження історії» («A Study of History») складається з дванадцяти томів, які були написані в період з 1934 по 1961 рік, та представляють собою унікальну субстанцію, що поєднує історичний, політичний та релігійний дискурс.

Було виділено цивілізацій, що збереглися до нашого часу: західна, православно-християнська (візантійське суспільство), ісламська і далеко-східна. Варто відзначити, що Тойнбі вбачав еллінський світ джерелом як західної, так і православно-християнської цивілізацій [6, с. 11] та, характеризуючи західну цивілізацію, акцентував увагу на тенденції до її постійного розширення. Але на сучасному етапі основою для цього розширення стає не «жорстка сила» та завоювання нових територій, а так звана «м'яка сила» та демонстрація ефективної моделі розвитку та бажання наслідувати цей успішний приклад з боку третіх акторів.

Тойнбі приділив значну увагу систематизації історичного матеріалу, що спирається на поняття простору і часу. Життєвий цикл цивілізацій у нього схожий на органічну теорію появи держави та проходить довгий шлях від генезису, зростання до розпаду (надлом і розкладання). Були проведені паралелі між функціонуванням різних держав на горизонтальному рівні та суспільства у різні часи розвитку на вертикальному. Значна увага в «Дослідженні історії» приділяється питанням релігії та моралі.

Але в методологічному плані почесне перше місце варто віддати концепції «виклика/відповіді», на якій базується весь циклічний процес існування та розвитку цивілізацій за Тойнбі. Таким чином, як на мікро-, так і на макрорівні суспільство постійно стикається із певними загрозами — викликами [6]. Основним завданням для збереження цивілізації постає пошук відповіді на цей конкретний виклик.

Розвиваючи цей закон, Н. Розов у статті «Універсальна модель історичної динаміки» [5] пропонує таку класифікацію можливих відповідей:

- адекватна компенсаторна — тимчасова, що не вирішує фундаментальну проблему, а лише залагоджує питання на певний час;
- адекватна нейтралізуюча — вирішує питання по суті;
- неадекватна — не долає виклик, а навпаки може його посилювати.

Виходячи із вищенаведеної класифікації, можна легко спрогнозувати подальший шлях розвитку цивілізації. При цьому виклик не набуває негативного сприйняття, а радше навпаки стає стимулом для нового етапу розвитку або, у разі неадекватної відповіді, створення підґрунтя для нової цивілізації після розпаду неефективної існуючої.

Пошуком «правильної» відповіді займається «творча меншість», що здатна на творчий акт [6] знаходження відповідної стратегії для подолання існуючих фундаментальних проблем. Пасивна більшість у свою чергу шляхом соціального наслідування (мімезису) підтримує проведення реформ та уможливорює зміни у суспільстві. У разі відсутності будь-якого з цих двох компонентів цивілізація не матиме змоги знайти адекватну відповідь та перейде до стадії розпаду. У праці Тойнбі зазначається, що в різні часи ми бачимо, як творча меншість йде та повертається («рух відходу-і-

повернення») з більшими силами та ідеями, а також демонструється процес перетворення творчої еліти на «правлячу» із подальшим втрачанням здатності до творчого акту та унеможливленням надання адекватної відповіді на подальші загрози.

Рятівник із мечем «нерідко з'являється в якості альтернативи у державі, що розпадається, але меч, що одного разу побував в крові, вже не може надовго залишитися в ножнах, так само як тигр, що скуштував людську плоть, не може зупинитись. Але тигр-людожер без сумніву приречений на загибель... Так само час працює проти тих, хто створив свою імперію за допомогою насилля [6, с. 129]. Так характеризував Тойнбі спроби Римської держави подолати внутрішні проблеми шляхом зовнішнього насилля на останніх етапах свого існування. Використання зовнішнього насилля та примус до союзницьких\братерських відносин притаманне певним державам і в наш час та викликає відштовхуючу реакцію із пошуком противага замість бажання долучитись до союзу.

З іншого боку, часом відсутність певної позиції та підтримки партнерів може стати вирішальною в розвалі цивілізації. Так в 404 році до нашої ери Афіни втратили політичне лідерство в Елладі та призвели еллінську цивілізацію до надлому. Обравши ізоляцію, вони байдуже споглядали, як Рим спустошує сусідів, що відчайдушно намагаються чинити опір. Афіни не прийшли на допомогу, хоча й намагалися створити оборонну федерацію. І лише коли Рим став загрожувати безпосередньо Афінам, афіняни нарешті зайняли антиримську позицію. Але усі потенційні союзники вже до того часу були подавлені Римом [6, с. 91]. Така історична ситуація, описана Тойнбі, стає не лише прикладом неадекватної відповіді Афін на існуючий виклик, а й прикладом помилкової поведінки умиротворення агресора, що повторювалась західною цивілізацією не раз і не має повторитися знову. Саме на створення оборонного союзу була зроблена ставка після Другої світової війни, та НАТО довела свою ефективність роками захищеності її членів від агресії інших держав. Але поза колом цієї безпеки залишаються країни-партнери, що виявляють власне бажання приєднатися до Альянсу та не мають змоги цього зробити в силу цілого ряду об'єктивних та суб'єктивних причин.

Основні принципи синергетичного підходу. Основи синергетичного підходу були закладені в природничих науках в 1970-х роках в працях Г. Хакена та згодом розповсюдилися на гуманітарну сферу знань із величезним внеском А. Пуанкаре. Зважаючи на країну походження вченого, дану теорію називають по-різному: теорія дисипативних структур (Франція та Бельгія — І. Пригожин), теорія динамічного хаосу (США — Ферінбаум) і т. д.

Синергетика передбачає принцип самоорганізації суспільства в рамках системи та розвиває ідею функціонування суспільства на основі закону «виклика/відповіді». При розгляді Єв्रोатлантичної системи безпеки незамінною є можливість розглянути «західну цивілізацію» як систему із власною структурою, елементами, середовищем та функціями.

Як і на прикладі вчення Тойнбі, суспільство проходить цілий ряд стадій розвитку, що характеризується зміною порядку та хаосу, які поєднані

фазами переходу до хаосу (загибель структури) та виходу із хаосу (самоорганізації) [1, с. 48]. Особливістю при цьому є відсутність абсолютно негативного сприйняття «хаосу». Так само як Тойнбі розглядає «виклик» як шанс для змін, синергетики розглядають «хаос» як наслідок неадекватної відповіді на виклик та поле для самоорганізації суспільства на новому більш ефективному рівні. Таким чином хаос сприймається синергетиками як конструктивний фактор крізь свої руйнівні властивості та руйнівний фактор крізь свою конструктивність. Руйнівний характер хаосу проявляється, коли складна стала структура в процесі буття розширюється та застаріває і вже не здатна адекватно реагувати на нові виклики, що і призводить на певному етапі до її розпаду.

Особливістю синергетичного підходу є також вживання багатьох математичних та фізичних термінів, що перейшли в гуманітарні науки задля пояснення відповідних процесів, які ми розглянемо далі.

Отже виділяють цілий ряд принципів, що характерні для самоорганізації системи на етапі буття та етапі трансформації [1, с. 48–53]. На етапі буття або стабільності виділяють 2 основних принципи:

1) Гомеостатичність. Де під гомеостазом розуміється явище підтримки програми функціонування системи в певних межах, що дозволяє їй слідувати до визначеної мети [1, с. 49]. Поставлена мета або програма також називається «атрактором» та представляє собою модель, можливий варіант існування системи, що притягує власним прикладом до наслідування. Важливим фактором є гнучкість системи та її спроможність навіть на стадії буття коректувати модель поведінки залежно від виникаючих внутрішніх та зовнішніх викликів (флуктуацій). Такою моделлю поведінки «атрактором» в Євроатлантичній безпековій системі виступає колективна система оборони НАТО, що на власному прикладі демонструє можливість спільного подолання негативного впливу флуктуацій за принципом «Один за всіх і всі за одного».

2) Ієрархічність, що передбачає наявність структурної ієрархії та «делегування елементами частини своїх функцій, свободи» [1, с. 49] і т. д. заради формування спільного колективного бачення. При цьому Буданов виділяє три рівня: мікро-, макро- та мега-, і на кожному з них продовжують відбуватися відносно незалежні процеси розпаду чи конструкції. І лише набираючи достатніх масштабів та після усвідомлення відповідного виклику, рушійні процеси мають здатність перекидатися з одного рівня на інший. Більше того, структура меншого рівня розглядається вищим рівнем лише як матеріал для побудови власної структури, а не як фінальний продукт системи. Так європейські міжнародні організації перебирають на себе певну частину повноважень та відповідальності з державного рівня та будують надалі відносини за новими власними стандартами як на вертикальному рівні (НАТО та впровадження не лише міждержавного, а й міжміністерського співробітництва), так і на горизонтальному рівні (ЄС міждержавне та міжрегіональне співробітництво).

Інші принципи стосуються функціонування системи за часів трансформації та включають:

1. Нелінійність. Цей принцип передбачає відсутність можливості простого математичного розрахунку наслідків впливу на систему як суми цих впливів (флуктуацій) [1, с. 54]. Так відбувається через наявність в міжнародних відносинах факторів, що важко піддаються підрахункам, але мають часом вирішальне значення. До таких можна віднести відчуття гордості або навпаки історичної провини, політичну волю і таке інше. Прикладом можуть слугувати близькі нам події 2014 року, коли економічний договір між двома суверенними суб'єктами ЄС та Україною був зустрінутий третім актором міжнародних відносин як загроза його сфері впливу з усіма відповідними наслідками. Також цікавими є наслідки відносної незалежності елементів системи, що в кризовій ситуації починають керуватися власними інтересами та ще більше розхитують ситуацію. Саме тому в сучасній західній цивілізації настільки високо ставиться питання «солідарності» (ЄС) і принцип 5 статті Вашингтонського договору (НАТО).

2. Незамкненість. В сьогоdnішньому глобалізованому світі жодна країна або система не може залишатися в стані автаркії та передбачає взаємодію із зовнішнім світом. Це стає особливо важливим за часів переходу від одного стану гомеостазу до іншого, коли система відкривається у точках нестійкості. Прикладом такого неочікуваного впливу та вразливості системи слугує міжнародний тероризм, що, маючи розгалужену систему та подвійний об'єкт, опосередковано крізь мікрорівень впливає на рішення на макро- та мегарівні.

3. Нестійкість передбачає, що на певному етапі під впливом зовнішніх та/або внутрішніх викликів система потрапляє у «точку біфуркації» — нестійкий стан, під час перебування в якому система набагато вразливіша до будь-якого впливу та навіть слабка флуктуація може стати вирішальною для подальшого вибору моделі поведінки системи. При цьому, як і Тойнбі в своїх працях, теоретики підкреслюють відсутність завчасно спланованого чіткого сценарію розвитку та безліч можливих варіантів. Також важливо зазначити, що точка біфуркації не є одномоментним явищем та може бути розтягнутою в часі та просторі. Так стан сучасної напруги між Заходом та РФ не продиктований конкретною подією, як то незаконна анексія Криму, а виник у зв'язку із нагнітанням ситуації планомірним невиконанням РФ взятих на себе зобов'язань за міжнародними договорами та міжнародним правом ще з часів конфлікту у Грузії та цілого комплексу сирійської та української проблематики. Так з часом випадкові відхилення (флуктуації) досягають таких масштабів та кількості, що питання вирішення проблеми стає питанням виживання системи як такої.

4. Емерджентність (динамічна ієрархічність). Основний принцип, що характеризується самоорганізаційними властивостями суспільства для «створення порядку на вищому рівні із хаосу мікрорівня» [1, с. 60]. При цьому зміни мають відбуватися на усіх рівнях включно із надто повільними змінами мегарівня та надто швидкими темпами змін мікрорівня, що в результаті впливу з обох боків створюють довготривалі зміни на макро-рівні. Так після кризової ситуації у вигляді Другої світової війни на місті

Ліги Націй створюється нова структура ООН, західний блок самоорганізується в НАТО та ЄС, а СРСП об'єднує партнерів в ОВД та РЕВ.

5. Спостережуваність. Підкреслює обмеженість наших знань та уявлень разом з відносним характером таких понять як хаос/ порядок (хаос на макрорівні може бути представлений порядком на мікрорівні), буття/ становлення і т. д. До того ж формування уявлень проходить довгий процес суб'єктивного сприйняття, інтерпритацій та спрощення, під час якого факти втрачають первинний характер, але натомість створюють логічні зв'язки та займають окреме місце в світосприйнятті. Обмеженість знань та закритість певних джерел ускладнює процес аналізу сучасної безпекової ситуації та часом навіть призводить до «помилкових підрахунків» з боку супротивника.

Проаналізувавши два основні стани, що змінюють один одного, та 7 ознак, можна констатувати, що закон виклику/відповіді має конкретний практичний вплив на систему міжнародних відносин та існує нагальна необхідність аналізу розвитку Євроатлантичної системи безпеки через його призму заради більш комплексного розуміння ситуації.

Поняття безпеки, нові та традиційні виклики. Безпека є широким, історичним та філософським і в той же час недосяжним абсолютом; трактується по-різному та не може бути досягнута раз і назавжди та в повній мірі. Тож відкинувши абсолютну безпеку, особистість, суспільство, держава та міжнародне співтовариство ставлять за мету досягнення відносної безпеки.

Одним із найбільш лаконічних визначень є розуміння безпеки як відсутності загрози або наявності можливості надійно захиститися від неї [2]. Так, на думку К. Кокунова, суспільство стикається зі «Сходами ескалациї», що включають 4 рівня: загрози → небезпека → виклик → ризик. При цьому загроза представляє реальний намір або можливість нанесення шкоди національним інтересам, в тому числі за допомогою військової сили (можливість нанесення шкоди + суб'єктивної намір); небезпека — це наявність об'єктивної можливості нанесення шкоди національним інтересам, в тому числі за допомогою сили (об'єктивна можливість збитку); виклик передбачає протидію реалізації інтересів безпеки держави, що не переростають у військовий конфлікт; а ризик включає високу ймовірність виникнення ситуацій, здатних перешкодити досягненню цілей безпеки, в тому числі у військовій області [2].

Існуючи в складній та нестабільній системі, підтримка балансу та збереження її як такої стають завданнями суспільства, а стан безпеки залежить від таких суб'єктивних факторів, як «забезпечення безпеки, тобто збереження цілісності, підтримання умов сталого розвитку та оптимального функціонування соціальної системи» [3, с. 68].

На державному рівні кожна держава намагається забезпечити власну безпеку, убезпечити суверенітет та унеможливити посягання на територіальну цілісність. Наявність державного суверенітету, його легітимізація народним та національним суверенітетом разом із міжнародним визнанням мала би забезпечувати стабільний та безпечний розвиток країн у наш час. Але й цього виявляється замало, адже локальні конфлікти не припи-

няються та держави постійно змінюють баланс сил на міжнародній арені. Більше того, на перший план виходять не класичні війни із оголошенням війни, а так звані «гібридні» або «нелінійні», що відрізняються розмітністю поняття війни/миру та використанням усього спектру методів від інформаційних до військових. Питання безпеки сьогодні не обмежується військовою сферою, а включає екологічний, демографічний, продовольчий, інформаційний, енергетичний та інші виміри.

Змінюється і зовнішнє середовище міжнародної безпеки: 1) глобалізація; 2) демократизація; 3) науково-технічний прорив; 4) криза міжнародного права; 5) перерозподіл економічних сил у світі; 6) зростання пріоритетності інших, невійськових галузей світової взаємодії.

Таким чином, концепція безпеки та безпекових викликів постійно знаходиться в динаміці та змінює своє обличчя. Після завершення «холодної війни» та спаду напруги суспільство стало приділяти більше уваги «новим викликам» міжнародної безпеки. Існує безліч класифікацій цих викликів. За основу візьмемо класифікацію, що надається в Північноатлантичному Альянсі [9]:

1) Поширення зброї масового ураження (біологічної, хімічної та ядерної). З особливою увагою на поширення ядерної зброї, що відбувається як у «вертикальному» напрямку — нарощування ядерних потенціалів в існуючих ядерних державах, так і на «горизонтальному» — у вигляді розширення числа держав, що мають ядерну зброю, не входячи до «клубу офіційних ядерних держав». Максимальні зусилля докладалися до зменшення ядерних запасів та напруги серед провідних світових держав в одно- та двосторонньому форматі у поєднанні з тиском на держави, що не входять до офіційного ядерного клубу, але розробляють/ підозрюються в розробці такої зброї на фоні нестабільності власного режиму.

2) Тероризм — форма системної політичної, релігійної, соціальної чи іншої боротьби терористичних організацій або окремих осіб, шляхом навмисного інтенсивного застосування протиправного нерозбірливого насильства або загрози насильства проти мирних жителів або некомбатантів, а також пособництво таким діям, з метою викликати паніку, залякати населення або змусити уряд чи світове співтовариство вчинити будь-яку дію/утриматися від її здійснення [4, с. 159]. Цілі і мотиви тероризму включають: психічний, ідеологічний і релігійний — акти насильства, викликані політичними переконаннями, міфами, уявленнями, породженими релігійним фанатизмом; соціально-політичний — прагне до утвердження або зміни того чи іншого соціально-політичного ладу; національний, етнічний і сепаратистський — об'єднує прагнення від збільшення прав автономії до боротьби за повноцінний суверенітет, при цьому заперечується право національно-визвольних рухів на використання терору. Виділення кримінального тероризму є спірним, відзначаючи спрямованість терористичних актів на залякування, а не на отримання прибутку. Але при бажанні терористичних організації отримати повну свободу дій зрощування криміналу і тероризму стає однією з провідних тенденцій. Загострення цієї проблеми безпосередньо пов'язане із закінченням «холодної війни»,

при якій протиборчі наддержави не тільки таємно підживлювали ресурсами «своїх» терористів, а й стежили, щоб їх дії не порушували негласні «правила гри». Після розпаду біполярної системи терористичні організації почали погрожувати використанням будь-яких засобів, в тому числі ЗМУ задля досягнення власних цілей. При цьому рівень їх технічної та технологічної оснащеності досить високий. В якості ідеологічного підґрунтя прихильники сьогоднішнього транснаціонального тероризму використовують екстремістське тлумачення ісламу. Принципово важливим є те, що приблизно 1 млрд мусульманського населення Земної кулі, людей, які сповідують іслам і навіть дотримуються його фундаментального тлумачення, не поділяють погляди представників транснаціонального тероризму, засуджують їх і часто борються проти них. Відома формула, згідно з якою переважна кількість сповідуючих іслам не терористи, але переважна більшість прихильників сучасного транснаціонального тероризму сповідують іслам в його екстремістському спотвореному тлумаченні.

3) Інформаційні виклики (кібертероризм) — як навмисне, політично вмотивована атака на інформацію, комп'ютерні системи, комп'ютерні програми і обробку, яка набуває форми насильства проти нейтральних об'єктів з боку субнаціональних груп або підпільно діючих осіб [10, с. 285]. Одна із найбільш широко використовуваних безпекових загроз у форматі гібридної війни, що активно використовується у «мирний час». Сьогодні стає зрозумілим, що при такому активному та легкому розповсюдженні інформації вона стає основним знаряддям війни, дозволяє змінювати уявлення громадян ворогуючої сторони та налаштувати їх проти власної держави. Саме такий формат інформаційної атаки активно використовувався в Україні та продовжує впроваджуватися в інших країнах, в тому числі країнах-членах ЄС та НАТО. Цей процес супроводжується періодичними атаками на державні та міждержавні сервери з метою отримання конфіденційної інформації та створення перепонів їх роботі, як інша сторона медалі сучасної агресивної інформаційної політики.

4) Енергетичні виклики загрожують безпечному доступу до природних ресурсів, об'єктів життєзабезпечення і транзитних маршрутах енергоносіїв. Поняття «енергетичних воєн» міцно закріпилося у нашому сприйнятті як елемент тиску на політику держави, елемент заохочення чи покарання. Використовується увесь можливий спектр від періодичних загроз припинити постачання до запуску таких політизованих нерентабельних проєктів, як Північний Потік 2. Це змушує європейські держави звернути максимальну увагу на енергозбереження, диверсифікацію ресурсів та постачальників, а також максимальну уніфікацію позиції через енергетичний союз.

5) Піратство з особливою увагою до терористичних дій на морі в Аденській затоці та відповідним антитерористичним патрулюванням, супроводом суден, а також оглядом суден на борту з їх згоди у якості відповіді Альянсу. Стара як світ проблема досі дає про себе знати та потребує зусиль задля безпечного судноплавства і торгівлі. Значна роль відводиться і державам-партнерам НАТО, так український фрегат «Гетьман Сагайдачний»

вже багато років бере участь у патрулюванні, що, до слова, навіть врятувало його під час російської анексії Криму.

Постійні зміни в безпековому середовищі вимагають від західної цивілізації та євроатлантичної системи безпеки адаптації та пошуку нових «творчих відповідей». Саме завдяки такій здатності трансформуватися НАТО залишився існувати після закінчення «холодної війни» та залишається ефективним альянсом. Але події останніх років нагадали міжнародній спільноті, що і старі виклики безпеки все ще залишаються на порядку денному, особливо в питанні збереження миру.

Ядерне стримування та його роль в збереженні західної цивілізації на сучасному етапі. Саме повертаючись до класичних викликів безпеки, згадаємо принцип стримування, що має глибоке коріння співіснування держав та сягає ще часів Стародавньої Греції. У сучасному розумінні ідеї стримування набули друге дихання із появою ядерної зброї у двох протилежних таборах часів «холодної війни» та запровадженням «Доктрини стримування» за часів президента США Г. Трумена.

Зважаючи на довгу історію та комплексність ідей стримування та самого ядерного стримування, зупинимось лише на актуальності та практичності використання такого механізму у якості «відповіді» на сучасні виклики євроатлантичній безпеці та західній цивілізації.

Проводячи короткий екскурс в історію «холодної війни», можна зробити висновок про відносну ефективність використання ядерного стримування, що не було здатне унеможливити локальні війни, але дозволило уникнути глобального відкритого військового протистояння ворожих блоків. По закінченню «холодної війни» ситуація на міжнародній арені різко змінилась та основна увага була прикута до можливості налагодження діалогу і партнерства між колишніми ворогами. Постав виклик адаптації до нових умов або розпаду Альянсу. І тут як раз перехід від військово-політичної до політико-військової організації разом з перенесенням акценту на нові виклики безпеки уможливили подальше існування НАТО як структурної надбудови Західної цивілізації на відміну від розвалу ОВД та хитких позицій СНД після зникнення СРСР.

Складність використання ядерного стримування на цьому етапі обумовлена кількома причинами, серед яких: відсутність чіткого поділу на сфери впливу та тотального контролю над ними з боку основних гравців; наявність більшого кола центрів впливу та переналаштування системи до багатополярного світу; загроза появи нових ядерних держав та проблема ірраціональності таких акторів, як Північна Корея; необхідність підтримки та оновлення ядерних потенціалів на фоні зобов'язання по його знищенню; неможливість використання ядерного або іншого стримування по відношенню до таких недержавних або трансдержавних акторів, як терористичні організації.

Усі вищезазначені умови наштовхували західну цивілізацію на думку про необхідність пошуку нового шляху забезпечення власної безпеки. Багато уваги було зосереджено на покращенні конвенційного озброєння та успішному створенні високоточного озброєння нового покоління, ведеться

боротьба з міжнародним тероризмом, в тому числі нормативним шляхом та шляхом координації даних союзників. Єдиним недоліком в такому ба-ченні світу стала недооцінка старих традиційних загроз та послаблення впевненості інших акторів в готовності Альянсу та Заходу як такого до використання ядерного потенціалу в разі необхідності.

Адже концепція ядерного стримування базується не лише на наявності ядерного потенціалу, але включає ще два компоненти: готовність як технічна, так і політична, його використати та інформованість супротивника про наявність перших двох компонентів. Як раз із питанням інформованості та інформування в НАТО завжди виникали найбільші проблеми, як за часів «холодної війни» та постійного балансування на межі ядерної війни, так і сьогодні через занадто м'яку політику та різке зменшення ролі ядерного стримування у відкритих стратегічних концепціях Альянсу. Це призвело до активізації супротивників. Після 2014 року НАТО у свою чергу повертає увагу до питань стримування та переходить від політики безпеки до політики оборони Альянсу.

Незважаючи на усі недоліки та прогалини у пошуку адекватних відповідей, Альянс на відміну від інших європейських організацій довів свою ефективність у захисті членів та мобілізувався перед новою/старою загрозою. Гарною ілюстрацією ролі та місця ядерного стримування задля забезпечення західної безпеки слугує класифікація безпекових кіл, запропонована Марком Майклом Бламом [8]:

1. Ядерні держави, які є членами НАТО і ЄС (США, Франція і Сполучене Королівство);

2. Держави, що не володіють ядерною зброєю, але на території яких базується ядерна зброя США і які є членами НАТО і ЄС (Бельгія, Німеччина, Італія та Нідерланди);

3. Неядерні держави, на території яких базується ядерна зброя США, які є членами НАТО, але не ЄС (Туреччина);

4. Неядерні держави, які є членами НАТО і ЄС (Болгарія, Чехія, Данія, Естонія, Греція, Угорщина, Латвія, Литва, Люксембург, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія та Іспанія);

5. Неядерні держави, які є членами НАТО, але не в ЄС (Албанія, Хорватія, Ісландія та Норвегія);

6. Неядерні держави, які не є членами НАТО, але є членами ЄС (Австрія, Фінляндія, Ірландія, Мальта, Швеція та Кіпр);

7. Неядерні держави, які не є членами НАТО або членами ЄС (Андорра, Ліхтенштейн, Монако, Косово, Сан-Марино і Ватикан);

8. Неядерні держави, які не є членами ЄС, але входять до програми НАТО Партнерство заради миру (Білорусь, Боснія і Герцеговина, колишня Югославська Республіка Македонія, Молдова, Чорногорія, Сербія, Швейцарія та Україна).

Остання група вже опинилася в небезпеці. НАТО надає усіляку можливу підтримку, але не має відповіді на виклики країнам-партнерам, на відміну від ситуації із країнами-членами, а особливо країнами із ядерним потенціалом. Однак недавні події показали, що перехід із 8 одразу до 5 групи

є цілком можливим із нещодавнім прийняттям Чорногорії до лав Альянсу під захист статті 5 Вашингтонського договору та ядерної парасольки.

Окрім питання практичної успішності ядерного стримування філософи та політики піднімають інший аспект — етичний. Одним із видатних дослідників цієї тематики є Р. Арон, що серед іншого зазначає кардинально протилежні погляди на це питання в оптимістів та песимістів. Найбільш оптимальною видається позиція реалістів, що вбачають ядерну війну неможливою але не відкидають можливості насилля як такого за наявності ядерної зброї [7, с. 1–2, 77].

Так чи інакше, не дивлячись на усі зусилля по зменшенню ядерних потенціалів та обмеженню числа країн, що нею володіють, ядерна зброя існує у сучасному світі та навіть у випадку її повного знищення ядерні технології залишаться в нашому світі. Разом з тим у руках свідомих та зважених держав навіть така загрозна зброя може відігравати та відіграє роль стримуючого фактору від розв'язання третьої світової війни.

Висновки. Сучасне суспільство, держави та міжнародне співтовариство стикаються із багатьма загрозами та викликами. Деякі з них були відомі століттями, інші виникли нещодавно. Зважаючи на динамічний розвиток та постійні зміни у суспільстві, виникає нагальна необхідність адаптуватися до таких змін. Не є виключенням і західна цивілізація, адже в глобалізованому світі немає місця для успішного розвитку в режимі автаркії. Особливу увагу в цьому контексті варто приділяти теоретичному осмисленню процесів, що відбуваються, та історичного багажу задля найбільш ефективного вирішення проблем на усіх рівнях існування.

Тому ідеї Тойнбі залишаються актуальними і в наш час, до них апелюють не тільки науковці, а й політики, громадські діячі, представники ділових кіл, цитуючи витримки з його праць в парламентських промовах, програмних заявах, газетних і журнальних статтях. Звісно, підходи до сприйняття безпеки та безпекових викликів еволюціонують разом із суспільством, з'являються нові школи та підходи, але основи, закладені видатними філософами, теоретиками, науковцями, створюють належну базу для цих досліджень.

Змінюється і практика. Із появою зброї масового знищення виникла нова загроза знищення не лише певної держави або народу, а всього світу. Після закінчення «Холодної війни» створилася нова система балансу сил зі своїми правилами та законами, новими викликами та необхідністю пошуку відповідей на них. Західна цивілізація більш-менш справилася з цим завданням, знайшовши адекватну компенсаторну відповідь, і зараз зустріла на своєму шляху новий цикл конфронтаційних процесів, відповідь на які все ще має знайти творча меншість.

Список використаних джерел

1. Буданов В. Методология синергетики в постнеклассической науке и в образовании. — Изд. 3-е, дополн. — М.: Издательство ЛКИ, 2009 — 240 с. — (Синергетика в гуманитарных науках).

2. Кокунов К. Глобальные вызовы, угрозы и риски безопасности // Обозреватель-Observer. — 2007. — № 11 (214). — С. 103–108.
3. Литвинов Э. Философские основы концепции безопасности // Пространство и время. — 2012. — № 1(7). — С. 66–73.
4. Мельник Т. Основные характеристики и тенденции международного терроризма // Вісник Одеського національного університету. Серія : Соціологія і політичні науки. — 2014. — Т. 19, вип. 2. — С. 157–164.
5. Розов Н. Универсальная модель исторической динамики // История и современность. — 2011. — № 1.
6. Тойнби А. Постижение истории [Электронный ресурс] / пер. с англ. Е. Жаркова; под ред. В. Уколовой, Д. Харитоновича. — М.: АйрисПресс, 2002. — 640 с. — ISBN 5–8112–0063–3. — Режим доступа: http://royallib.com/read/toynbi_arnold/postigenie_istorii.html#0
7. Aron R. On war (De la guerre translated by T. Kilmartin), Martin Secker and Waburg Ltd. — New York: Gerden city, 1958. — 149 p.
8. Blum M. Rethinking the Bomb: Europe and Nuclear Weapons in the Twenty-First Century, Drukkerij Jo Vandenbulcke, Centre for European Studies, 2013. — 63 p.
9. NATO briefing Tackling new security challenges. — 16 p. [Electronic resource]. — Access mode: http://www.nato.int/nato_static/assets/pdf/pdf_publications/20120116_new-security-challenges-e.pdf
10. Pollit M. Cyberterrorism: Fact or Fancy? // 20th National Information Systems Security Conference, October 1997. — P. 285–289.

References

1. *Budanov V.* Metodologiya sinergetiki v postneklassicheskoy nauke i v obrazovanii [Methodology of synergetics in post-non-classical science and in education] 3rd ed. — М.: Izdatelstvo LKI, 2009 — 240 p.
2. *Kokunov K.* Globalnyie vyzovyyi, ugrozyi i riski bezopasnosti. [Global challenges, threats and security risks] *Obozrevatel-Observer*. # 11 (214), (2007): 103–108
3. *Litvinov E.* Filsofskie osnovy kontseptsii bezopasnosti [Philosophical foundations of the concept of security] *Prostranstvo i vremya* [Space and time], # 1(7), (2012): 66–73
4. *Melnyk T.* Osnovnye karakterystyky y tendencyy mezhhdunarodnoho terroryzma [The main characteristics and trends of international terrorism] *Visnyk Odeskoho nacionalnoho universytetu. Seriya: Sociolohiya i Poolitychni nauky* [The academic journal Odessa National University Herald. Series sociology and political science] Т. 19. no 2 (2014): 157–164.
5. *Rozov N.* Universalnaya model istoricheskoy dinamiki [Universal model of historical dynamics] *Istoriya i sovremennost* [History and modern times]. #1 (2011).
6. *Toynbi A.* Postizhenie istorii [Comprehension of history] Trans. from English by E. D. Zharkov, — Ayris-Press, 2002 ISBN: 5–8112–0063–3 [Electronic source]. — Access mode: http://royallib.com/read/toynbi_arnold/postigenie_istorii.html#0
7. *Aron R.* On war (De la guerre translated by T. Kilmartin), Martin Secker and Waburg Ltd. New York: Gerden city, 1958–149p.
8. *Blum M.* Rethinking the Bomb: Europe and Nuclear Weapons in the Twenty-First Century, Drukkerij Jo Vandenbulcke, Centre for European Studies, 2013–63p.
9. NATO briefing Tackling new security challenges 16p. [Electronic resource] — Access mode: http://www.nato.int/nato_static/assets/pdf/pdf_publications/20120116_new-security-challenges-e.pdf
10. *Pollit, M.* Cyberterrorism: Fact or Fancy? 20th National Information Systems Security Conference, October 1997: 285–289.

Стаття надійшла до редакції 15.09.2017

Мельник Т. А.

аспірант кафедри міжнародних отношений ОНУ ім. І. І. Мечникова
к. 32, Французский бул., 24/26, г. Одесса, 65058, Украина

ОТВЕТ ЗАПАДНОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ НА СОВРЕМЕННЫЕ ВЫЗОВЫ БЕЗОПАСНОСТИ ПО ЗАКОНУ ВЫЗОВА\ОТВЕТА И РОЛЬ ЯДЕРНОГО СДЕРЖИВАНИЯ

Аннотация

Западная цивилизация существует не одно столетие и прошла нелегкий путь борьбы за свое существование. Сейчас она сталкивается с целым комплексом новых и старых угроз. В данной статье проводится анализ закона вызова /ответа А. Тойнби и его дальнейшей модификации в рамках синергетического подхода. Рассматриваются основные вызовы безопасности и попытки найти адекватный ответ, в том числе с применением ядерного сдерживания, для сохранения западной цивилизации.

Ключевые слова: безопасность, ядерная политика, новые и старые вызовы, западная цивилизация, Тойнби, НАТО.

Melnyk T.

PhD student; International relations department, I. I. Mechnikov ONU,
k. 32, French Bul., 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

THE RESPONSE OF WESTERN CIVILIZATION ON MODERN SECURITY CHALLENGES OF THE CHALLENGE/RESPONSE RULE AND THE ROLE OF NUCLEAR DETERRENCE

Summary

Western civilization exists for many centuries and has gone through a difficult path of struggle for its existence. Now it faces a whole complex of new and old threats. This article analyzes the A. Toynbee challenge/response concept (with different patterns and attitudes of historical responses) and its further modification in the framework of the synergetic approach. Seven features (ultrastability, hierarchy, nonlinearity, nonclosure, fluctuation, emergence) at two main stages of development (existence and development) are applied to modern realities of functioning of the North Atlantic security system. Article addresses main old (war and peace) and new (including proliferation of weapons of mass destruction, terrorism, threats to information and energy security as well as piracy) security challenges. At the new international circumstances attempts to find an adequate response becomes even more difficult due to the mixed nature of challenges. Such actors as Russia tend to combine different tools from old and new challenges in so-called hybrid wars to maximize effectiveness of their actions. Proceeding from the above Western civilization needs to address different levels of such a threat simultaneously. Nuclear weapons on one side is overused by some actors and leaves them with the latitude to violate international law with impunity. But nuclear deterrence is crucial to stop and impact these actors by international community and responsible actors as a countermeasure on the other side.

Key words: security, nuclear policy, new and old challenges, Western civilization, Toynbee, NATO.

УДК 321.01

Мінєнкова Н.

к. іст. н., доц., докторантка

Національного університету «Києво-Могилянська академія»

кім. 221, корпус 4, вул. Волоська, 4/5, м. Київ, Україна

тел. (044) 425 60 48; e-mail: minyenkova@gmail.com

КОНТРОВЕРЗИ ЛЮСТРАЦІЙ ПО-УКРАЇНСЬКИ¹

Стаття присвячена процесу люстрації в Україні. Емпіричне дослідження базується на авторських теоретико-методологічних засадах вивчення люстраційних процесів. Серед основних питань, що розглядаються в статті, — специфіка моделі, типу, а також законодавчої бази, що регулює процес люстрації в Україні. Також предметом аналізу є проблема ефективності люстраційних практик в контексті процесів політичної трансформації країни.

Ключові слова: люстрація, трансформація, «правосуддя перехідного періоду», транзитологічна парадигма, Центрально-Східна Європа.

Постановка проблеми. Минає третій рік запровадження люстрації в Україні. Можна визначити позитивні досягнення (прийняття закону, створення люстраційного реєстру), разом з тим слід констатувати певні зволікання, навіть саботування з боку окремих політичних акторів люстраційного процесу. Сутність люстрації, практика її реалізації в Україні залишається однією з популярних тем як публіцистичного, так і наукового вітчизняних дискурсів. І хоча реалізацію люстраційної політики в Україні ще не завершено, і зарано говорити про загальні висновки, на наш погляд, вже сьогодні можна визначити домінуючі тенденції, виявити специфіку, окреслити пропозиції для підвищення її ефективності. Саме цими факторами обумовлюється актуальність цієї статті.

Пріоритет у дослідженні люстрацій належить зарубіжним авторам (Р. Девід, Л. Стан, Н. Недельські, Х. Уеш, М. Налєпа, А. Опалінська, П. Гжеляк, Я. Воленський, П. Жачек, Я. Холінський, П. Блажек та ін.). Серед вітчизняних дослідників науковий інтерес до цієї проблеми зростає із початком інституалізації процесу. Люстрація стає об'єктом вивчення українських вчених у різних контекстах: політологічному, правничому, управлінському (С. Шевчук, О. Радченко, В. Смородинський, Я. Турчин та ін.). Пріоритетність зарубіжного доробку зноманітності досліджених практик люстрацій (німецької, чеської, польської, румунської тощо), а також наявності компаративістських, теоретико-методологічних робіт. В цілому наукова література з теми є достатньо різноманітною, багато питань і досі не мають остаточних відповідей, що також обумовлює актуальність цього дослідження.

¹ Стаття була підготовлена для міжнародної наукової конференції «Соціальні та політичні трансформації у Центральній та Східній Європі (1917–2017 рр.): чинники, досягнення, проблеми» (28–29 червня 2017 року, ОНУ імені І. І. Мечникова, Одеса, Україна).

Метою цієї статті є спроба за допомогою політологічного аналізу визначити специфіку люстрації в Україні як інституціональної практики державного управління.

Методологічна парадигма дослідження. Аналіз існуючого наукового добруку (як зарубіжного, так і вітчизняного), присвяченого проблемам люстрації, дозволяє констатувати плюралізм поглядів та невирішеність різних аспектів у вивченні люстраційних практик, саме тому вважаємо за доцільне визначити основні положення, що становитимуть методологічну основу цього дослідження.

Для характеристики люстрацій у країнах ЦСЄ та пострадянського простору використовуються два основних підходи: концепція правосуддя перехідного періоду (transitional justice) та транзитологічна парадигма. В межах transitional justice люстрації розглядаються як кадрова політика щодо ключових осіб ancient regime. У транзитологічній парадигмі дослідники визначають люстрації як інструмент, складову процесу демократизації, причому на етапі переходу не тільки, враховуючи існування ранніх і пізніх моделей, але і консолідації демократії. Слід зазначити, що обидва підходи пояснюють взаємопов'язані речі, а саме, як люстрації впливають на утворення і консолідацію демократії, а також розвиток правої держави в перехідний період. Спільною позицією обох парадигм є визначення мети люстрацій — захист новоствореної держави від негативного впливу минулого [1].

У трактуванні сутності і змісту люстрацій у сучасному науковому дискурсі існують два підходи визначення феномену: вузький (sensu stricto) та широкий (sensu lato). В межах першого люстрації фактично ототожнюються зі скринінговими процедурами. Інший підхід (sensu lato) хоч і визнає пріоритетність перевірок, враховує ще дві складові — оприлюднення інформації та часткове обмеження доступу або інтеграції окремих категорій осіб у систему влади нової держави. Другий контекст, на наш погляд, представляє більш ефективну оперативну матрицю для подальших досліджень.

Для розуміння та характеристики різноманітних люстраційних практик, на наш погляд, ефективним підходом є окреслення об'єкта (кого власне передбачається люструвати), предмету (за що, за яку дію/діяльність) та сфери (тобто масштаб застосування) люстраційних практик. Основним об'єктом всіх відомих до цього часу люстрацій є працівники спеціальних служб (таємної політичної поліції), хоча у просторовому та часовому вимірах цей список може включати і партійну номенклатуру, і військових, і «нових мільонерів» тощо. Предметом люстраційних дій визнаються або факт праці, чи співпраці у структурах, визнаних за об'єкти люстрацій, або приховування правди, неправдиве заповнення люстраційного свідоцтва. Сфера застосування люстрацій це, перш за все, державні посади найвищого рівня, але і освіта, і медіа, і приватний сектор можуть бути включені.

Аналізуючи люстраційні практики у країнах Центрально-Східної Європи, можна виділити люстрації двох типів — в залежності від часу їх проведення. Перший — люстрації «першої хвилі» («ранні люстрації»), здійснювались на ранніх етапах трансформаційних змін і у різний спосіб:

«жорсткий» через заборону окремим категоріям громадян займати посади в органах публічної влади як це було в Німеччині і Чехії, так і «м'який» як у Польщі, Угорщині, Болгарії, відсторонення від державного управління шляхом оприлюднення інформації та морального засудження.

Другий тип — «люстрації другої хвилі» («пізні люстрації»), тобто люстраційні практики, що стали проводитися через десятки років від початку трансформації, зокрема у Румунії, Словаччині, Грузії, Україні. Специфікою люстрацій цієї групи було те, що люстраційне законодавство включало не тільки аспекти декомунізації, а також і боротьбу із корупцією, бюрократією, зловживаннями державною владою за часів незалежності.

Здійснення/нездійснення процесу люстрацій на початку системних змін обумовлюють різні чинники, серед них, на наш погляд, найважливішими є наступні. Перший, це *тип демократичного транзиту* (революційний чи переговорний). Другий чинник — *специфіка попереднього недемократичного режиму*. Третій чинник — *особливості політики сучасного політичного режиму* [2].

Слід також зазначити, що у кожній країні люстрації мають майже унікальні моделі, більше того, дослідники підкреслюють, що із часом країни, в яких не відбулися ранні люстрації, здійснюють їх пізніше, як Румунія, Болгарія, Грузія, Україна, відповідно незавершеність процесу обумовлює відкритість питання про зміст та інтерпретацію поняття.

Люстрація в Україні в контексті визначеної парадигми дослідження. Аналізуючи процес люстрації в Україні в межах концепції «правосуддя перехідного періоду», можна визначити люстрацію як певну кадрову політику, що передбачає виключення чи точніше обмеження доступу до державних посад трьом категоріям осіб: 1) ті, що були причетні до узурпації влади за часів В. Януковича, а саме в період з 25 лютого 2010 р. до 22 лютого 2014 р. і більше 1 року займали певні державні посади, а також ті, хто обіймали посади з 21 листопада 2013 р. до 22 лютого 2014 р. (навіть менше року) і не звільнилися за власним бажанням; 2) особи, які працювали на керівних посадах у Комуністичній партії, в комсомолі, були таємними співробітниками спеціальних служб; 3) працівники, які не могли довести легальний некорумпований характер свого майна, набутого під час перебування на державних посадах [3]. Обмеження передбачено у формі «адміністративної заборони» (відсторонення терміном на 10 років) та «судової заборони» (терміном на 5 років). Подібна «жорстка» модель була реалізована у Німеччині та Чехії. Проте унікальністю української люстрації є можливість включення до системи державного управління осіб, які підпадали під люстраційні вимоги, за умови отримання ними статусу учасників Антитерористичної операції.

З позицій тразитологічної парадигми люстрація визначається як інструмент/інституціональна практика процесу демократизації. Тобто дослідники шукають відповіді на питання: чи люстрації сприяли/перешкоджали демократичному процесу? Які люстраційні практики більш ефективні? У наукових розвідках у цьому контексті учені виділяють аргументи пролюстраційні (чинники «pro») та антилюстраційні (чинники «contra»). Ана-

лізуючи науковий дискурс з цієї тематики у попередніх дослідженнях, ми дійшли висновку, що найбільш розповсюдженими та обґрунтованими на сьогодні є три чинники пролюстраційні та три антилюстраційні. Перший серед аргументів «pro» це трактування люстрацій як інструменту захисту новоствореного режиму. Виділяються два основних аспекти загроз: а) на початку трансформаційних змін можливість контрреволюції та реставрації недемократичних режимів; б) небезпека від збереження/відновлення старих номенклатурних мереж, їх економічний, політичний, соціальний вплив на процеси трансформації, а також потенціал для шантажу та «дикої люстрації». Другий — люстрації — політичний інститут, діяльність якого сприяє демократизації країни. Окреслюються три базові аспекти, де люстрації мають позитивне значення: а) на політичну довіру; б) на рівень корупції і бюрократії; в) на формування громадянської політичної культури. Третій чинник — люстрації сприяють відновленню справедливості та пізнанню правди.

Аргументація антилюстраційна (чинники «contra») включає такі аргументи. Перший — люстрації як обмеження прав людини. Другий — люстрації спричиняють негативні політичні, соціальні наслідки. Серед них домінуючими є: а) політизація люстрації та використання цієї теми для боротьби із політичними опонентами, як наслідок — дестабілізація політичної сцени через скандали, шантаж; б) зниження рівня суспільної довіри. Третій — люстрації є антиморальним процесом [1].

В українському контексті визначена аргументація «pro et contra» дозволяє трактувати люстрацію як механізм захисту демократичного політичного режиму від негативних впливів політичних акторів *ancient regime*. Відповідно до закону «Про очищення влади» такими режимами визначаються два: президентство В. Януковича (причому злочинним визнано період з 21 листопада 2013 р. по 22 лютого 2014 р. — тобто час, коли відбувалися найбільш трагічні події Революції Гідності) та радянський період. Причому люстраційні вимоги стосуються вищих керівних посад держави, що не мають вибіркової основи. Як показує досвід демократичного врядування в країнах Центрально-Східної Європи, в період транзиту/переходу від недемократичних режимів до демократії, нові правлячі угруповання проводили різноманітну кадрову політику. В Німеччині та Чехії повністю виключалась можливість участі у державному управлінні представникам *ancient regime*. В Польщі проводилась політика часткового обмеження, включення було можливе за умови визнання факту праці/співпраці з попереднім злочинним режимом. На думку одного із провідних західних спеціалістів з питань люстрації Р. Девіда, чеська люстрація («жорстка» за моделлю) була більш ефективна, оскільки люстраційні закони були прийняті відносно швидко, протягом двох років від початку змін, причому ця модель передбачала відсторонення не тільки працівників служб безпеки, а також і представників партійної номенклатури [4, с. 430–431].

Отже люстрацію в Україні слід розглядати як інструмент збереження демократичного розвитку в країні. Чи має право демократія вживати обмеження у кадровій політиці? Наскільки це відповідає демократичним за-

садам? У пошуках відповіді на ці питання, на наш погляд, варто згадати про поняття «wehrhafte Demokratie» — демократія, що спроможна себе захистити. Це поняття до наукового обігу ввів німецький політолог-конституціоналіст К. Льовенштайн. Аналізуючи досвід боротьби європейських країн із фашизмом та нацизмом, він зазначив, що Веймарський республіці бракувало законодавчих положень, які би забезпечили їй «військовий захист» від військових груп, що намагалися її знищити [5, с. 8]. Принцип демократії, яка спроможна себе захистити, є ключовим положенням Конституції Німеччини 1949 р. Зокрема згідно ст. 9(2) забороняється створювати асоціації, що діють всупереч конституційному порядку; за ст. 21(2) забороняються неконституційні політичні партії; за ст. 33 визначаються характеристики, необхідні для державних посад, а за ст. 132(1) звільняються судді та державні службовці, які обіймали посади під час націонал-соціалізму. Цю концепцію застосовує Європейський суд з прав людини у справах люстрації [5, с. 32]. Ми погоджуємось із думкою Р. Девіда, що концепція «wehrhafte Demokratie» — «демократії, спроможної себе захистити», може використовуватися і в Україні, оскільки із 2014 р. країна знаходиться в стані війни як із зовнішнім ворогом, так і з внутрішніми. Невирішення «проблеми із минулим» є одним із важливих чинників потрапляння держави до «інституціональної пастки» (термін Ю. Мацієвського) [6, с. 33] в процесі політичної трансформації. На момент вибуху Революції Гідності в Україні сформувався політичний режим, який мнотив неефективні інституційні практики (корупція, непрозорість політичного процесу, концентрація влади в руках певних, наближених до президента В. Януковича осіб, тощо) при певній згоді політичних еліт, що є «інституціональною пасткою». Невідсторонення бенефіціарів цього режиму від системи державного управління є прямою загрозою для демократичного розвитку країни.

Українська модель люстрації не обмежується тільки скринінговими процедурами, але передбачає і оприлюднення інформації. На платформі Міністерства юстиції створено Єдиний державний реєстр осіб, до яких застосовується дія Закону «Про очищення влади», на цей час в ньому 929 осіб [7]. Паралельний реєстр розроблено Громадським люстраційним комітетом. Специфікою останнього є евентуальний перелік осіб, до яких повинна бути застосована люстраційна процедура, це 2686 осіб [8]. Розповсюдження інформації про люстрацію у різних контекстах активно займаються громадські організації, такі як «Комітет виборців України», фундації «Відкритий діалог» тощо, вони докладають значних зусиль для популяризації тематики у ЗМІ [9]. Люстрація в Україні реалізується із застосуванням принципу відсторонення бенефіціарів *ancient regime* від нової системи державного управління.

«Жорстка модель» люстрації, що реалізується в Україні, обумовлюється, на наш погляд, трьома основними чинниками. Перший — це революційний період (Революція Гідності) у процесі демократичного транзиту, коли власне і виникла ідея про необхідність реалізації люстрації в Україні. Другий чинник — це неопатрімоніальна логіка функціонування поперед-

нього недемократичного режиму, а саме, В. Янукович управляв країною «як власним маєтком», це викликало конфлікт інтересів серед політичних еліт та революційний протест з боку суспільства. Після перемоги Революції Гідності політичні еліти, що прийшли до влади, не були схильні до «м'якої моделі люстрації». Суттєвий вплив також мав тиск громадськості, що вимагала люстрації. Третім аргументом на користь «жорсткої моделі», на наш погляд, є особливості державної політики, що реалізується діючою владою. Символом цієї політики є гасло «жити по-новому». Отже «очищення влади» є важливим переказом для суспільства.

За часом українська люстрація є пізньою, так звана «люстрація другої хвилі». На відміну від попередніх спроб (на початку 90-х рр. ХХ ст., 2004–2005 рр.) люстрація у 2014 р. виникла і була запроваджена «знизу». Люстрація — одна із головних вимог Революції Гідності, а процес її практичного втілення відбувся завдяки концентрації зусиль лідерів громадянського суспільства та державної влади.

Закон «Про очищення влади», який, хоч і відрізняється від аналогічних нормативних документів, прийнятих у Центрально-Східній Європі, в цілому відповідає нормам міжнародного та національного права. Слід також констатувати, що Україна відноситься до тих країн, де радянське минуле до 2014 р. не викликало гострого суспільного осуду (окрім західного регіону). Більше того, до 24 липня 2015 р. Комуністична партія України знаходила електоральну підтримку і входила до українського парламенту. Проблема люстрації також не знаходила підтримки в українському суспільстві, проте ситуація змінилася після Революції Гідності — необхідність «очищення влади» залишається чіткою домінантою ідеєю масової свідомості українського суспільства, що підтверджують обидва опитування (2015 та 2016 років, проведених компанією GFK Ukraine за фінансової підтримки Проекту USAID «Справедливе правосуддя»). Люстрація розглядається у якості важливої умови успішності реформ [10]. В цьому контексті слід зазначити, що люстрація в Україні є інструментом, що скоріше сприятиме консолідації демократії.

Висновки. Люстрації це складний політичний процес, що в жодній країні не проходив без гострих суспільних обговорень, конфліктів інтересів серед політичних еліт, люстраційних жертв та політичних скандалів. При цьому люстраційні практики різних моделей і типів були інструментами «правосуддя перехідного періоду» та сприяли процесу затвердження і консолідації демократії в країнах Центрально-Східної Європи. Українська люстрація у цьому контексті не є виключенням.

Третя спроба запровадити люстрацію в Україні досягла певних успіхів. Ідея виникла ще під час подій Революції Гідності і належала громадськості. Протягом 2004–2017 рр. вдалось розпочати процес інституалізації (прийняти закон «Про очищення влади», створити люстраційний реєстр), що було результатом спільної діяльності лідерів громадськості та системи державного управління.

Люстрація в Україні є політичним процесом, необхідність якого обумовлюється потребою у самозахисті демократичної держави у процесі транс-

формаційних змін. Українська люстраційна практика викликає гострі дискусії у суспільстві, конфлікт інтересів серед політичної еліти, проте, в цілому, сприяє консолідації демократії в країні.

Список використаних джерел

1. Мінєнкова Н. Є. Люстрація як наукова проблема сучасних зарубіжних та вітчизняних досліджень / Н. Є. Мінєнкова // *European political and political and law discourse*. — 2016. — Volume 3, Issue 4. — P. 90–98.
2. Мінєнкова Н. Є. До питання люстрацій в країнах Центрально-Східної Європи // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. — К., 2015. — Випуск 101. — С. 489–492.
3. Про очищення влади: Закон України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради (ВВР). — 2014. — № 44. — Ст. 2041. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1682-18>.
4. David R. Lustration laws in action: The motives and evaluation of lustration policy in the Czech Republic and Poland (1989–2001) / R. David // *Law and Social Inquiry*. — 2003. — 28(2). — P. 387–439.
5. Девід Р. Люстрація в Україні та європейські стандарти: формування демократії спроможної себе захистити [Електронний ресурс] / Р. Девід. — Режим доступу: http://www.fair.org.ua/content/library_doc/FAIR_Report_Roman_David_Lust_and_Democ_2015_UKR.pdf.
6. Мацієвський Ю. У пастці гібридності: зигзаги трансформації політичного режиму в Україні (1991–2014). — Чернівці: Книги–XXI, 2016. — 552 с.
7. Єдиний державний реєстр осіб, щодо яких застосовано положення Закону України «Про очищення влади» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://lustration.minjust.gov.ua/register>.
8. Реєстр осіб, що підлягають люстрації [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://registry.lku.org.ua/dashboard>.
9. Фінальний аналітичний звіт за результатами моніторингу в рамках проекту «Розбудова спроможності громадських організацій та здійснення моніторингу процесів перевірки та люстрації та інформаційно-просвітницька кампанія з питань перевірки та люстрації державних службовців та суддів» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://cvu.org.ua>.
10. Всеукраїнське опитування громадян щодо демократичних змін у політичних та суспільних сферах, судової реформи та процесу очищення влади в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.fair.org.ua/content/library_doc/FAIR_LustrSurvey_Summary_2016_UKR.pdf.

References

1. Minenkova, N. «Lustracja jak naukowa problema suczesnych zarubiznych ta vitychyznanych doslidzhen» [Lustration as the scientific problem of the modern foreign and domestic research]. *European political and political and law discourse*. 3–4 (2016): 90–98 (in Ukrainian).
2. Minyenkova, N. «Do py'tannya lyustracij v krayinax Central'no-Sxidnoyi Yevropy» [The issue of lustration in the countries of Central and Eastern Europe]. *Gileya: naukovy'j visny'k: Zbirny'k naukovy'x prac'*. 101 (2015): 489–492 (in Ukrainian).
3. ZU «Pro ochyshchennya vlady». <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1682-18>.
4. David, R. Lustration laws in action: The motives and evaluation of lustration policy in the Czech Republic and Poland (1989–2001). 28(2) (2003): 387–439.
5. Devid, R. Lyustratsiya v Ukrayini ta yevropeys'ki standarty: formuvannya demokratiyi spromozhnoyi sebe zakhystyty [Lustration in Ukraine and European standards: the formation of a democracy capable of self-defense]. http://www.fair.org.ua/content/library_doc/FAIR_Report_Roman_David_Lust_and_Democ_2015_UKR.pdf. (in Ukrainian).
6. Matsiyevs'kyu Yu. U pasttsi hibrjdnosti: zygzagy transformatsiy politychnoho rezhymu v Ukrayini (1991–2014). [The trap of hybridity: zigzag transformation of the political regime in Ukraine (1991–2014)]. Chernivtsi: Knyhy XXI, 2016. (in Ukrainian).

7. Yedyny derzhavnyy reyestr osib, shchodo yakykh zastosovano polozhennya Zakonu Ukrayiny «Pro ochyshchennya vlady». <http://lustration.minjust.gov.ua/register>.
8. Reyestr osib, shcho pidlyahayut' lyustratsiyi. <http://registry.lku.org.ua/dashboard>.
9. Final'nyy analitychnyy zvit za rezul'tatamy monitorinhu v ramkakh proektu «Rozbudova spromozhnosti hromads'kykh orhanizatsiy ta zdiysnennya monitorinhu protsesiv perevirky ta lyustratsiyi ta informatsiyno-prosvitnyts'ka kampaniya z pytan' perevirky ta lyustratsiyi derzhavnykh sluzhbovtziv ta suddiv». <http://cvu.org.ua>.
10. Vseukrayins'ke opytuvannya hromadyan shchodo demokratychnykh zmin u politychnykh ta suspil'nykh sferakh, sudovoyi reformy ta protsesu ochyshchennya vlady v Ukraini. http://www.fair.org.ua/content/library_doc/FAIR_LustrSurvey_Summary_2016_UKR.pdf.

Стаття надійшла до редакції 15.09.2017

Миненкова Н.

докторантка Национального университета «Киево-Могилянская академия»,
ул. Волосская, 4/5, корпус 4, к. 221, г. Киев, Украина
тел. (044) 425 60 48; e-mail: minyenkova@gmail.com

КОНТРОВЕРЗЫ ЛЮСТРАЦИИ ПО-УКРАИНСКИ

Аннотация

Статья посвящена процессу люстрации в Украине. Эмпирическое исследование базируется на авторских теоретико-методологических основах изучения люстрационных процессов. Среди основных вопросов, рассматриваемых в статье, — специфика модели, типа, а также законодательной базы, которая регулирует процесс люстрации в Украине. Также предметом анализа является проблема эффективности люстрационных практик в контексте процессов политической трансформации государства.

Ключевые слова: люстрация, трансформация, «правосудие переходного периода», транзитологическая парадигма, Центрально-Восточная Европа.

Minenkova N.

Doctoral Student in Political Science, National University
of «Kyiv-Mohyla Academy»,
Voloska st, 4/5 bil.4, room. 221, Kyiv, Ukraine; ел. (044) 425 60 48; e-mail:
minyenkova@gmail.com

THE CONTROVERSIES OF UKRAINIAN LUSTRATION

Summary

The political analysis of lustration in Ukraine as an institutional practice of public administration has been made in the article.

Lustration is defined as personnel policy, which involves the exclusion of certain categories of persons from the system of public administration for a certain time.

According to the model, the lustration in Ukraine is a «severe» administrative ban (10-year suspensions) and a «judicial ban» (5-year suspensions). The uniqueness of Ukrainian lustration is in the possibility of including in the system of public administration persons who are subject to the lustration requirements, subject to receiving them the status of participants in the Antiterrorist operation.

The Ukrainian lustration is a «late», by time, so-called «lustration of the second wave».

The expanded object of lustration is applicable to three categories of persons: 1) those who were involved in the usurpation of power in the time of V. Yanukovich; 2) persons who worked in the Communist Party leadership positions in the Komsomol were secret servants of special services; 3) workers who could not prove the legal, non-corrupt nature of their property acquired while they stay at the governmental posts.

The advanced lustration facility in Ukraine (the inclusion of the first category 1) of the people who held positions under the presidency of V. Yanukovich and the third) corrupted corresponds to the practice of late lustration in the CEE countries, in particular, such restrictions were in force in Bulgaria, Romania, for «Successful capitalists «or» «Lending millionaires».

In 2014–2017 was the third attempt to introduce lustration in Ukraine, as it was noted in the article. The initiative belonged to the public, and it arose even during the events of the Revolution of Dignity.

The beginning of the institutionalization process (adoption of the Law «On the Purge of Power», the creation of the lustrous register) was the result of the joint activities of public and state leaders.

Summing up, it has been proved that the lustration in Ukraine is a political process, the necessity of which is determined by the need for the self-defense of a democratic state in the process of transformational change. Ukrainian lustration practice causes a lot of social discussions, conflicts of interest in political elites, but, in general, it promotes the consolidation of democracy in the country.

Key words: lustration, transformation, «transitional justice», transitological paradigm, Central-Eastern Europe.

УДК 930.1/.2(477:438)

Морозова О. С.

к. іст. н., доцент, доц. кафедри історії факультету політичних наук
Чорноморського національного університету ім. Петра Могили
вул. 68 десантників, 10, м. Миколаїв, 54001, Україна
тел.: +38 066 34 77 303, e-mail olga_chdu@ukr.net

ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В ПОЛЬЩІ (1989–2017)¹

Стаття присвячена аналізу процесу дослідження проблем історії України в польській науковій думці в руслі загального суспільно-політичного процесу в Польщі (1989–2017). Автор звертає особливу увагу на діяльність польських наукових осередків й окремих істориків, що займаються дослідженням проблем історії України.

Ключові слова: Польща, суспільно-політичні трансформації, дослідження історії України.

Постановка проблеми. Останнім часом необхідність вивчення минулого України в усіх його проявах набуває особливої актуальності. Значення отримує дослідження розвитку українського питання в Польщі. Польська історіографія з проблем історії України є доволі значущою й потребує ретельного вивчення.

Еволюцію дослідження окремих аспектів історії України в польській науковій думці доцільно розглядати в руслі загального суспільно-політичного процесу в Польщі. В умовах розгортання демократичних процесів за Третьою Речі Посполитою, починаючи з 1989 року, на теренах Республіки Польща виникла можливість для науковців розширити поле наукової історичної інформації з метою звільнення українського і польського народів від стереотипів національного протистояння, ідеологічних упереджень тощо.

Звернення до теми зумовлене необхідністю заповнити одну з прогалин сучасної історіографії, що виникла через відсутність праць, які б узагальнювали процес дослідження історії України в контексті суспільно-політичних трансформацій в Польщі (1989–2017), потребою вивчення досвіду сусідньої країни у напрямку дослідження української історії в контексті суспільно-політичних трансформацій.

Аналіз останніх досліджень. Треба зауважити, що історіографічні пошуки з даного питання представлені низкою локальних досліджень польських істориків з конкретних питань історії України, суспільно-політичних трансформацій в Польщі кінця ХХ — початку ХХІ ст., поодинокими історіографічними розвідками. Одними з перших, хто під час польських

¹ Стаття була підготовлена для міжнародної наукової конференції «Соціальні та політичні трансформації у Центральній та Східній Європі (1917–2017 рр.): чинники, досягнення, проблеми» (28–29 червня 2017 року, ОНУ імені І. І. Мечникова, Одеса, Україна).

демократичних перебудов кінця ХХ — поч. ХХІ ст. почав описувати окремі події історії України часів, були: Р. Тожецький [23], В. Серчик [18], Є. Коко [10], В. Менджецький тощо. Сьогодні ця тема частково висвітлена в працях Т. Стриєка [21], Г. Мотики [14], В. Гіля й Н. Гіля [6], Я. Я. Бруського [2], І. Галагіди [7], Р. Внука [15] тощо. Серед українських учених належить виокремити Л. Зашкільняка, М. Литвина, І. Іллюшина, Я. Грицака, М. Геника та ін. [28–31].

Метою статті є аналіз процесу дослідження проблем історії України в контексті суспільно-політичних трансформацій в Польщі (1989–2017). Автор поставив перед собою такі **завдання**: 1) прослідити процес суспільно-політичних трансформацій в Польщі (1989–2017); 2) проаналізувати діяльність польських наукових інституцій і окремих вчених у напрямку вивчення питань історії України; 3) з'ясувати зв'язок процесів дослідження історії України в Польщі з процесом суспільних і політичних змін в польській державі в зазначений період.

Процес трансформації суспільно-політичного устрою Польщі — досить складне явище, визначальним чинником якого є всеохоплюючі перетворення, зокрема становлення демократичних принципів діяльності влади, політичні, інституціональні, поведінкові зміни в державі й суспільстві. Початком демократичних змін в державі став 1988 р., зокрема масові страйки незалежної профспілки «Солідарність», що змусило лідерів Польської Об'єднаної Робітничої Партії йти на переговори з демократичною опозицією.

Розвиток демократичних процесів у Третій Речі Посполитій й становлення незалежної Української держави розпочали процес налагодження відносин між країнами. В Польщі почало розвиватися гасло «немає вільної Польщі без вільної України», поляки почали звертати більше уваги на дослідження української історії, культури тощо [39, с. 345]. Політичне зближення України та Польщі поставило на порядок денний пошук компромісів у оцінках минулого, пошук того, що нас зближує а не роз'єднує [24].

Українсько-польське протистояння ХVІІ ст., конфлікт кінця ХІХ — початку ХХ ст., міжвоєнного періоду, зокрема мовне питання, Волинська трагедія, паціфікація, операція «Вісла», проблема ОУН-УПА тощо — це як раз ті моменти, що збереглися в національній пам'яті двох народів [35] і стали темою для численних дискусій [30].

Наприкінці ХХ ст. були надруковані серйозні праці відомих польських авторів Т. Ольшанського [16], А. Хойновського [3], Р. Тожецького [23], які присвятили багато уваги польсько-українським стосункам, в тому числі конфліктам часів Другої світової війни. Вчені намагалися з'ясувати, чому так довго й ретельно історія України подавалася виключно в негативному форматі.

У Польщі з'явилися значні наукові осередки, які зайнялися проблематикою українсько-польських відносин: Інститут історії й Інститут політичних досліджень Польської академії наук (Варшава), Фондація Святого Володимира (Краків), Південно-Східний науковий інститут (Перемишль), Інститут Центрально-Східної Європи (Льоблін) тощо.

Учасниками українсько-польського наукового діалогу й співпраці, у тому числі у культурній сфері, з польської сторони виступили Варшавський університет, Університет Марії Кюрі-Склодовської (Люблін), Ягеллонський університет (Краків), Університет імені Адама Міцкевича (Познань), Вроцлавський університет, Поморська академія (Слупськ) й інші. З української — Львівський і Волинський національний університет, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника й інші.

Треба відзначити, що активізація інтересу польських учених до української тематики йшла в тандемі з розвитком політичних контактів України й Польщі. Польща була однією з перших держав, яка підтримала незалежну Україну. Після офіційного візиту міністра закордонних справ Речі Посполитої Кшиштофа Скубішевського до Києва 29–30 грудня 1992 р., а згодом президента Леха Валенси до України 24–26 травня 1993 р. почався етап взаємодії істориків та громадсько-політичних інституцій. Почала діяти польсько-українська комісія експертів з аналізу підручників з історії та географії України й Польщі, метою якої є об'єктивне висвітлення гострих питань минувшини як в польській, так і в українській шкільній літературі [40].

Розв'язання гострих моментів спільного українсько-польського буття відбувалось у ході проведення різноманітних конференцій і симпозіумів як в Україні, так і Польщі. Помітну роль в обговоренні проблем ХХ ст. відіграв науковий семінар «Україна — Польща: важкі питання» (1997–2008) [17]. Головним підсумком 13 семінарів став образ політичного і воєнного зіткнення двох *рівноправних* сторін — польського руху опору і українського національно-визвольного руху. Це було велике досягнення вчених, яке могло допомогти розв'язати дискусії на тему українсько-польських відносин [10].

На жаль, історіографічні розвідки польських дослідників кінця ХХ ст. характеризувалися більше пошуком фактів, аніж їх науковою інтерпретацією. Наприкінці ХХ ст. в Польщі були поширені праці «традиціоналістів» — істориків, що представляють в своїх працях традиційний негативний образ українця як «бандерівця», який чинив різню на Волині й Східній Галичині, намагаючись знищити усіх поляків на цих землях [5]. В основному авторами були безпосередні учасники українсько-польських конфліктів: Владислав Семашко, Віктор Корман, Владислав Філяр, Єжи Венгерський тощо (подібні оцінки та образи щодо поляків можна було зустріти й в українській історіографії). Водночас у цей час активно діють і поляки українського походження — Євген Місило, Богдан Гук, Роман Дрозд, Ігор Галагіда, Микола Сивицький, Володимир Мокрий тощо [11–13; 4; 7; 19–20]. Козацька доба, постать Богдана Хмельницького, Галицький крайовий сейм, визвольні змагання 1918–1920 рр., лемківське питання — це далеко не повний перелік проблем, які підняті польськими дослідниками українського походження [34].

У вказаний період почалася робота Польсько-української комісії істориків при Польській академії наук і Національній академії наук України. Українські і польські вчені підносять питання не лише проблемних

сторінок спільної історії (діяльність українських націоналістів, польська політика осадництва, українсько-польське протистояння часів Другої світової війни тощо), але й моменти єднання двох народів (Варшавський договір 1920 р., антикомуністична боротьба післявоєнних років; публікації паризької «Культури» тощо). Польські й українські вчені приходять до певних узгоджень у висвітленні спільного минулого, налагоджують співпрацю між університетами, видають енциклопедичну й довідкову літературу за редакцією представників обох сторін [33].

У Польщі з'являються роботи, автори яких намагалися подивитися на проблему українсько-польських відносин з урахуванням як польської, так і української позиції (Р. Тожецький, Г. Мотика, Я. Я. Бруський, Є. Місילו, Т. Стрик тощо) [23; 14; 15; 2; 11–13; 21]. У 1997 р. історики Г. Мотика й Р. Внук видали монографію «Пани і різуні» [15]. Польські вчені намагалися з'ясувати, чому так довго й ретельно історія України та українців подавалася виключно в негативному форматі.

На початку 2000-х рр. в Польщі відбувається активізація правих політичних сил, кресових товариств, що відкрило нову сторінку дослідження історії України. У 2000 р. відбулося відкриття польського Інституту національної пам'яті. Українсько-польський діалог став відбуватися під патронатом державних інституцій. З цього моменту і донині українська тематика у Польщі обертається передусім довкола трагічних сторінок українсько-польського минулого. На думку українського історика Георгія Касьянова, конфлікт, який сьогодні виходить на рівень українсько-польських відносин, — це не конфлікт між українцями і поляками, а конфлікт двох форм ідентичності, які сфокусовані на етнонаціональному чиннику, на ексклюзивному націоналізмі. Це конфлікт, який активно інструменталізується політиками [32].

З 2003 р. (річниця подій на Волині) поширення набуває видана напередодні (2000 р.) праця В. і Е. Семашків «Геноцид, вчинений українськими націоналістами на Волині» [22]. На означення українсько-польських відносин часів Другої світової війни, зокрема діяльності ОУН і УПА, автори використовують виключно термін «геноцид», «людиноббивство» («народоббивство»). Під емоційним впливом збірки формувалася позиція певної частини польських істориків щодо українсько-польського протистояння.

«Помаранчева революція» в Україні сприяла зближенню українського і польського народів. Політичні зміни в Україні зробили можливим певний поступ в історичній сфері (офіційне відкриття Кладовища Львівських орлят, 2005; урочистості, присвячені пам'яті українців, що загинули від рук польського підпілля в Павлокомі, 2006) тощо. У 2005 р. єпископи римо-католицького костелу в Польщі й Української греко-католицької церкви ухвалили спільну відозву про взаємне пробачення й поєднання. В польській історіографії активізується вивчення питання щодо постаті А. Шептицького.

На початку ХХІ ст. українсько-польський діалог продовжився під час роботи конференцій, симпозіумів, круглих столів тощо. Сьогодні він має два рівня: науковий і громадський (публіцистичний). Окрім істориків, да-

ною темою зацікавились професійні політики, журналісти, митці. Однак, не дивлячись на певні позитивні зрушення у науковому опрацюванні тематики, у Польщі й надалі триває акція з боку кресових організацій щодо нагадування полякам про численні жертви на Волині і в Галичині від рук вояків УПА, висловлення докорів українцям. На думку редактора часопису «Нова Польща» («Nowa Polska») Єжи Помяновського, в країні від 2007 р. ця акція «переродилася в регулярну кампанію, що руйнує основу порозуміння з українцями...» [26].

У 2008 р. у Польщі відзначили 65 років з моменту подій на Волині. У Варшаві, за ініціативою й фінансування канцелярії президента Польщі Леха Качинського, сприяння Інституту національної пам'яті й Світового союзу вояків АК пройшла міжнародна конференція «У 65-ту річницю винищення поляків на Східних Кресах, здійсненого українськими націоналістами» [25]. Захід проявив штучне нагнітання напруженості між поляками та українцями, прагнення винести питання історичної пам'яті на політичну арену країни.

У липні 2009 р. польський Сейм ухвалив постанову про визнання антипольської акції українського підпілля як такої, що мала характер етнічної чистки з ознаками геноциду. Своєю чергою, у 2010 р. Президент України В. Ющенко надав колишньому лідеру ОУН С. Бандері статус «Героя України», що викликало в Польщі гостру негативну реакцію з боку різних сфер польського суспільства. Робота у напрямку дослідження історії України тривала, хоча мала вже зовсім інший відтінок.

У 2013 р. (70 років із дня трагічних подій на Волині) в Україні було опубліковано переклад книги Г. Мотики «Від Волинської різанини до операції «Вісла». Польсько-український конфлікт 1943–1947 рр.» [36]. Автор поклав відповідальність за трагічні події взаємного побоювання переважно на українську сторону. Водночас 2013 р. у Варшаві за редакцією Є. Місила була видана нова ґрунтовна збірка документів і матеріалів щодо операції «Вісла» [11], що стала ґрунтовною противагою спробам окремих авторів виправдати увесь бруд здійсненої операції.

На жаль, і сьогодні між українцями і поляками залишається прірва у питаннях порозуміння щодо історичного минулого. Політичні зміни в обох країнах призвели лише до її поглиблення. Результати політики декомунізації в Україні, зокрема початки реабілітації ОУН і УПА, негативно відбилися на політичних відносинах України і Польщі. Гострі питання спільної минувшини стали площиною відмінного тлумачення. Схвалення польським Сеймом постанови від 22 липня 2016 р. про визнання подій на Волині 1943–1945 рр. «геноцидом, вчиненим українськими націоналістами проти мешканців II Речі Посполитої» ще більше затьмарило атмосферу взаємин сусідніх народів. Ситуація вимагає не лише глибокого детального вивчення спірних питань історії, а й їх об'єктивного тлумачення й сприйняття обома сторонами.

Висновки. Розвиток суспільно-політичних трансформацій в Польщі, демократичні зміни в державі кінця ХХ ст. розпочали процес не тільки налагодження відносин між Польщею й Україною, а й детального вивчення й

аналізу спільного минулого. Було сформовано коло науковців, які намагалися, з одного боку, переосмислити застарілі уявлення про Україну і українців, розвінчати усталені стереотипи і міфи щодо українсько-польських відносин та новітньої історії України, а з іншого — активізувалась група істориків, що прагнули розглядати питання історії України з традиційних консервативних великодержавних позицій.

Увага польських істориків здебільшого прикута до т. зв. «гострих проблем» спільного минулого (українсько-польське протистояння 1918–1919 рр., Голодомор в Україні, відносини українців і поляків у період Другої світової війни, в тому числі на Волині і в Галичині, післявоєнні переселення, українсько-польське пограниччя та міжнаціональні стосунки в ХХ ст.). Залишаються малодослідженими питання повсякденного життя поляків і українців на південно-східних територіях Другої Речі Посполитої, культурного і духовного розвитку української спільноти в окреслений період, українсько-польської співпраці на побутовому рівні, проблема національної свідомості українського населення пограниччя тощо. Попереду ще багато роботи у напрямку неупередженого вивчення й сприйняття спільного минулого. Важливо, щоб з обох сторін — польської та української — була добра воля знайти взаємне розуміння і повагу до партнера як на офіційному, так і на громадському рівнях.

Список використаних джерел

1. Akcja «Wisła». Dokumenty i materiały / red. E. Misilo. — Warszawa, 2013.
2. Bruski J. J. Petlurowcy. Centrum Państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej na Wychodźstwie. 1919–1924 / J. J. Bruski. — Kraków, 2000.
3. Chojnowski A. Historia państw świata w XX wieku / A. Chojnowski. — Warszawa, 1997.
4. Drozd R. Droga na Zachód. Osadnictwo ludności ukraińskiej na ziemiach zachodnich i północnych Polski w ramach akcji «Wisła» / R. Drozd. — Warszawa, 1997.
5. Filar W. «Burza» na Wołyniu / W. Filar. — Warszawa, 1997.
6. Gil W. Stosunki Polski z Ukrainą w latach 1989–1993 / W. Gil, N. Gil. — Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2002. — 123 s.
7. Hałagida I. Ukraińcy w województwie gdańskim w latach 1947–1956 / I. Hałagida // Między Odrą i Dnieprem. Wyznania i narody. Zbiór studiów / red. T. Stegner. — Gdańsk, 1997.
8. Historycy polscy i ukraińscy wobec problemów XX wieku / red. P. Kosiewski i G. Motyka. — Kraków, 2000. — 302 s.
9. Klimecki M. Polsko-ukraińska wojna o Lwów i Wschodnią Galicję 1918–1919. Aspekty polityczne i wojskowe / M. Klimecki. — Warszawa, 1997.
10. Koko E. Polska historiografia po 1989 roku o relacjach polsko-ukraińskich w latach 1918–1939 / E. Koko // Historycy polscy i ukraińscy wobec problemów XX w. / red. P. Kosiewski i G. Motyka. — Kraków, 2000. — S. 132–145.
11. Misilo E. Akcja «Wisła» / E. Misilo. — Warszawa, 1993.
12. Misilo E. Polska polityka narodowościowa wobec Ukraińców 1944–1947 / E. Misilo // Polska-Polacy — mniejszości narodowe. — Wrocław; Warszawa; Kraków, 1992.
13. Misilo E. Repatriacja czy deportacja. Przesiedlenie Ukraińców z Polski do USRR 1944–1946 / E. Misilo. — Warszawa, 1996. — T. 1: Dokumenty.
14. Motyka G. Problematyka stosunków polsko-ukraińskich w latach 1939–1948 w polskiej historiografii po roku 1989 / G. Motyka // Historycy polscy i ukraińscy wobec problemów XX w. / red. P. Kosiewski i G. Motyka. — Kraków: UNIVERSITAS, 2000. — S.166–178.
15. Motyka G. Pany i rezuny: współpraca AK-WiN i UPA 1945–1947 / G. Motyka, R. Wnuk. — Warszawa: Oficyna Wydawnicza Volumen, 1997. — 212 s.

16. Olszański T. Historia Ukrainy XX wieku / T. Olszański. — Warszawa, bdw.
17. Polska — Ukraina: trudne pytania. — Warszawa, 1997–2009. — Т. 1–11.
18. Serczyk W. A. Stereotypy w historii stosunków polsko-ukraińskich. Drogi do prawdy / W. A. Serczyk // Stereotypy narodowościowe na pograniczu / red. W. Bonusiak. — Rzeszów, 2002. — S.11–13.
19. Siwicki M. Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich / M. Siwicki. — Warszawa, 1992. — Т. 1–2; Warszawa, 1994. — Т. 3.
20. Siwicki M. Polsko-ukraiński konflikt 1943–1944 rr. / M. Siwicki // Studia polsko-ukraińskie. Materiały z konferencji naukowej. Kamieniec-Podolski, 29–31 maja 1992. — Kijów; Przemysł, 1993.
21. Stryjek T. Ukraińska idea narodowa okresu międzywojennego. Analiza wybranych koncepcji / T. Stryjek. — Wrocław, 2000. — 450 s.
22. Siemaszko W. Ludobójstwo, dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939–1945 / W. Siemaszko, E. Siemaszko. — Warszawa, 2000. — Т. 1–2.
23. Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929 / R. Torzecki. — Kraków, 1989. — 467 s.
24. Wawrzonek M. Polsko-ukraińskie pojednanie. Potrzeba kształtowania nowego stereotypu wzajemnych stosunków / M. Wawrzonek // Polska — Niemcy — Ukraina w Europie. Narodowe identyfikacje i europejskie integracje w przededniu XXI wieku / red. W. Bonusiak. — Rzeszów, 2000. — S. 181–189.
25. Wołyń 1943 — rozliczenie, materiały przeglądowej konferencji naukowej «W 65 rocznicę eksterminacji ludności polskiej na Kresach Wschodnich dokonanej przez nacjonalistów ukraińskich». — Warszawa, 2010.
26. Współczesna polska debata na temat metropolity Andrzeja Szeptyckiego. Wokół konferencji w Krakowie (25–26 listopada 2009 r.) // Przegląd Wschodni. — 2013. — Т. XII, z. 4 (48). — S. 954.
27. Zakerzon. Wspomnienia żołnierzy Ukraińskiej Powstańczej Armii / oprac. B. Huk. — Warszawa, 1994–1997. — Т. 1–3.
28. Зашкільняк Л. Польська історіографія після Другої світової війни: проблеми національної історії (40–60-ті роки) / Л. Зашкільняк. — Київ, 1992. — 95 с.
29. Зашкільняк Л. О. Українсько-польські стосунки ХХ ст. у суспільній свідомості українців і поляків / Л. О. Зашкільняк // Вісник Львівського університету. — 2008. — Вип. 2: Соціологія.
30. Ілюшин І. Волинська трагедія 1943–1944 рр.: пошук між «двома правдами» [Електронний ресурс] / І. Ілюшин // Українська правда. Історична правда. — 2011. — 13 липня. — Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/digest/2011/07/13/45611/>
31. Ілюшин І. Актуальні проблеми методології та історіографії українсько-польських відносин ХХ ст. [Електронний ресурс] / І. Ілюшин. — Режим доступу: http://shron.chtyvo.org.ua/Piushyn_Ihor/Aktualni_problemy_metodolohii_ta_istoriohrafii_ukrainsko_polskykh_vidnosyn_XX_stolittia.pdf
32. Касьянов Г. Виступ під час Міжнародного круглого столу щодо українсько-польського історичного діалогу «Як розмінувати українсько-польську історію?», 7 грудня 2016 р. [Електронний ресурс] / Г. Касьянов. — Режим доступу: <http://glavcom.ua/publications/yak-rozminuvati-ukrajinsko-polsku-istoriyu-386723.html>
33. Литвин В. Українсько-польські наукові зв'язки в гуманітарній сфері [Електронний ресурс] / В. Литвин. — Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/82208/1-Lytvyn.pdf?sequence=1>
34. Морозова О. Українсько-польські наукові стосунки: хронологія подій / О. Морозова // Чорноморський літопис: науковий журнал. — Миколаїв, 2011. — Вип. 4.
35. Морозова О. С. Національна пам'ять та сучасні українсько-польські відносини / О. С. Морозова // Історико-політичні проблеми сучасного світу: збірник наукових статей. — Чернівці: Чернівецький національний університет, 2013. — Т. 25–26. — С. 173–177.
36. Мотика Г. Від Волинської різанини до операції «Вісла». Польсько-український конфлікт 1943–1947 рр. / Г. Мотика. — Київ, 2013.
37. Мотика Г. Польська реакція на дії УПА: масштаб і перебіг каральних акцій [Електронний ресурс] / Г. Мотика // Незалежний культурологічний журнал «І». — 2003. — № 28. — Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n28texts/mendzecki.htm>

38. Павлів В. 55-летие «операции Висла», или Как в Польше решили «украинский вопрос» / В. Павлів // Зеркало недели. — 2002. — 27 апреля, № 16.
39. Польша — нарис історії / ред. Владзімеж Менджецьки та Єжи Брацісевич. — Варшава: Інститут національної пам'яті — Комісія переслідвання злочинів проти польського народу, 2015. — 365 с.
40. Удод О. Українсько-польська комісія експертів: становлення і діяльність / О. Удод, В. Бондар // Українсько-польське співробітництво в галузі історичної освіти: матеріали та документи українсько-польської комісії експертів з удосконалення змісту шкільних підручників з історії та географії (1993–2013). — Київ, 2013. — С. 5.
41. Україна — Польша: важкі питання. — Варшава; Луцьк, 1998–2006. — Т. 1–10.
42. Україна — Польша: важкі питання. Т. 9: Матеріали ІХ і Х міжнародних наукових семінарів «Українсько-польські відносини під час Другої світової війни» (Варшава, 6–10 листопада 2001 р.) / ред. М. Кучерепа. — Луцьк, 2004.

References

1. Misilo, Evhen. 2013. *Akcja «Wisla». Dokumenty i materialy*. Warszawa.
2. Bruski, Jan Jacek. 2000. *Petlurowcy. Centrum Państwowe Ukrainiejskiej Republiki Ludowej na Wychodźstwie. 1919–1924*. Kraków.
3. Chojnowski, Andrzej. 1997. *Historia państw świata w XX wieku*. Warszawa.
4. Drozd, Roman. 1997. *Droga na Zachyd. Osadnictwo ludności ukraińskiej na ziemiach zachodnich i pylnocnych Polski w ramach akcji «Wisla»*. Warszawa.
5. Filar, Władysław. 1997. *«Burza» na Wołyniu*. Warszawa.
6. Gil, Władysław, Norbert Gil. 2002. *Stosunki Polski z Ukraina w latach 1989–1993*. Torun: Wydawnictwo Adam Marszałek,.
7. Hałagida, Ihor. 1997. Українці в województwie gdańskim w latach 1947–1956. W *Między Odrą i Dnieprem. Wyznania i narody. Zbiyr studiujw*, red. T. Stegner. Gdańsk.
8. Kosiewski, Piotr., Grzegorz Motyka. 2000. *Historycy polscy i ukraińscy wobec problemuw XX wieku*. Kraków: UNIVERSITAS.
9. Klimecki, Michał. 1997. *Polsko-ukraińska wojna o Lwyw i Wschodnią Galicję 1918–1919. Aspekty polityczne i wojskowe*. Warszawa.
10. Koko, Evhen. 2000. Polska historiografia po 1989 roku o relacjach polsko-ukraińskich w latach 1918–1939. W *Historycy polscy i ukraińscy wobec problemuw XX w.*, red. Piotr Kosiewski, Grzegorz Motyka, 132–145. Kraków: UNIVERSITAS.
11. Misilo, Evhen. 1993. *Akcja «Wisla»*. Warszawa.
12. Misilo, Evhen. 1992. Polska polityka narodowościowa wobec Ukraińców 1944–1947. W *Polska-Polacy — mniejszości narodowe*. Wrocław-Warszawa-Kraków.
13. Misilo, Evhen. 1996. *Repatriacja czy deportacja. Przesiedlenie Ukraińcyw z Polski do USRR 1944–1946*. T. 1: Dokumenty. Warszawa.
14. Motyka, Grzegorz. 2000. Problematyka stosunków polsko-ukraińskich w latach 1939–1948 w polskiej historiografii po roku 1989. W *Historycy polscy i ukraińscy wobec problemuw XX w.*, red. Piotr Kosiewski, Grzegorz Motyka, 166–178. Kraków: UNIVERSITAS.
15. Motyka, Grzegorz, Rafal Wnuk. 1997. *Pany i rezuny: wspylpraca AK-WiN i UPA 1945–1947*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Volumen.
16. Olszański Tadeusz. Bdw. *Historia Ukrainy XX wieku*. Warszawa.
17. *Polska-Ukraina: trudne pytania*. 1997–2009. T. 1–11. Warszawa.
18. Serczyk, Władysław Andrzej. 2002. Stereotypy w historii stosunkow polsko-ukraińskich. Drogi do prawdy. W *Stereotypy narodowosciowe na pograniczu*, red. Włodzimierz Bonusiak, 11–13. Rzeszow.
19. Siwicki, Mikołaj. 1992, 1994. *Dzieje konfliktuw polsko-ukraińskich*. 3 t. Warszawa.
20. Siwicki, Mikołaj. «Polsko-ukraiński konflikt 1943–1944 rr.» *Studia polsko-ukraińskie*. Materiały z konferencji naukowej, Kamieniec-Podolski, maj 29–31, 1992; Kijów- Przemyśl, 1993.
21. Stryjek, Tomasz. *Ukraińska idea narodowa okresu miedzywojennego. Analiza wybranych koncepcji*. Wrocław, 2000.
22. Siemaszko, Władysław, Ewa Siemaszko. *Ludobyjstwo, dokonane przez nacjonalistuw ukraińskich na ludności polskiej Wolunia 1939–1945*. 2 t. Warszawa, 2000.

23. Torzecki, Ryszard. *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929*. Kraków, 1989.
24. Wawrzonek, Michał. «Polsko-ukraińskie pojednanie. Potrzeba kształtowania nowego stereotypu wzajemnych stosunków» W *Polska-Niemcy-Ukraina w Europie. Narodowe identyfikacje i europejskie integracje w przededniu XXI wieku*, pod red. Włodzimierza Bonusiaka, 181–189. Rzeszów, 2000.
25. Wołyń 1943 — rozliczenie, materiały przeglądowej konferencji naukowej «W 65 rocznicę ekstreminacji ludności polskiej na Kresach Wschodnich dokonanej przez nacjonalistów ukraińskich», Warszawa, 2010.
26. «Współczesna polska debata na temat metropolity Andrzeja Szeptickiego. Wokół konferencji w Krakowie (25–26 listopada 2009 r.)» *Przegląd Wschodni*. T. XII. — Z. 4 (48) (2013): 954.
27. Huk, Bohdan. *Zakerzonnia. Wspomnienia żołnierzy Ukraińskiej Powstańczej Armii*. 3 t. Warszawa, 1994–97.
28. Zashkilnyak, Leonid. *Polska historiografiya pislya drugoi svitovoi vijni: problemi nacionalnoi istorii (40–60-i roki) [Polish historiography after the Second World War: problems of national history (40–60 years)]*. Kiïv, 1992.
29. Zashkilnyak, Leonid «Ukraïnsko-polski stosunki XX st. u suspilnij svidomosti Ukraïnciv i polyakiv» [Ukrainian-Polish relations of the twentieth century. In the public consciousness of Ukrainians and Poles], *Visnik Lvivskogo universitetu [Visnyk of Lviv University]*. Seriya «Sociologiya» 2 (2008).
30. Ilyushin, Ihor «Volinska tragediya 1943–1944 rr.: poshuk mizh «dvoma pravdami»» [Volyn tragedy of 1943–1944: scourge between «two truths»] *Ukraïnska pravda. istorichna pravda [Ukrainian Pravda. Historical truth]*, Kiïv, 13 lipnya 2011 <http://www.istpravda.com.ua/digest/2011/07/13/45611/>
31. Ilyushin, Ihor. «Aktualni problemi metodologii ta istoriografii Ukraïnsko-polskix vidnosin XX st.» [Actual problems of methodology and historiography of Ukrainian-Polish relations of the twentieth century]. Data zvernennia berezen 25, 2015. http://shron.chtyvo.org.ua/ilushyn_igor/aktualni_problemy_metodolohii_ta_istoriografii_ukraïnsko_polskykh_vidnosyn_xx_stolittia.pdf
32. Kasyanov, Georgii. «Vistup pid chas mizhnarodnogo kruglogo stolu shhodo Ukraïnsko-polskogo istorichnogo dialogu «yak rozminuvati Ukraïnsko-polsku istoriyu?»» [Speech at the International Roundtable on the Ukrainian-Polish Historical Dialogue «How to Discard Ukrainian-Polish History?»], 7 grudnya 2016 r. Data zvernennia veresen 05, 2017. <http://glavcom.ua/publications/yak-rozminuvati-ukrajinsko-polsku-istoriyu-386723.html>
33. Litvin, Volodymyr. «Ukraïnsko-polski naukovy zv'yazki v gumanitarnij sferi» [Ukrainian-Polish scientific relations in the humanitarian sphere] Data zvernennia veresen 05, 2017. <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/82208/11-lytvyn.pdf?sequence=1>
34. Morozova, Olha «Ukraïnsko-polski naukovy stosunki: xronologiya podij» [Ukrainian-Polish scientific relations: chronology of events], *Chornomorskiy litopis: naukovi zhurnal [Black Sea Chronicle: Scientific Journal]*. 4 (2011): 157–161.
35. Morozova, Olha «Nacionalna pam'yat ta suchasni Ukraïnsko-polski vidnosini» [National memory and modern Ukrainian-Polish relations], *Istoriiko-politichni problemi suchasnogo svitu: zbirnik naukovix statej [Historical and political problems of the modern world: a collection of scientific articles]*. Chernivci: Cherniveckij nacionalnij universitet, 25–26 (2013): 173–77.
36. Motyka, Gzegoz. *Vid volinskoï rizanini do operacii «visla». polsko-ukraïnskiy konflikt 1943–1947 rr.* [From the Volyn massacre to Operation Wisla. Polish-Ukrainian conflict 1943–1947] Kiïv, 2013.
37. Motyka, Gzegoz. «Polska reakciya na dii UPA: masshtab i perebig karalnix akcij» [Polish reaction to UPA's actions: scale and course of punitive actions] *Nezalezhnij kulturologichnij zhurnal «i» [Independent cultural magazine «I»]* 28 (2003) Data zvernennia veresen 05, 2017. <http://www.ji.lviv.ua/n28texts/motyka2.htm>
38. Pavliv, Volodymyr «55-letie «operacii Visla», ili kak v Polsce reshili «ukraïnskiy vopros»» [«55th anniversary of the operation of Wisla», or how in Poland they decided «the Ukrainian question»] *Zerkalo nedeli [Mirror of the week]*, 16 (2002).
39. Mendzhecki Vlodzimezh, Czhi Bracisevicha. *Polsha — naris istorii [Poland — essay of history]*, red. pereklad z polskoï Ivana Svarnika. Varshava: Institut nacionalnoi pam'yati — komisiya peresliduvannya zlochiniv proti polskogo narodu, 2015.

40. Udod, Oleksandr, Vadym Bondar. «Ukrainсько-polska komisiya ekspertiv: stanovlennya i diyalnist» [Ukrainian-Polish Commission of Experts: Establishment and Activities] V *Ukrainсько-polske spivrobotnictvo v galuzi istorichnoi osviti: materiali ta dokumenti ukrainсько-polskoї komisii ekspertiv z udoskonalennya zmistu shkilnix pidruchnikiv z istorii ta geografii (1993–2013)* [Ukrainian-Polish cooperation in the field of historical education: materials and documents of the Ukrainian-Polish commission of experts on the improvement of the content of school textbooks on history and geography (1993–2013)], 5. Kiiv, 2013.
41. *Ukraina–Polsha: vazhki pitannya* [Ukraine-Poland: difficult issues]. 10 t. Varshava; Luck, 1998–2006.
42. *Ukraina–Polsha: vazhki pitannya* [Ukraine-Poland: difficult issues]. Т. 9, «Materiali IX i X mizhnarodnix naukovich seminariv «Ukrainсько-polski vidnosini pid chas drugoi svitovoi vijni»» [Ukrainian-Polish relations during the Second World War], red. M. Kucherepa. Varshava, 6–10 listopada 2001, Luck, 2004.

Стаття надійшла до редакції 15.09.2017

Морозова О. С.

кафедра історії

Черноморського національного університета ім. Петра Могили
ауд. 102, ул. 68 Десантників, 10, г. Николаєв, 54003, Україна

ИССЛЕДОВАНИЕ ИСТОРИИ УКРАИНЫ В КОНТЕКСТЕ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИХ ТРАНСФОРМАЦИЙ В ПОЛЬШЕ (1989–2017)

Аннотация

В последнее время необходимость изучения прошлого Украины становится все более актуальной проблемой. Особенное значение имеет исследование эволюции украинского вопроса в Польше. Автор выдвигает гипотезу о том, что процесс изучения истории Украины в Польше тесно связан с процессом общественных и политических трансформаций в государстве. Статья посвящена анализу исследования проблем истории Украины в польской общественной и политической мысли в русле общего общественно-политического процесса в Польше (1989–2017). Автор обращает особое внимание на деятельность польских научных центров и отдельных историков, которые занимаются исследованием проблем истории Украины.

Ключевые слова: Польша, общественно-политические трансформации, исследования истории Украины.

Morozova O.

the Department for History of Petro Mohyla Black Sea National University,
r. 102, Desantnykiv str., 10, 54003, Mykolayiv, Ukraine

**STUDY OF THE HISTORY OF UKRAINE IN THE CONTEXT
OF SOCIO-POLITICAL TRANSFORMATIONS IN POLAND (1989–2017)**

Abstract

Recently, the necessity to study the past of Ukraine becomes the very actual problem. The special place takes researching of development of the Ukrainian issue in Poland. The author proposes a hypothesis that the process of studying history of Ukraine in Poland is closely connected to the process of social and political transformations in the state. The appeal to the theme is conditioned by needing to fill one of the gaps in modern historiography as for generalizing the process of studying the history of Ukraine in the context of socio-political transformations in Poland (1989–2017), needing to study the experience of the neighbouring country in the direction of the study of Ukrainian history in the context of socio-political transformations. The article is devoted to the analysis of the process of studying the problems of the Ukrainian history in Polish public and political thought in the context of the general political process in Poland (1989–2017). Particular attention is paid to the activities of Polish scientific centres and individual historians who are engaged in the study of the problems of Ukrainian history. The author comes to the conclusion, that the development of the social-politic transformation in Poland, the democratic changes of the end of the twentieth century started the process of establishing relations between Poland and Ukraine, studying and analyzing the common past. The attention of Polish historians has been paid to the «acute problems» of the common past. The issues of cultural and spiritual development, national consciousness of Ukrainians, Ukrainian-Polish cooperation, etc. remained unexplored.

Key words: Poland, socio-political transformations, researching of the history of Ukraine.

УДК 323.1:342.725

Перегуда Є. В.

доктор політичних наук, проф., завідувач кафедри політичних наук
Київський національний університет будівництва і архітектури
к. 425, Повітрофлотський просп., 31, м. Київ, 03037, Україна
+38–097–3969260; yevgennn@ukr.net

Малкевич А.

доктор політичних наук, проф. хабіліт.,
завідувач кафедри політичних систем та політичних комунікацій
Інститут політології Зеленогурського університету,
310, буд. А16, Ал. Війська Польського 69, Зелена Гура, 65-762, Польща
(048)606833322; amalkiewicz@wp.pl

**СИМВОЛІЧНА РОЛЬ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ:
МІЖ СИМВОЛІЧНИМ НАСИЛЛЯМ ТА ЛІБЕРАЛІЗМОМ¹**

Правова база мовної політики тривалий час не містила механізмів її реалізації, що робило її заручником політичних еліт. Цей недолік подолали у мовному законі 2012 року, але він породив чимало конфліктів. На основі соціологічних даних зроблено висновок про можливість поєднання в Україні елементів символічного насилля у вигляді державної мови та ліберального принципу вільного вибору мови спілкування. Оптимальним простором такого поєднання є місцеве самоврядування. Але на заваді цьому сучасний стан політичному, який характеризують слабкість сил, які виступають за ліберальні принципи, та активізація радикалізму. Вірогідне збереження мовних розламі в політикумі.

Ключові слова: мовна політика, символічне насилля, державна мова, вільний вибір мови спілкування, регіональні мови.

Розвиток мовної політики в Україні є актуальною суспільною проблемою усі роки незалежності. Це зумовлене поліетнічним та багатомовним складом населення, розбіжностями мовної ситуації у регіонах, використанням елітами цього чинника у корпоративних інтересах та діаметрально протилежними поглядами на шляхи розв'язання мовного питання.

Але це є й актуальною науковою проблемою попри значний обсяг літератури. Мовну політику досліджували І. Кресіна, В. Кулик, О. Майборода, Л. Масенко, Л. Нагорна, М. Рябчук, І. Фаріон, М. Шульга, С. Шумлянський та ін. Звертались до неї й автори статті. Існуючим науковим працям властиві розбіжності у підходах. Одні керуються принципом «історичної тяглості» при вивченні мовного питання, інші — принципом прагматизму політичних дій. Частина виступає за досягнення єдності країни лише через уніфікацію, для деяких вихідним є принцип «єдність у різноманітності». Розбіжності стосуються й оцінки стану суспільства (одні вважають

¹ Стаття була підготовлена для міжнародної наукової конференції «Соціальні та політичні трансформації у Центральній та Східній Європі (1917–2017 рр.): чинники, досягнення, проблеми» (28–29 червня 2017 року, ОНУ імені І. І. Мечникова, Одеса, Україна).

його двомовним, інші вказують на значну частку меншин, крім росіян, в окремих регіонах та неможливість застосування дихотомічної моделі), характеру мовної політики (діапазон від «насильницької українізації» до «повзучої русифікації»). Багатьом дослідженням бракує аналізу шляхів імплементації рекомендацій.

Автори вважають мову найважливішим символічним ресурсом у боротьбі за владу, а мовну політику — інструментом держави, інших політичних сил. Ми спираємось на концепт «символічного насилля» П. Бурд'ю та Ж.-П. Пасрона. Але, враховуючи диверсифікацію сучасних суспільств, їх поліетнічний характер, не можна пройти повз концепт вільного вибору мови спілкування, закладений у документах ЄС. Ідея поєднання цих концептів наявна у науці (вона закладена у колективну монографію «Мовна політика: між конфліктом та консенсусом» 2008 р.). Але лишається проблемою, чи таке поєднання можливе та яким чином. Тому метою статті є ідентифікація передумов поєднання в Україні символічного насилля та ліберальних принципів мовної політики. При цьому ми використовуватимемо, зокрема, дані соціопитувань.

Становлення мовної політики в Україні проходило за умов розбудови державності титульного етносу та водночас культурного відродження інших етнічних груп. Як свідчать результати референдуму 1991 р., на час проголошення незалежності протистояння на мовному ґрунті не було властивим Україні. Це тим важливіше, що на той час вже ухвалили закон про державний статус української мови [1], але він проголошував і вільний розвиток інших мов. Проблемою державотворення було те, чи вдасться несуперечливо поєднати українізацію з дотриманням ліберальних принципів.

Правова база мовної політики, напрацьована за роки незалежності, тривалий час не регламентувала механізмів її реалізації — ані щодо українізації, ані щодо захисту інших мовних груп. Мовні режими часто визначались на непублічному рівні, що робило мовну політику заручником еліт. За умов соціальної прірви критичне ставлення громадян до дій держави в економіці, соціальній тощо сферах переносилось на ставлення до явищ мовної політики.

Цей недолік частково подолали у законі 2012 р. [2], який регламентував застосування державної мови та запровадив інститут регіональних мов. Але ухвалений він був «в спекулятивний спосіб, зі спекулятивною метою і породив чимало конфліктів» [3]. Тож тодішня партія влади не використала шанс для зміни відносин держави та суспільства. Ідентичними були й дії опозиції. Вона була проти проекту, але після його прийняття мала критикувати владу за відмову фінансувати реалізацію закону, доводити справжні наміри влади, вимагати задоволення вимог меншин, але вона цього не робила. Це пояснює й її дії після приходу до влади. Після Євромайдану ухвалили рішення щодо розвитку української мови — реанімували пільги для видавців [4], впровадили 75-відсоткову квоту на телебаченні, але здійснювались й заходи врозріз з цим курсом. Так, з програм підготовки бакалаврів вивели мовні дисципліни.

Етномовний розвиток суспільства характеризує грудневе 2015 р. соціопитування Центру Разумкова [5]. Його перевагами є вивчення ситуації у динаміці (порівняння з дослідженням 2005 р.), врахування білінгвістичного аспекту, недоліками — ігнорування інших, крім української та російської, мов, позиції мешканців окупованих територій.

У 2015 р. вважали українську мову рідною 60 % респондентів (на 8 % більше 2005 р.), водночас українську й російську — 22 % (на 6 % більше), лише російську — 15 % (на 16 % менше). Вдома українською розмовляли 44 % громадян (на 5 % більше), переважно українською — 5 % (на 2 % менше), російською та переважно російською — 13 % (на 15 % менше) та 11 % (на 1 % більше), обома мовами — 25 % (на 10 % менше). На роботі/навчанні 46 % спілкувалися лише або переважно українською (у 2005 р. — 37 %), російською та переважно російською — 23 % (37 %), двома мовами — 29 % (22 %).

Окремо досліджувалась думка про бажаний статус мов. 56 % (на 21 % більше 2005 р.) вважали, що єдиною державною та офіційною має бути українська мова, а російська та мови інших меншин — використовуватися у побуті. На думку 24 % (на 4 % більше), українська має бути державною, російська — офіційною у деяких регіонах. 14 % (на 23 % менше) виступили за дві державні мови.

Слід звернути увагу ще на один аспект опитування. Респондентів питали про 3 концепції нації — громадянську, етнічну та культурницьку. Громадянська нація визначалась як спільнота громадян, незалежно від етнічної належності, мови спілкування й традицій. Її підтримка за 10 років зросла з 43 % до 56 %. Зменшилася (з 34 % до 17 %) підтримка розуміння української нації як етнічної. Але зросла (з 15 % до 17 %) підтримка культурницької нації. За висновком соціологів, громадянське розуміння нації у суспільстві поєднується з підтримкою українського культурного компонента як риси кожного громадянина [5, с. 12]. Але у питаннях анкети ознакою культурницької концепції була мова, тому громадянська та культурницька концепції суперечили між собою. Викликає сумнів й чітке розрізнення респондентами етнічної та культурницької концепцій.

При розв'язанні цих суперечностей врахуємо, що концепт громадянської нації не є монолітним. Так, складовою французької моделі тривалий час була асиміляція (останні зміни у французькій моделі див., зокрема, сучасні польські дослідження [6, с. 110–220]), тоді як швейцарська асиміляцію виключає. Зростання підтримки культурницької концепції, її «кореляція» з громадянською нашоухують на думку, що для значної частини громадян набуває ваги асиміляційна модель. Ми вважаємо, що ця модель в Україні небезпечна. Р. Шпорлюк у 1994 р. зазначав, що для українців важливим є принцип, що нація є багатоетнічною політичною, а не етнічно-мовною спільнотою [7, с. 313–314].

Перевищення частки тих, хто обрав українську мову як рідну, над часткою тих, хто нею спілкується, зростання частки прихильників державної української мови означають значущість української мови, її вагу навіть для тих громадян, хто нею не спілкується. А відтак й те, що поєднання

елементів символічного насилля у вигляді державної мови та принципу вільного вибору мови спілкування принципово не загрожує Україні.

Можливість такого поєднання забезпечується наявністю двох груп сфер застосування мовних режимів. Адміністративне управління, наука, освіта можуть регулюватися положенням про державну мову, визнання якої не лише як державної, а й як рідної означає довіру громадян до держави. У решті сфер соціальної взаємодії керівним може бути принцип вільного вибору мови спілкування. Їх поєднання можливе на рівні місцевого самоврядування, яке, з одного боку, є адміністративним управлінням, з іншого — формується громадянами, діє у просторі, де в першу чергу забезпечуються їх соціокультурні потреби [8, с. 169–170]. Це підтверджують й дані українського сегменту інтернету. Російськомовні сайти домінують в усіх сферах, крім держадміністрації, політичних, наукових, освітянських, літературних та регіональних ресурсів [9].

Те, мовний режим в якій сфері буде впливати на мовний режим в іншій, тобто чи буде державна мова впливати на вибір громадянами мови спілкування в інших сферах, ніж адміністративне управління, або вплив буде зворотнім, залежатиме від процесів в країні. Вірогідні успіхи держави в економіці, культурі, розвитку політичної демократії та соціальних ліфтів збільшуватимуть привабливість державної мови, а це впливатиме на сфери, які регулює принцип вільного вибору мови спілкування. Відтак для розв'язання мовного питання в Україні не менш, а, можливо, й більш важливим, ніж зміст відповідних політичних рішень, є демократичний характер їх прийняття.

Торкаючись ролі мовного чинника у нинішніх кризових подіях на сході, слід, отже, зазначити, що ця роль зумовлювалась прорахунками влади у мовній політиці як після Євромайдану, так й у попередні роки, нерозробленістю механізмів здійснення як курсу на українізацію, так і захисту мовних прав меншин. Цим вміло користувалися суперники Києва, зокрема Росія. Мовне питання не було онтологічною причиною сепаратизму. Воно було елементом символічної політики. У ставленні соціальних груп до української, російської та інших мов проявлялись відносини між ними з економічних, соціальних тощо питань. Цю роль стимулювали еліти, які використовували мовний чинник для консолідації електорату. Зокрема й керівники сепаратистів завдяки актуалізації символічної ролі мовної політики протиставляли себе та офіційний Київ.

Сьогоднішній розклад політичних сил щодо поглядів на шляхи вирішення мовного чинника у кризових подіях остаточно не вимальовувався, але деякі позиції задекларовані. Стан політикуму характеризують слабкість сил, які виступають за ліберальні принципи мовної політики, врахування інтересів різних мовних груп та активізація радикального погляду, ігнорування прав нетитульних груп. За умов конфлікту з Росією радикальні погляди знаходять підтримку в значній частині й центристського політикуму.

Перешкодою на шляху радикалізму є поміркованість громадської думки та, як не дивно, неспроможність держави реалізувати заходи підтрим-

ки державної мови. Тому вірогідне збереження конфліктогенності мовного питання, низького потенціалу української та російської мов з точки зору комунікації прихильників різних політичних поглядів.

Підсумовуючи, слід зробити висновок, що поєднання у мовній політиці України символічного насилля та принципу вільного вибору мови спілкування можливе. Воно доцільне насамперед у соціальному просторі регіонального та місцевого управління. Будь-які рішення з цих питань мають прийматися у прозорий, демократичний, спосіб. Подальші дослідження у цій сфері мають бути спрямовані на вивчення, зокрема, мовних ідентичностей та громадської думки у просторі окремих регіонів та інституційних засад реалізації мовної політики на рівні місцевого самоврядування.

Список використаних джерел

1. Про мови в Українській РСР: Закон Української РСР від 28 жовтня 1989 р. № 8312–11 // Відомості Верховної Ради УРСР. 1989. Додаток до № 45. Ст. 631.
2. Про засади державної мовної політики: Закон України від 3 липня 2012 р. № 5029-VI // Відомості Верховної Ради. 2013. № 23. Ст. 218.
3. Розумний М. Чергові мовні суперечки [Електронний ресурс]. URL : <http://www.unian.ua/politics/1737976-cherгови-movni-superechki.html> (дата звернення : 23 січня 2017 р.).
4. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи: Закон України від 28 грудня 2014 р. № 71-VIII // Відомості Верховної Ради. 2015. № 7–8, 9. Ст. 55.
5. Ідентичність громадян України в нових умовах: стан, тенденції, регіональні особливості. Інформаційно-аналітичні матеріали до Фахової дискусії «Формування спільної ідентичності громадян України: перспективи та виклики». К.: Центр Разумкова. 2016. 103 с.
6. Dołowy-Rybińska N. Języki i kultury mniejszościowe w Europie : Bretończycy, Łużycanie, Kaszubi. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2011. 584 s.
7. Шпорлюк Р. Імперія та нації. К.: Дух і Літера, 2000. 354 с.
8. Ksenicz A., Perehuda J., Sawojcka S., Semko W., Małkiewicz A. Język a polityka. Przypadek Ukrainy. Zielona Góra. Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Zielonogórskiego, 2017. 172 s.
9. В украинском интернете доминирует русский язык (статистика по регионам) [Електронний ресурс]. URL : <http://itc.ua/news/russkiy-yazyk-dominiruet-v-ukrainskom-internete/> (дата звернення : 23 червня 2017 р.).

References

1. «Zakon Ukrainkoj RSR Pro movy v Ukrainkij RSR vid 28 zhovtnia 1989 r. № 8312–11.» Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR. Dodatok do № 45 (1989): 631.
2. «Zakon Ukrainy Pro zasady derzhavnoi movnoi polityky vid 03 lypnia 2012 r. № 5029-VI.» Vidomosti Verkhovnoi Rady 23 (2013): 218.
3. «Rozumnyi, Maksim. Chergovi movni superechky,» UNIAN, accessed January 23, 2017, <http://www.unian.ua/politics/1737976-cherгови-movni-superechki.html>.
4. «Zakon Ukrainy Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo podatkovoi reformy vid 28 hrudnia 2014 r. № 71-VIII.» Vidomosti Verkhovnoi Rady 7–8, 9 (2015): 55.
5. Identychnist hromadian Ukrainy v novykh umovakh: stan, tendentsii, rehionalni osoblyvosti. Informatsiino-analitychni materialy do Fakhovoi diskusii «Formuvannia spilnoi identychnosti hromadian Ukrainy : perspektyvy ta vyklyky». K.: Tsentr Rozumkova, 2016.
6. Dołowy-Rybińska, Nicole. Języki i kultury mniejszościowe w Europie: Bretończycy, Łużycanie, Kaszubi. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2011.
7. Shporliuk, Roman. Imperiia ta natsii. K.: Dukh i Litera, 2000.

8. Ksenicz, Andrzej, Pehuda, Jewhen, Sawojcka, Switłana, Semko, Wadim, and Andrzej Mańkiewicz. Język a polityka. Przypadek Ukrainy. Zielona Góra : Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Zielonogórskiego, 2017. 172 s.
9. «V ukrajnskom internete domynruet russkyi yazyk (statystyka po rehjonam),» ІТС.ua, accessed June 23, 2017, <http://itc.ua/news/russkiy-yazyk-dominiruet-v-ukrajnskom-internete/>.

Стаття надійшла в редакцію 24.08.2017 р.

Перегуда Е. В.

Киевский национальный университет строительства и архитектуры
кафедра политических наук
к. 425, Воздухофлотский просп., 31, г. Киев, 03037, Украина

Малкевич А.

Институт политологии Зеленогорського университета
кафедра политических систем и политических коммуникаций
Ал. Войска Польского, 69, 310 д. А16, Зеленая Гура, 65-762, Польша

**СИМВОЛИЧЕСКАЯ РОЛЬ ЯЗЫКОВОЙ ПОЛИТИКИ В УКРАИНЕ:
МЕЖДУ СИМВОЛИЧЕСКИМ НАСИЛИЕМ И ЛИБЕРАЛИЗМОМ**

Резюме

Правовая база языковой политики долго не содержала механизмов ее реализации, что делало ее заложником политических элит. Этот недостаток преодолели в языковом законе 2012 года, но он породил немало конфликтов. На основе социологических данных сделан вывод о возможности сочетания в Украине элементов символического насилия в виде государственного языка и либерального принципа свободного выбора языка общения. Оптимальным пространством такого сочетания является местное самоуправление. Но на пути стоит нынешнее состояние политикума, который характеризуют слабость сил, выступающих за либеральные принципы, и активизация радикалов. Вероятно сохранение языковых разломов в политикуме.

Ключевые слова: языковая политика, символическое насилие, государственный язык, свободный выбор языка общения, региональные языки.

Pereguda E. V.

Kyiv National University of Construction and Architecture,
Department of Political Studies
К. 425, Povitroflotskyi prosp. 31, м. Kyiv, 03037, Ukraine

Malkiewicz A.

Інститут політології Зеленогорського університету,
кафедра політичних систем та політичних комунікацій
Institute of Politology of University of Zielona Góra, Department of Political
Systems and Political Communications
Al. Wojska Polskiego 69, 310 budynek A16, Zielona Góra, 65–762, Polska

THE SYMBOLIC ROLE OF THE LANGUAGE POLICY IN UKRAINE: BETWEEN SYMBOLIC VIOLENCE AND LIBERALISM

Summary

The aim of the article is to identify the social preconditions of combining the concept of symbolic violence and the principle of free choice of communication language in the language policy of Ukraine.

The formation of language policy in Ukraine took place in a situation characterized by the development of the statehood of the title ethnicity and at the same time by the cultural revival of other ethnic groups. The Law *On the Languages in the Ukrainian SSR* (1989) proclaimed not only the state status of the Ukrainian language, but also the free development of other languages. But for the years of independence, the legal framework for language policy did not contain mechanisms for its implementation — either concerning Ukrainianization or protection of other language groups. It made language policy a hostage to political elites. This shortcoming was overcome in the Law *On the Principles of the State Language Policy* (2012), which introduced the institute of regional language regimes. But the law gave rise to many conflicts.

The article presents the data of the sociological survey on the identity of the population of Ukraine, which was conducted in December 2015. The survey data, in particular the excess of the proportion of those who choose Ukrainian as their native language, over the proportion of those who speak it, the growth of the supporters of the state Ukrainian language means that in Ukraine a combination of the symbolic violence in the form of a state language and the liberal principle of free choice of communication language is possible. Administrative management can be governed by the provisions on the state language. Many other areas of social interaction can be managed by the principle of free choice of communication language. Such combination is possible at the level of local self-government. Not only the content of political decisions in this sphere but the democratic procedure of their adoption are important.

But the current Ukrainian politics is characterized by the weakness of political forces that advocate liberal principles, and by the influence of radicalism. An obstacle to radicalism is the modesty of public opinion. Therefore, the preservation of language cleavages in the politics is probable.

Key words: language policy, symbolic violence, state language, the free choice of the communication language, regional languages

УДК 327.39[(430+44)]:(4-672ЄС)

Романова О. В.

канд. полит. наук, доцент

кафедры международных отношений ОНУ имени И. И. Мечникова

к. 32, Французский бульвар, 24/26, г. Одесса-58, 65068, Украина

тел. 80482-633259

ORCID orcid.org/0000-0001-8014-2487

СЕВЕРНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО В СФЕРЕ ОБОРОНЫ В КОНТЕКСТЕ ФОРМИРОВАНИЯ ЕПБО ЕС

В статье исследуются подходы стран Северной Европы к проблеме формирования Европейской политики безопасности и обороны (ЕПБО) ЕС в контексте трансатлантических отношений. Крымский кризис интенсифицировал развитие северного оборонного сотрудничества. Растущая активность российских подводных лодок, военно-морских сил и авиации на Севере Европы, а также растущие геополитические интересы России в Арктическом регионе создают необходимость интенсификации северного сотрудничества в сфере безопасности и обороны. Автором проанализированы перспективы северного сотрудничества в сфере безопасности и обороны при возникновении фактора внешней угрозы.

Ключевые слова: северное сотрудничество, Европейская политика безопасности и обороны ЕС, фактор внешней угрозы.

Исследование проблемы возникновения северного сотрудничества в сфере обороны является интересным и актуальным для развития украинской скандинавистики. Научные труды таких ученых, как А. Бэйлз, Дж. Геррольф, Б. Санделиус, К. Олафссон, П. Доюран, Т. Форсберг, У. Ристе, Б. Торхаллссон, А. Лаурсен и А. Лаурицен также помогли нам изучить подходы стран Северной Европы к формированию «военно-политического измерения» ЕС в контексте трансатлантического фактора.

Несмотря на наличие у стран Северной Европы общих черт, подходы к проблеме формирования ЕПБО ЕС у них существенно различаются. В данном случае немаловажную роль играет тот факт, что Швеция и Финляндия являются членами ЕС, но не входят в НАТО; Исландия и Норвегия — не входят в ЕС, но являются членами НАТО; Дания — единственная страна, которая входит в обе организации.

Для проводящих политику нейтралитета государств-членов ЕС, большинство из которых относятся к категории малых стран, вопросы развития сотрудничества в рамках ОВПБ/ЕПБО приобрели особое значение. «Невоенная» природа ЕС долгое время позволяла этим государствам, избегая маргинализации, сохранять традиционные позиции в вопросах безопасности. Финляндия, например, была уверена в способности ЕС обеспечить ее политическую безопасность даже в случае маловероятного нападения России [1, с. 63]. Нейтралитет Швеции и Финляндии можно было охарактеризовать как «неучастие в военных альянсах», т.е. оба государства не

препятствовали развитию военной составляющей ЕПБО, однако продолжали придерживаться политики неучастия в коллективных обязательствах в области безопасности и обороны [2, с. 48].

Существенным шагом в развитии Общей политики безопасности и обороны стало шведско-финское предложение о включении в текст Амстердамского договора «петерсбергских задач», определенных на Совете ЗЕС (19 июня 1992 г.) как сотрудничество в гуманитарной сфере и по предотвращению чрезвычайных ситуаций, применение вооруженных сил в управлении кризисами и миротворческие операции. Вследствие включения «петерсбергских задач» ЗЕС в Амстердамский договор у Европейского Союза появилась необходимость в создании специальных военных подразделений для осуществления данных операций. На заседании Европейского совета в Хельсинки (декабрь 1999 г.), именно в период первого председательства Финляндии в ЕС, были приняты два документа, представляющие достаточно конкретные политические решения по укреплению оперативного потенциала и организационной структуры ЕС в сфере антикризисной деятельности. В первом документе «Усиление ОЕПБО: первоочередные меры в области военных инструментов кризисного управления и контроля» предусматривалось создание военного контингента, который будет принимать участие в миротворческих операциях на территории других стран и регионов планеты (Сил быстрого реагирования, СБР), способного за 60 дней разворачивать подразделения первоначальной численностью 50–60 тыс. человек, готовых к проведению всего спектра петерсбергских операций в течение одного года [3, с. 44].

Второй хельсинский документ «Невоенные инструменты управления кризисами» коснулся наиболее приоритетного для Финляндии и Швеции измерения Общей европейской политики безопасности и обороны (ОЕПБО) в области гражданского управления. Так как применение силы было признано на саммите «последним возможным способом, когда остальные уже были исчерпаны», Европейский Союз должен был обеспечить необходимыми ресурсами операции, направленные на урегулирование кризиса невоенными способами. В результате было принято решение создать механизмы, ориентированные на невоенные аспекты антикризисной деятельности и предназначенные для координации различных гражданских средств и ресурсов и повышения их эффективности. Швеция и Финляндия в своем совместном заявлении выразили мнение о том, что невоенные формы кризисного управления должны стать одним из главных приоритетов ЕС в ближайшие годы, и указали на необходимость превентивного урегулирования кризисов мирными методами.

Финляндия внесла свой вклад в развитие общей внешней политики и политики безопасности, но она также попыталась придать этому собственное видение. Она выступала за четкое разграничение сфер кризисного управления и общей обороны: ЕС должен принимать решения, а автономный ЗЕС исполнять их на практике. Самому же ЕС не следует наращивать военную мощь. Швеция поддержала позицию Финляндии относительно разграничения и это, в свою очередь, было отражено в статье, опубли-

кованной министрами иностранных дел этих стран в декабре 1998 г. В данной статье о ЕС и европейском кризисном управлении отмечается, что кризисное управление определяется теперь как самая важная задача Евросоюза в области обороны, которая, вместе с этим, отчетливо отделена от вопроса общей обороны [4, с.12].

В докладе Тарьи Халонен, министра иностранных дел Финляндии с 1995 по 2000 г., Европейский Союз рассматривался как модель демократии и интеграции. Неспособность ЕС самостоятельно повлиять на события в бывшей Югославии еще раз продемонстрировала необходимость строительства собственных действенных оборонных структур. В этом контексте ЕС должен быть готов применить все средства и инструменты, начиная с различных превентивных мер, заканчивая вооруженными миротворческими акциями. Вследствие этого в статье было заявлено, что способности ЕС в управлении кризисами основываются на добровольных усилиях и солидарности стран-членов ЕС. Финляндия и Швеция подчеркнули, как важно использовать ресурсы и компетенции всех государств-членов ЕС независимо от того, являются ли они в военном отношении неприсоединившимися или членами НАТО. И, наконец, они настаивали на том, что использование военной силы требует, как и прежде, мандата СБ ООН. Таким образом, и Финляндия, и Швеция подчеркнули важность принципа равного участия и полного права в принятии решений всех стран-членов ЕС в сфере ОВПБ, что и было отражено в заключительном тексте Амстердамского соглашения. Другой акцент был сделан на кризисном управлении с помощью гражданских средств, а не только вооруженных сил, а также на мерах по предупреждению конфликтов [4, с. 12].

Дания была первой из северных стран, присоединившихся к сообществу в 1973 г., но не ратифицировала Договор о Европейском Союзе 1992 г., после чего были проведены переговоры с членами ЕС и ей позволили «уклониться» от вступления в Экономический и Валютный союз, европейское Оборонное Сотрудничество вне НАТО, гражданство ЕС и сотрудничества в рамках ЕС по вопросам безопасности и внутренних дел. Таким образом, Дания стала наименее интегрированной в ЕПБО северной страной. Фактически критический подход Дании к политике ЕПБО объясняется ее критическими взглядами на политическую интеграцию в целом. Кроме того, Дания опасается, что интеграция ЕС в сфере безопасности и обороны с учреждением ЕПБО ослабит положение НАТО на международной арене. Таким образом, в вопросах безопасности Дания является сторонником идеи атлантизма.

Норвегия является одной из стран-основателей НАТО, и при каждой возможности пытается показать свою лояльность Североатлантическому Альянсу. К середине 1990-х Норвегия начала делать больший акцент на необходимость баланса между ЕС и НАТО. Вследствие этого Норвегия не проявляла особого энтузиазма по поводу создания ЕПБО, а подчеркивала важность НАТО в системе европейской безопасности [5, с. 125].

Что касается Исландии, то она представляет собой уникальный случай — помимо членства в НАТО, у нее есть особое соглашение с США,

заключённое в 1951 г., согласно которому ей обеспечена военная безопасность, так как в стране не существует собственной армии. Исландия никогда даже не пыталась стать членом ЕС, и к формированию ЕПБО также не проявила никакого интереса [6, с. 38].

Несмотря на то, что Швеция и Финляндия предпочли вступление в Европейский Союз членству в Североатлантическом Альянсе, они подписали с НАТО соглашение об организации «Партнерства ради мира» (ПРМ) и получали консультации в рамках «Процесса планирования и анализа», который предусматривался ПРМ, по вопросам достижения оперативной совместимости своих воинских формирований с ОВС НАТО для участия в миротворческих операциях. Также Швеция и Финляндия внесли значительный военный вклад в Силы стабилизации НАТО (SFOR) в Боснии и Герцеговине и в Косово (KFOR) [7, с. 231].

Таким образом, до определенного момента северное сотрудничество не затрагивало вопросы безопасности и обороны вне рамок ЕС и НАТО. Ситуация изменилась в середине 2008 г. с российской агрессией в Грузии, которая усилила восприятие странами Северной Европы России как потенциальной угрозы. Тогда же по просьбе правительств североевропейских стран была образована экспертная комиссия под председательством бывшего министра иностранных дел Норвегии Т. Столтенберга и включавшая по два эксперта от каждой из пяти стран. В задачу комиссии входила выработка рекомендаций по формированию их общей внешней и оборонной политики [8, с. .

Доклад Столтенберга был опубликован 9 февраля 2009 г. В нем представлены 13 конкретных предложений, направленных на укрепление сотрудничества между странами Северной Европы и их дальнейшую интеграцию. Большая часть рекомендаций относится к сфере обороны и безопасности. В частности, предлагается сформировать стабилизационную оперативную войсковую группу, которая могла бы направляться в государства, подвергшиеся внешнему вмешательству, или в случае других критических ситуаций. Необходимость создания таких сил обусловлена новыми вызовами, с которыми сталкиваются международное сообщество и ООН. Таким образом, под предлогом защиты от нетрадиционных угроз предлагается милитаризация региона. При этом Т. Столтенберг не стал дистанцироваться от таких международных организаций, как ЕС, НАТО и сказал, что в случае создания североевропейского военного альянса ему «следовало бы принимать участие в операциях под эгидой ООН, так же, как и в операциях Евросоюза, НАТО, Африканского союза и ОБСЕ, но только при условии, что они будут иметь мандат ООН [9].

Другим важным тезисом Т. Столтенберга стало предложение о проведении регулярного патрулирования воздушного пространства Исландии», которая не имеет собственных вооружённых сил. После того как в 2006 г. американские военные покинули авиабазу в Кефлавике, возникла необходимость усиления контроля над исландским воздушным пространством, что отвечает интересам как самой Исландии, так и всей Северной Европы. Таким образом, предполагается, что в перспективе в небе над Исландией

могут появиться самолеты стран, не являющихся членами НАТО — Финляндии и Швеции [10, с. 1165].

Также Т. Столтенберг предложил создать североευропейское подразделение для контроля на море, в которое вошли бы береговые охраны и спасательные службы этих стран. В докладе упоминается создание совместных морских сил быстрого реагирования, ледокольного флота, амфибийного подразделения, сил гражданской обороны по борьбе с природными техногенными катастрофами, единой ресурсной системы для борьбы с кибератаками, спутниковой группировки (три спутника) для осуществления морского и воздушного мониторинга (к 2020 г.), объединённой системы подготовки кадров для указанных служб. По мнению авторов доклада, реализация названных мер могла бы способствовать серьёзной экономии средств пяти стран в сфере безопасности.

Часть рекомендаций касается общеполитических и дипломатических вопросов. Например, одним из ключевых предложений, содержащихся в докладе, стала идея усилить сотрудничество стран Северной Европы в вопросах, касающихся присутствия и отстаивания своих интересов в Арктике, особенно в вопросах разработки энергетических ресурсов и открытия новых морских торговых путей. Среди прочего в докладе предлагается создать общую гражданскую систему мониторинга на море для наблюдения за экологией и сохранением окружающей среды в условиях глобального потепления климата [9].

Но самым важным является предложение Т. Столтенберга о «Нордической декларации солидарности», принятое в 2011 г. Именно оно заложило политическую основу для создания военного союза северных стран. Столтенберг предложил создать постоянный политический консультативный орган формирующегося военного союза северных стран. Ранее речь шла лишь о консультативных мероприятиях в рамках встреч министров иностранных дел и министров обороны. Первое подобное мероприятие состоялось в сентябре 2012 г. в норвежском городе Буде [10, с. 1170].

Соглашение о северном сотрудничестве в сфере обороны (Nordic Defense Cooperation, NORDEFSCO) было подписано в ноябре 2009 года. На данном этапе NORDEFSCO является основой для формирующегося военного союза Скандинавских стран + Финляндии. Однако нынешний формат организации, состоящей из государств, находящихся в различных отношениях с ЕС и НАТО, потребовал различного уровня отношений в рамках самого NORDEFSCO. Если Дания, Исландия и Норвегия являются членами НАТО, то Финляндия и Швеция — нет. Одновременно Исландия и Норвегия не состоят в ЕС. Развитию общего военного сотрудничества мешают и политические традиции отдельных стран. Так, в рамках NORDEFSCO Швеция является крупнейшим государством с самой современной военной промышленностью и сильными вооруженными силами. Вследствие этого появилась необходимость выстраивания в рамках NORDEFSCO особых отношений между Швецией и Финляндией, с одной стороны, и Данией, Норвегией и Исландией, с другой. В апреле 2014 года прошло очередное совещание министров обороны стран NORDEFSCO в Тромсе в Норвегии.

Министры обсудили проблему укрепления военного сотрудничества и затронули тему безопасности в Европе в свете кризиса в Украине. Очевиден тот факт, что крымский кризис интенсифицировал развитие северного оборонного сотрудничества. Швеция и Финляндия, в свою очередь, сразу же заморозили свое военное сотрудничество с Россией.

Вслед за совещанием в Тромсе 6 мая 2014 года министры обороны Финляндии и Швеции Карл Хаглунд и Карин Энстрем договорились об общих условиях развития оборонного сотрудничества двух стран. Уже тогда стало ясно, что рекомендации, принятые в мае 2014 года, в случае их реализации будут иметь влияние на долгосрочное развитие вооруженных сил Швеции и Финляндии. Министры приняли план действий, который предусматривал работу по шести основным направлениям. Спектр вопросов военного сотрудничества Швеции и Финляндии простирается от логистики и материального обеспечения до того, как армии, авиации, флоту проводить больше совместных учений. Планом также предусматривалась необходимость исследования целесообразности создания совместных авиационных и морских подразделений двух стран. Возможности были изучены, и осенью 2014 года было принято решение подобные соединения создавать. Такие подразделения дадут Финляндии и Швеции возможность направлять войска с сопоставимым современным потенциалом для участия в операциях ЕС, ООН и НАТО по разрешению кризисных ситуаций в мире.

В изданном 2 февраля 2015 г. годовом отчете о деятельности NORDEFSCO заявляется, что агрессия со стороны России в Украине, растущая активность российских подводных лодок, военно-морских сил и авиации на Севере Европы, а также растущие геополитические интересы России в Арктическом регионе создают необходимость интенсификации северного сотрудничества в сфере безопасности и обороны. С этой целью было выдвинуто предложение создать комиссию, которая подготовит проект дальнейшего усиления сотрудничества в рамках NORDEFSCO [11].

Таким образом, можно сделать вывод, что первоначально ЕПБО ЕС стала альтернативой для тех стран региона, которые не входили в НАТО, поэтому Швеция и Финляндия ее поддержали. До определенного момента более тесная интеграция в военно-политической сфере в рамках ЕС снижала актуальность сотрудничества между северными странами в сфере безопасности и обороны. Ситуация несколько изменилась в 2009 г., когда на фоне российской агрессии в Грузии и ее активизации в Арктическом регионе скандинавские страны создали NORDEFSCO. В целом военно-политическое сотрудничество северных стран имеет хорошие перспективы, так как фактор внешней угрозы способствует консолидации и углублению интеграции стран Северной Европы в области обороны и безопасности. Также можно констатировать, что Т. Столтенберг предложил достаточно удобную формулу организации военного сотрудничества НАТО со Швецией и Финляндией через Северный военный союз без формального участия этих стран в НАТО. Программа военного сотрудничества также предполагает возможность встраивания будущих совместных подразделений Финляндии и Швеции в ЕПБО ЕС и участие их в совместных операциях с НАТО.

Список использованных источников

1. Бэйлз А. Страны Северной Европы и Европейская политика безопасности и обороны / А. Бэйлз, Дж. Геролф, Б. Санделиус. — Нью-Йорк, 2006. — 410 с.
2. Олафссон К. Т. Северная динамика безопасности: прошлое, настоящее и будущее? / К. Т. Олафссон. — Рейкьявик: Форлагид, 2009. — 124 с.
3. Доюран П. Северный регионализм из «нижеследующего»: старое и новое разделение регионализма и причина слабого скандинавского сотрудничества по безопасности и экономике / П. Доюран. — Лунд: Лундский университет, 2012. — 163 с.
4. Лаурсен Ф. «Нейтральный» ЕС, ОВПБ и оборонная политика / Финн Лаурсен. — 1997. — 27 с. — Режим доступа: http://aei.pitt.edu/2657/1/002557_1.pdf
5. Ристе У. История внешней политики Норвегии / У. Ристе. — М.: Весь мир, 2003. — 416 с.
6. Бэйлз А., Торхаллссон Б. Исландия и Европа: Дрейфуют дальше друг от друга? // Финский институт международных отношений. — 2013. — № 9. — С. 38–46.
7. Новак Дж. Сотрудничество в новой северной Европе: появление новых идентичностей и моделей взаимодействия // Международные отношения. — 2003. — № 82 (5). — С. 230–237.
8. Лаурицен А. Б. Состояние скандинавского сотрудничества в меняющейся Европе // Современные европейские исследования. — 2009. — № 4. — С. 58–64.
9. Столтенберг Т. Северное сотрудничество по внешней политике и политике безопасности: предложения, представленные на внеочередное заседание министров иностранных дел Северных стран в Осло 9 февраля 2009 года. — Режим доступа: // http://www.mfa.is/media/Frettatilkyunning/Nordic_report.pdf
10. Форсберг Т. Рост сотрудничества в области обороны Северных стран: возвращение к регионализму? // Международные дела. — 2013. — № 89 (5). — С. 1161–1181.
11. НОРДЕФКО. Годовой отчет 2014. — Режим доступа: https://www.regjeringen.no/globalassets/departementene/fd/dokumenter/1131-nordefco_arsrapport_2014_screen.pdf

References

1. Bailes A. J.K., Herolf G., Sundelius B. The Nordic Countries and the European Security and Defence Policy / A.J. K. Bailes, G. Herolf, B. Sundelius. — New York: Oxford University Press Inc., 2006. — 410 p.
2. Ylafsson K. T. Nordic security dynamics: Past, present — and future? / K. T. Ylafsson. — Reykjavik: Forlagid, 2009. — 124 p.
3. Doyuran P. The Nordic Regionalism From the 'Below': The old and the new division of regionalism and the reason behind the weak Nordic cooperation on security and economy / P. Doyuran. — Lund.: Lund University, 2012. — 163 p.
4. Laursen F. The EU «Neutrais», the CFSP and Defence Policy / Finn Laursen. — 1997. — 27 p. : http://aei.pitt.edu/2657/1/002557_1.pdf
5. Riste U. Istoriya vneshnej politiki Norvegii / U. Riste. — M.: Ves' mir, 2003. — 416 s.
6. Bailes A. J.K., Thorhallsson B. Iceland and Europe: Drifting further apart? // The Finnish Institute of International Affairs. — 2013. — № 9. — P. 38–46.
7. Novack J. Cooperation in the new northern Europe: The emergence of new security identities and patterns of interaction // International Affairs. — 2003. — № 82(5). — P.230–237.
8. Lauritsen A. B. The state of Nordic cooperation in a changing Europe // Contemporary European Studies. — 2009. — № 4. — P. 58–64.
9. Stoltenberg T. Nordic cooperation on foreign and security policy. — Proposals presented to the extraordinary meeting of Nordic foreign ministers in Oslo on 9 February 2009. — Режим доступа: // http://www.mfa.is/media/Frettatilkyunning/Nordic_report.pdf
10. Forsberg T. The rise of Nordic defence cooperation: a return to regionalism? // International Affairs. — 2013. — № 89(5). — P.1161–1181.
11. NORDEFECO. Annual report 2014. — Режим доступа: https://www.regjeringen.no/globalassets/departementene/fd/dokumenter/1131-nordefco_arsrapport_2014_screen.pdf

Стаття надійшла до редакції 15.09.2017

Романова О. В.

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
кафедра міжнародних відносин
к. 32, Французький бул., 24/26, м. Одеса-58, 65058, Україна

ПІВНІЧНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО В СФЕРІ ОБОРОНИ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ЄПБО ЄС

Резюме

У статті досліджуються підходи країн Північної Європи до проблеми формування Європейської політики безпеки і оборони (ЄПБО) ЄС в контексті трансатлантичних відносин. Кримська криза інтенсифікувала розвиток північного оборонного співробітництва. Зростаюча активність російських підводних човнів, військово-морських сил і авіації на Півночі Європи, а також зростаючі геополітичні інтереси Росії в Арктичному регіоні створюють необхідність інтенсифікації північного співробітництва в сфері безпеки і оборони. Автором проаналізовані перспективи північного співробітництва в сфері безпеки і оборони при виникненні фактору зовнішньої загрози.

Ключові слова: північне співробітництво, Європейська політика безпеки і оборони ЄС, фактор зовнішньої загрози.

Romanova O. V.

Odessa National University named after I. I. Mechnikov,
Department of International Relations,
R.32, French. Bul., 24/26,
Odessa-58, 65058 Ukraine

NORDIC DEFENCE COOPERATION IN THE CONTEXT OF THE CREATION OF THE ESDP OF THE EU

Summary

The article views the approaches of the Nordic countries to the problem of the development of the European Security and Defense Policy (ESDP) of the EU in the context of transatlantic relations. The author analyzed the possibilities of nordic defence cooperation in the event of an external threat factor. To strengthen cooperation between the Nordic countries and their further strong integration, it is proposed to form a stabilization operational troop group that could be sent to states that have been subjected to external intervention or in the event of other critical situations. The need to create such conditions as communication and communication. The Crimean crisis intensified the development of nordic defense cooperation. The aggression on the part of Russia in Ukraine, the growing activity of Russian submarines, naval forces and aviation in the North of Europe, and the growing geopolitical interests of Russia in the Arctic region create the need for intensification of nordic cooperation in the field of security and defense. The idea to strengthen the cooperation of the Nordic countries in matters relating to the presence and upholding of their interests in the Arctic, especially in the development of energy resources and the opening of new maritime trade routes becomes key. In this context, it is necessary to create a common civil maritime monitoring system for monitoring the environment and preserving the environment in the context of global warming. The proposal for the «Nordic Declaration of Solidarity» laid the political foundation for the creation of a military alliance of the Nordic countries. The necessity of creating a permanent political advisory body of the emerging military alliance of the northern countries is substantiated. Previously, it was only a matter of advisory activities in the framework of meetings of foreign ministers and defense ministers. The implementation of these measures could contribute to serious savings of the five countries in the field of security. At this stage NORDEFECO is the basis for the emerging military alliance of the Scandinavian countries and Finland.

Key words: the nordic cooperation, European security and defense policy of the EU, external threat factor.

УДК

Роштекова М.

кандидат наук з міжнародних відносин,
доцент кафедри міжнародних відносин і дипломатії факультету політичних наук і міжнародних відносин університету Матея Бела в Банській Бистриці вул. Кузьманихо, 1, 97401, г. Банська Быстриця, Словачія тел. +421 484461921, e-mail: maria.rostekova@gmail.com

Янчук Л.

кандидат наук з всесвітньої історії,
викладач кафедри міжнародних відносин і дипломатії факультету політичних наук і міжнародних відносин університету Матея Бела в Банській Бистриці вул. Кузьманихо, 1, 97401, г. Банська Быстриця, Словачія тел. +421 484461912, e-mail: ianchuklar@gmail.com

ГЛОБАЛЬНІ ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ М'ЯКОЇ СИЛИ ДЕРЖАВ¹

У зв'язку з подіями, які останнім часом мали місце в засобах масової інформації, зокрема з появою Інтернету і нових центрів влади, ми сьогодні спостерігаємо безпрецедентні зусилля багатьох країн, які перешкоджають міжнародному потоку інформації. Створення та поширення інформації є важливим як з метою створення загальної картини країни, так і для покращення становища окремих країн на міжнародній арені та збільшення їх політичного впливу. М'яка сила розглядається як унікальний інструмент успіху зовнішньої політики у світі. У нашій статті ми зосередимось на трьох різних підходах країн до використання засобів масової інформації для виконання зовнішньополітичних інтересів. Перший — це американський підхід, спрямований на поширення загальних цінностей, таких як демократія та свобода інформації, другий — це альтернативний підхід Франції, який реагує на зміни на міжнародній арені, та останній підхід, це аналіз найпотужнішої влади на прикладі Китаю.

Ключові слова: м'яка сила, глобальні медіа, державна політика, культурна політика, глобалізація, міжнародний інформаційний потік.

1. Вступ

На прикінці 80-х років над міжнародним інформаційним потоком домінували традиційні засоби масової інформації в основному західних країн. Інші країни, які знаходилися у світовій системі, тобто в глобальному світі інформації, були розташовані лише на периферії. Подіям у цих країнах було приділено невеликий простір у масмедіа, і тому ми можемо стверджувати, що ці країни, по суті, не були задіяні у створенні та поширенні світової інформації глобального значення. З огляду на останні події в галузі медіа та загальне визнання міжнародної журналістики, особливо з появою

¹ This article is published within a research project VEGA n. 1/0949/17 «*Concept of the soft power in the context of the transforming international environment and its potential for the small states strategies*».

Інтернету, і з огляду на появу нових (політичних та економічних) центрів влади, особливо в Азії, сьогодні ми спостерігаємо безпрецедентні зусилля багатьох країн стати частиною міжнародного потоку інформації.

Створення та поширення інформації є важливим як з метою створення загального образу країни, так і з точки зору отримання кращої позиції на міжнародній арені окремих країн та посилення їх політичного впливу. М'яка сила розглядається як унікальний інструмент успіху зовнішньої політики країн у світі. Ця концепція, як визначив Джозеф Най, значною мірою базується на позитивному сприйнятті країни, а також на тому, яким чином країна за рахунок придбання репутації може впливати на світові події.

У нашій статті ми зосередимося на трьох різних підходах країн до використання засобів масової інформації для виконання зовнішньополітичних інтересів. Перший — це американський підхід, спрямований на поширення загальних цінностей, таких як демократія та свобода інформації в американському розумінні, другий — це альтернативний підхід Франції, який реагує на зміни на міжнародній арені та переоцінює свою аудіовізуальну політику, і останній — це підхід найбільш аналізованої та постійно зростаючої сили, тобто Китаю.

2. Поняття м'якої сили

В академічному середовищі існує чітке розуміння щодо того, що спосіб, яким держава сприймається в міжнародному середовищі, має безсумнівний вплив на національну владу і статус в системі в цілому. На думку деяких експертів, нинішня міжнародна система більше орієнтована на так звані «м'які методи» в застосуванні сили. З іншого боку, владні відносини постійно розвиваються і трансформуються також суть всієї системи і окремих суб'єктів. Взаємозалежність та економічна взаємозалежність окремих держав багато в чому суперечать тому, що нинішня міжнародна система переживає нестабільність та збільшує диспропорції в розподілі влади [1]. Збільшується потужність недержавних суб'єктів та ослаблюється гегемонська влада деяких держав. Владні відносини нинішньої міжнародної системи, як бачимо з практики, важко зрозуміти і вони являють собою одну з найбільших проблем сучасних досліджень в галузі міжнародних відносин.

Нове розуміння «м'якої сили» означає, що м'яка сила — теоретично і практично важко зрозуміла концепція. Проблемним компонентом є площина її формування (держава не має такого контролю над м'якою силою, який вона має над сильною силою, де вона може сконцентруватися і спрямувати свою діяльність), і ще один компонент поширення (держава знову не має всіх каналів у своїй силі), але, особливо, рівень сприйняття. У практичній сфері поняття м'якої сили приділяє особливу увагу інструменту її поширення, тобто публічна дипломатія, яка, на відміну від абстрактної м'якої сили, має відчутну організаторську та змістовну концепцію, яка була застосована в різних країнах по-різному.

Публічна дипломатія, бо діяльність, що підпадає під цей термін, є невід'ємною частиною зовнішньої політики багатьох держав, і її роль в останні роки значно зросла. Експерти, безумовно, розглядають її як одну з найбільш обговорюваних тем нинішньої дипломатичної теорії та одним з найбільш перспективних «секторів» дипломатичної практики на початку XXI століття [2].

Професійна література пропонує величезну кількість визначень, але ймовірно, найбільш поширеним є визначення американського дипломата і публіциста Ганса Н. Туча. За його словами, публічна дипломатія може розглядатися як *«урядовий процес спілкування з іноземною громадськістю, метою якого є досягнення розуміння своїх власних, національних ідей та ідеалів, інститутів і культур, а також національних інтересів і сучасної політики»* [3]. З цього визначення випливає, що публічна дипломатія має чітко визначену мету впливати на політичні еліти за кордоном через вплив на громадську думку. У порівнянні з більш широкими визначеннями це відносно вузький діапазон цілеспрямованих заходів, які мотивуються бажанням та прагненням держави відстоювати та пропагувати свої інтереси в міжнародних відносинах¹.

Значно ширший погляд на публічну дипломатію має, наприклад, К. Шнайдер [4], в рамках якого публічна дипломатія включає в себе «все, що держава проявляє по відношенню до решти світу». Автор у даному випадку по суті поєднує публічну дипломатію із загальними зовнішніми діями країни, тобто цей термін включає в себе не тільки офіційну діяльність уряду, а також діяльність інших суб'єктів господарювання, котрі своїми діями, будь то навмисно чи мимоволі, позитивно чи негативно, впливають на громадську думку про свою країну за кордоном.

Більш конкретним у своєму визначенні публічної дипломатії є теоретик Дж. Батора [5], який під публічною дипломатією розуміє *«всі види діяльності державних та недержавних організацій, суб'єктів, які позитивно сприяють збереженню та розширенню м'якої сили держави»*. На відміну від попереднього визначення в даному випадку автор вже визначає, які види діяльності недержавних суб'єктів можуть розглядатися як частина публічної дипломатії, та в якості критерію встановлює їх позитивний внесок в м'яку силу держави. «Ширина» концепції публічної дипломатії подається тут зокрема як невизначена природа неоновної м'якої сили та чисельністю факторів, що впливають на її розмір [6].

Велика увага, як правило, приділяється публічній дипломатії великих держав та сил, які не є єдиними учасниками міжнародних відносин [7]. Якщо розглядати середні і малі країни, то їх дипломатична практика відрізняється головним чином метою їх діяльності, їх бажанням бути видимими, почутими, в той час як для великих держав це захист своїх позицій

¹ Через велику кількість визначень ми можемо абстрагуватися від таких загальних рис державної дипломатії: 1) мета, яка відповідає зовнішній політиці держави; 2) орієнтація в першу чергу на широку громадськість, вплив на громадську думку; 3) транскордонна діяльність; 4) непрямий вплив на процес прийняття політичних рішень, який здійснюється через тиск громадської думки.

в істинному розумінні цього слова. Іншою відмінністю є обсяг та інтенсивність представлених тем, кількість яких по відношенню до менших держав незрівнянно низька. Не менш важливою відмінністю є легітимність різних видів діяльності, тобто вплив величини держави на оцінку своїх намірів.

3. Роль засобів масової інформації в міжнародній політичній комунікації

Міжнародна політична комунікація протягом останніх двох десятиліть зазнала величезних перетворень. Вона дедалі частіше включає в себе нові, недержавні суб'єкти, зокрема неурядові організації та багатонаціональні компанії, а також інші суб'єкти, такі наприклад, як бізнес-співтовариство, церква і навіть терористичні групи або окремі особи тощо. До цих суб'єктів відносяться і засоби масової інформації, які ми хочемо розглянути.

Форми політичної комунікації перевищили рамки комунікації на рівні держава — держава, відповідно на рівні міжнародних організацій в напрямку більш широкого розгляду недержавних суб'єктів. Саме публічна дипломатія ці зміни описує найкраще, оскільки поєднує в собі елементи зовнішньої політики, пропаганди, політичного маркетингу та культурної дипломатії, одночасно пов'язані із стратегічними цілями та темами економічної дипломатії та останнім часом з новими (глобалізаційними) засобами масової інформації.

Глобалізація впливає на всі верстви суспільства. Значною мірою вона впливає на роль засобів масової інформації в міжнародній комунікації, яка в останні два десятиліття суттєво зросла. Важливу роль у цьому процесі зіграв і той факт, що самі ЗМІ були трансформовані. Більшість медіасистем давно вже не функціонують за суто «національних умов» і не використовують лише власні новини (інформаційні агентства і т. д.). Окремі медіаплеєри отримують звіти від різних світових агентських джерел, і, таким чином, фактично інтегруються в будь-яку глобальну медіаструктуру. Проте якщо, з одного боку, ми заявляємо про глобалізацію системи засобів масової інформації, а з іншого — варто посилити вплив засобів масової інформації на місцевому та регіональному рівнях, відповідно вплив засобів масової інформації на критерії територіального поділу [8]. Тому в області зовнішньої політики на сьогоднішній день це набагато більше, ніж будь-коли раніше, що її успіх залежить від успішної співпраці із засобами масової інформації [9].

У сучасному інформаційному суспільстві особливо глобальні світові ЗМІ вважаються одним із атрибутів впливу держав на міжнародній арені. Область міжнародного мовлення та інформаційні агентства, де до недавнього часу домінували англосаксонські установи типу CNN або BBC, з 90-х років відкриті для міжнародної конкуренції. Міжнародне радіо і телевізійне мовлення як засіб м'якої сили держав представляє собою унікальну можливість досягти більш широкої зарубіжної аудиторії та інформувати її про свої погляди на міжнародні події. Це може бути використано в засобах масової інформації державних службовців, головним чином на телебаченні,

які тим самим створюють сприятливі умови для реалізації зовнішньополітичних цілей, а також приватних станцій, якою є наприклад CNN.

Саме це приватне телебачення є найбільш відомим прикладом, який згадується з позицією ЗМІ в якості важливого гравця в міжнародній політиці, головним чином завдяки так званому «CNN-ефекту». Це пов'язано з «прямою трансляцією» війни, яку CNN проводив у 1991 році в рамках інтервенції в Перській затоці. Так звана «телевізійна війна»¹, яка була опосередкована репортерами ЗМІ з Багдаду, принесла CNN бажаний престиж і призвела до появи CNN-ефекту, посилаючись на який, Пентагон почав наголошувати на тиску на зовнішню політику, який здійснюється безперервними новинами. Ніщо не змінило той факт, що зусилля CNN, які були спрямовані на швидке висвітлення подій, спричинили ряд спотвореної та неточної інформації. Ці факти, однак, створили простір для академічних дебатів щодо ролі засобів масової інформації у міжнародних відносинах, в той час як дехто телебачення CNN сприймав як актора, тобто як суб'єкта зовнішньої політики, інші тільки як його інструмент.

З вищесказаного випливає, що засоби масової інформації, такі як CNN, здатні впливати на зовнішньополітичні рішення. Але незважаючи на відносно велику кількість різноманітних аналізів і досліджень цієї концепції, не можна дати їй точного визначення. Теоретики, які займалися цією концепцією, в багатьох випадках вважали її дуже різною, з точки зору як сфери впливу, так і її предмету. Один з найвизначніших експертів, який займається ефектом CNN, П'єр Робінсон, розуміє це як «реакцію домашніх, внутрішніх аудиторій та політичних еліт на глобальні події, які передаються технологіями зв'язку в режимі реального часу» [10]. Лівінгстон, який також перманентно займався цією проблематикою, визначає її як вплив нових засобів масової інформації в режимі реального часу на дипломатію та зовнішню політику [11]. Ние та багато інших вважають, що це, швидше за все, вплив постійної інформації та поширення новин на громадську думку [12]. Тут існує чітка різниця в тому, хто (або що) впливає на окремі поняття. У той час як Лівінгстон бачить як предмет впливу зовнішню політику і дипломатію, Ние навпаки, вважає, що залежною є мінлива громадська думка. Робінсон же поєднує ці два підходи та бачить вплив як з боку політики, так і громадськості.

Під терміном «міжнародні» або «глобальні засоби масової інформації», ми розуміємо ті медіаоб'єкти, основною метою яких є охоплення аудиторії в більше ніж одній країні. Це перш за все засоби масової інформації, які

¹ Станція CNN була єдиною, яка транслювала новини безпосередньо з поля бою з першого дня американської місії. Американські війська відразу після нападу знищили іракський передавач, який надав технічну підтримку всім новим каналам. CNN, який мав свій власний технічний фон, таким чином залишався єдиним джерелом зображень з поля битви. Зі своїм підходом до обробки цієї місії CNN змінив спосіб військових новин на форму 24/7. Вперше в історії були кадри прямої трансляції війни по усьому світу. За допомогою цього засобу масової інформації можна було відстежувати запуск військової техніки з авіаносців, а також ракети, націлені на іракські цілі. Міністр закордонних справ Іраку, коли його запитали, чи знає він про останні заяви Джорджа Буша, іронічно відповів, що він також дивиться CNN.

є частиною загальнодержавної аудіовізуальної стратегії і які належать головним чином до групи громадських ЗМІ. Ці факти, однак, не означають, що роль національних ЗМІ, як державних, так і приватних, в процесі міжнародного політичного спілкування не є важливою.

Ці факти необхідно брати до уваги при визначенні ролі засобів масової інформації виключно в галузі політичної комунікації, орієнтованої переважно на іноземну аудиторію. З цією метою ми спираємося на роботу У. Сарцінеллі, що вказує на чотири основні завдання. Такі носії, за його словами: 1) є засобом легітимізації, 2) визначають зовнішньополітичний денний порядок, 3) визначають рамки зовнішньої політики для громадськості і 4) фактично визначають критерії, за допомогою яких ми можемо розрізнати успішну та неприйнятну зовнішню політику [13].

4. Інтернаціоналізація міжнародного потоку інформації

Закінчення «холодної війни» привело до зникнення біполярної конфігурації і США почали панувати над світом. Однак сьогодні світова система вважається багатополлярною. Було утворено декілька нових центрів сили міжнародного значення [14]: з одного боку, США все ще домінують, але їх вплив поступово знижується. На перший план все частіше виходять нові економічні держави, такі як Китай, Бразилія, Індія і так далі, які набирають обертів. Росія постійно прагне зберегти вагу, яка існувала в часи Радянського Союзу. Крім того, ЄС також прагне забезпечити свої важливі позиції на міжнародній арені.

З розвитком, який ми спостерігали в засобах масової інформації, особливо в Інтернеті, сьогоднішня інформація стала легко і миттєво доступною для більшої частини людства. Кінець ХХ і початок ХХІ століття проходить в дусі дискусії про величезне значення потоку інформації в міжнародних відносинах. Вже після Другої світової війни принцип вільного руху інформації став фундаментальною основою дипломатії та міжнародної комунікації у США [15]. Цей принцип впливав із статті 19 Загальної декларації прав людини 1948 року і згодом використовувався як зброя проти СРСР, враховуючи те, що США створили кілька радіостанцій, метою яких було, з одного боку, проникнення за «залізну завісу», та вплив на громадську думку, з іншого.

Загалом імідж країни базується на тривалому та складному історичному процесі, який пов'язаний з такими факторами, як дипломатичні відносини та зміни на світовій політичній та економічній сцені. ЗМІ відіграють важливу роль у формуванні іміджу країни в усьому світі [16]. На сьогоднішній день акторами створення та поширення міжнародної інформації вже не є тільки західні країни. Ситуація змінилася в основному з появою нових держав, особливо азійських, таких як Індія та Китай, які також висловили зацікавленість у впливі на процес та події через міжнародне мовлення. У 2000 році обидві країни створили власні засоби масової інформації, які транслюють новини англійською мовою, що, безумовно, представляє нові геополітичні виклики.

4.1. Розповсюдження свободи та демократії в американському мовленні

Поняття м'якої сили та публічної дипломатії народилися в американському середовищі, і тому природно, що США є державою, де ці терміни в основному «застосовуються» на практиці. Для американської громадської / культурної дипломатії завжди була притаманна її інтенсивність, незбалансованість політичної підтримки та пов'язані з цим зміни в географічних пріоритетах. У минулому США за кордоном часто критикували за те, що вони присутні лише під час криз, а в мирний час залишають місцевість, іншими словами, мобілізація громадської та культурної дипломатії відбувається відповідно до поточної ситуації.

«Холодна війна» в навколишньому середовищі США була, мабуть, кращим прикладом того, коли політики зрозуміли факт, що перемога над ідеологічним ворогом, зокрема, прагне завоювати серця та розум людей, або аудиторії відповідно [17]. Саме в той час громадська / культурна дипломатія розглядалася як важливий елемент національної безпеки США. Цей період також характеризується поступовим впровадженням сучасних технологій, зокрема радіо, що давало можливість комунікації з масами по усьому світу. «Голос Америки» міг стати надзвичайно ефективною зброєю холодної війни¹.

У 1953 році було засноване Американське інформаційне агентство (ЮСІА/USIA) з метою організації та вдосконалення інформаційних програм за кордоном США. Під час холодної війни це була, ймовірно, найбільша організація в галузі зв'язків з громадськістю, яка працювала в 150 країнах світу. Кошти, що виділялися для USIA, були спрямовані на висвітлення американського кута зору у світі та ослаблення Радянського Союзу. Роль USIA полягала в тому, щоб «зрозуміти, інформувати та впливати на громадськість у просуванні національних інтересів та розширення діалогу між американськими установами та американськими громадянами, з одного боку, та їх колегами за кордоном, з іншого» [18]. Для реалізації поставленого завдання було залучено декілька відділів, один з яких був пов'язаний лише з трансляцією. Одним з найпоширеніших засобів масової інформації на початку холодної війни було вже згадане мовлення «Голос Америки» (*Voice of America, VOA*), яке було засноване для однойменної трансляції з часів Другої світової війни. Його завдання полягало у тому, щоб буквально передавати американські історії слухачам за «залізною завісою» [19]. До 1967 року VOA вело трансляцію на 38 мовах майже для 26 мільйонів активних слухачів². Важливо відзначити, що ставлення до громадської дипломатії в США завжди асоціюються з президентом. У 1953

¹ Наприклад, Віллс Коновер, легендарний американський джаз-сесій модератор «Голос Америки» в 1970-х роках, за деякими дослідженнями, був другим найвідомішим американцем у СРСР, після президента Ніксона.

² На початку існували чотири різних відділи установи. Перший відділ був закордонною аудіовізуальною програмою. Другий складався з бібліотек та організації виставок. Цей відділ включав в себе також Стипендіальну програму ім. Фулбрайта. Третій відділ стосувався прес-служби. USIA протягом перших 20 років свого існування опублікував 66 журналів, газет чи інших періодичних видань 28 мовами. Четвертий відділ був безпосередньо пов'язаний з кіно-виробництвом. Після того, як агентству не вдалося встановити співпрацю з голлівудськими

році на посаду президента було обрано Дуайта Ейзенхауера, який створив умови для виникнення USIA як основи для широкого кола заходів, які були приховані під ще не широко використовуваним ім'ям публічної дипломатії [20]. Вже тоді можна було припустити, що громадській/культурній дипломатії буде присвячено достатній простір. Не менш важливо відзначити те, що міжнародна інформаційна діяльність була головним інструментом для боротьби з радянськими провокаціями та викликами.

Очевидно, найбільша проблема для USIA виникла під час В'єтнамської війни, коли метою пропаганди було «продати» непопулярну війну міжнародній громадській думці. Адміністрація Джонсона та Ніксона мала високий пріоритет пропаганди, який би підтримував військові зусилля США, але, на жаль, інформаційна політика уряду зрештою повністю зруйнувала довіру до USIA, коли з'ясувалося, що влада трактувала події у В'єтнамі на свою користь, а іноді навіть йшлося про неправдиве висвітлення самих подій.

З 1970-х років публічна дипломатія вже не має такого впливу, як раніше. Головний фактор, який сприяв цьому, — початок політики розрядки. Зниження загрози ядерного конфлікту, природно, призвело до завершення класичної концепції інформаційних програм на основі суперечливої пропаганди. Адміністрація Картера дала новий поштовх публічній дипломатії. Він придумав фразу, що агентство має інформувати не лише світ про Америку, але й американців про світ. Програма з прав людини, на якій зосередився Джиммі Картер, була політично більш доступна в ідеологічному конфлікті з Радянським Союзом. Увага була приділена проблемі апартеїду в Південній Африці, а також диктаторському режиму в Латинській Америці. Адміністрація Картера також керувала реорганізацією USIA, включаючи її перейменування в Міжнародне агентство зв'язку США.

Коли у 1981 році до Білого дому прийшов Рональда Рейган, було зрозуміло, що зовнішній вигляд та інструменти публічної / культурної дипломатії скоро зміняться. Рейган був більше налаштований на силу слів та ідей, ніж будь-який інший американський президент з часів Ейзенхауера. Вперше з 1950-х років публічна дипломатія знову стала частиною політичної боротьби. Рейган відводив публічній дипломатії конкретну роль, вважав, що вона буде безпосередньо задіяна у «перемозі холодної війни раз і назавжди» [21]. Він забезпечував організації, що працювали у державній дипломатії, коштами та мандатом, спрямованими на раціоналізацію ідеологічної боротьби з Радянським Союзом. Він запропонував низку реформ і проводив загальну модернізацію. Його наміром було інвестувати в нові медіапроекти, включаючи створення нової світової телевізійної системи супутникового мовлення (*Система супутникового телебачення Worldnet*) і *радіо Марті*, яке мало транслювати американську пропаганду на Кубу.

Коли США вийшли переможцями з «холодної війни», вони опинилися в стані єдиної супердержави в однополярній міжнародній системі і в ситу-

---

кінематографістами (вони відмовилися знімати фільми, в яких буде зображуватися Америка в кращому світлі), агентство вирішило виготовляти власні фільми та документи.

ації, коли завдяки своєму хорошому іміджу та м'якій силі, побудованим в ході цього тривалого конфлікту, вони змогли позитивно впливати і керувати поведінкою багатьох європейських держав. Проте після розпаду СРСР не було жодної очевидної загрози для США і ця ситуація призвела до того, що акцент державних діячів США на м'яку силу, а також фінансування державної та культурної дипломатичної діяльності почали слабшати. Доказом цього твердження є, серед іншого, зниження фінансування культурних та освітніх програм на 33 %, що було помітно під час правління президента Білла Клінтона в першій половині 1990-х років, до початку президентства Дж. Буша на початку нового тисячоліття. Поряд з цим, однак, спостерігалось поступове зниження популярності США з боку інших країн [22].

Однак війна в Іраку виникла занадто негативне ставлення не тільки до уряду США, але і до США та американців як до народу [23]. Незважаючи на те, що президент Буш усвідомлював роль публічної та культурної дипломатії у відновленні кращої картини своєї країни, він не зміг скоординувати свою політику та державне фінансування з цими державними дипломатичними стратегіями, переосмислити їх роль або включити їх у прямий процес формування зовнішньої політики. Отже, адміністрація Буша була нездатна подолати парадигму війни в Перській затоці, і з точки зору зниження загальної популярності США, сподівалася на поліпшення ситуації з приходом нового президента [24].

Прихід Обами на президентську посаду став новим поштовхом до громадської та культурної дипломатії. Перед його призначенням на міжнародній арені відбулася низка змін, які також мусила враховувати нова адміністрація США. Односторонні дії попереднього уряду та загальні зміни на тлі поглиблення взаємозалежності та глобалізації призвели до загрози американській позиції через зростаючу багатополарність.

Новому уряду довелося зіткнутися з усім комплексом проблем як у внутрішній, так і в зовнішньополітичній сфері. Незважаючи на велику економічну кризу, США продовжували підтримувати свою військову присутність у нестабільному Іраку чи Афганістані. З точки зору глобальної перспективи, проблеми безпеки були спричинені постійними зусиллями Ірану та Північної Кореї отримати ядерний арсенал. Проблеми також почали з'являтися у сфері кліматичних та екологічних змін. Не менш важливим є факт, що США зіткнулися зі стрімким падінням популярності у всьому спектрі держав, з яких найбільшу загрозу для США представляли мусульманські та арабські держави [25]. Центральною темою змін стала обіцянка відновлення, надія на майбутнє та зміни в існуючому підході [26].

Нова доктрина зовнішньої політики США була визначена в цей період на основі декількох факторів, що впливають з міжнародної політики. Перш за все, було взято до уваги багато нових важливих дійових осіб, що дозволило значною мірою релятивізувати американську владу. США прагнули відновити своє лідерство у світовій політиці в дусі партнерства та співпраці з іншими державами [27]. Новий підхід до традиційної зовнішньої політики, що називається «розумною силою», повинен був стати способом досягнення цієї мети та відновлення престижу США за кордоном.

Хоча ця концепція була зведена до рівня практичної політики з появою Барака Обами, її теоретичні основи були сформовані набагато раніше. У 2004 році в журналі із зовнішньої політики була опублікована стаття Сюзанн Носсел під назвою *Smart Power*, в якій вона реагувала на підхід адміністрації Буша до війни з тероризмом і запропонувала «*зосередити увагу на мудрому використанні сили для просування американських інтересів через стабільну мережу союзників, установ та стандартів*» [28]. Сам термін, однак, походить від Джозефа Ная, який заявив, що дихотомія між двома компонентами влади, виражена в концепції м'якої сили, може бути скасована в площині практичної політики шляхом складного поєднання обох компонентів влади на основі сучасних викликів. Далі йдеться про те, що в сучасному інформаційному столітті успіх — це не тільки результат перемоги армії, але, перш за все, успішна історія. У цьому сенсі нинішню боротьбу проти ісламістського тероризму не слід розглядати як зіткнення цивілізацій, а скоріше як ідеологічну боротьбу всередині ісламу [29]. Ключовими напрямками всієї концепції, яка розглядається як повернення до традиційного політичного лідерства, є партнерські відносини, альянси, глобальний розвиток, публічна дипломатія, економічне втручання та акцент на технології та інновації [30].

Кабінет Обами прийшов до влади під час зростаючого потенціалу «нових медіа». Безсумнівно, що цифрова ера повністю змінила не тільки дипломатичну практику США, де веб та соціальні мережі сприймаються як повноцінні дипломатичні інструменти, які використовуються як для просування американської зовнішньої політики, так і для супроводу процесу демократизації країн, з якими Сполучені Штати підтримувати складні відносини.

Б. Обама прагнув підвищити довіру і моральний авторитет США в очах іноземної громадськості. Цей намір він чітко продемонстрував у своїй промові в Каїрі в червні 2009 року, в якій символічно оголосив нову американську публічну дипломатію. Промова транслиувалася на 13 мовах через соціальні мережі — *Facebook, Twitter, MySpace, YouTube* — і викликала великий інтерес з боку міжнародного співтовариства. Крім того, Вашингтон проводив відкриту міжнародну дискусію на Facebook, в якій брали участь 20 мільйонів користувачів Інтернету з арабського світу. Позитивною відповіддю була також кількість повідомлень на офіційну сторінку America.gov не тільки англійською мовою, але й арабською або перською мовами.

Цей «технологічний оборот» американської дипломатії чітко виявляється в основі концепції «розумної сили», яку просунула Хілларі Клінтон під час номінації в Сенаті. Під час своєї промови вона виголосила кілька схожих речей та представила різні ініціативи, в яких США прагнуть вказати на моральне та просунуте бачення Інтернету, а «свобода Інтернету» розглядається як ключовий момент для упорядкування процесу демократизації.

Радіо та телебачення у зовнішній політиці США традиційно являють собою засоби, за допомогою яких можна встановити контакт із широкою іноземною аудиторією навіть у тих регіонах, де несприятливе політичне

середовище не дає можливості для інших взаємодій із західним світом. Починаючи з 1 жовтня 1999 року, всі державні та ті, що державою фінансуються радіо та телевізійні станції знаходяться під єдиним управлінням *Ради з телерадіомовлення (BBG)*. Це частково неурядова організація, яка несе відповідальність за фінансування окремих телерадіоорганізацій, одночасно створюючи певну межу між самим урядом та журналістами, чим частково врівноважує вимоги до незалежності ЗМІ. Вони не є офіційно пов'язаними з державними зовнішньополітичними інтересами, що теоретично забезпечує свободу в поширенні інформації.

Американське мовлення включає в себе п'ять державних телерадіоорганізацій: «Голос Америки», «Радіо Вільна Європа / Радіо Свобода», «Радіо Вільна Азія», «Відділ телерадіомовлення Куби (*Radio a TV Martí*)» та «Близькосхідні мережеві мовлення»¹. Голос Америки та Відділ телерадіомовлення Куби управляються безпосередньо через BBG, в той час як інші три телерадіоорганізації — некомерційні приватні організації, фінансуються за рахунок державних субсидій [31].

Основна місія BBG полягає у тому, щоб інформувати, залучати та об'єднувати людей з усього світу, щоб сприяти свободі та демократії. На основі мандату від Конгресу американські телемовники за кордоном забезпечують чітку, об'єктивну і всеосяжну інформацію, репрезентують американське суспільство та культуру, а також нинішню політику США. Їх стратегічні цілі включають також поширення свободи інформації та вираження і обміну американським демократичним досвідом. Американське радіомовлення за кордон має відповідати цілям зовнішньої політики США. На відміну від британського BBC, місія BBG США ближче до публічної дипломатії та зовнішньополітичних цілей уряду [32].

Ця тенденція особливо помітна у випадку американської флагманської Станції «Голос Америки» (VOA). Крім того, вона служить в якості надійного та авторитетного джерела новин, має збалансоване і всебічне відображення американського мислення та інститутів, чіткого та ефективного подання американської політики, включаючи відповідальне обговорення та думку щодо цієї політики. VOA також зобов'язаний транслювати повідомлення, що представляють думку уряду США. Це, таким чином, одна з американських мовних компаній за кордоном, обов'язок якої полягає у представленні поглядів США та їхньої політики, а не працювати переважно як позаштатна телекомпанія для країн з менш вільними засобами масової інформації [33].

Радіо Вільна Європа / Радіо Свобода повинно через новини просувати демократичні цінності й інститути в країнах, де вільні ЗМІ заборонені або не повністю побудовані. Вони надають нецензуровані новини, відповідальне обговорення і відкрите обговорення. Аналогічну місію виконує і радіостанція «Радіо Вільна Азія», її завдання полягає у забезпеченні чіт-

¹ Вони працюють під наглядом Федеральної ради з питань телерадіомовлення (BBG), яка нараховує дев'ять членів і складається з експертів у галузі засобів масової інформації, радіомовлення і міжнародних відносин. Вісім членів призначаються президентом США і затверджуються сенатом, дев'ятим є міністр закордонних справ (BBG 2015).

кої, своєчасної інформації та новин в азійських країнах, уряди яких забороняють доступ до вільних засобів масової інформації. Радіо і ТВ *Марті*, які спрямовані виключно на Кубу, повинні сприяти забезпеченню свободи і демократії, надаючи жителям острова об'єктивні новини та інформацію. *Близькосхідне мережеве мовлення включає в себе Alhurra TV і Radio Sawa*, які повинні забезпечувати людей на Близькому Сході об'єктивними, точними та релевантними новинами, інформацією про регіон, світ та Сполучені Штати Америки. Їх трансляції призначені розширювати спектр ідей, поглядів та перспектив, доступних у регіональних ЗМІ. Незважаючи на те, що всі американські телерадіомовники мають власну місію за кордоном, на практиці їхні місії та аудиторії збігаються.

4.2. Альтернативний підхід Франції та огляд її зовнішньої аудіовізуальної політики

Франція, як і Великобританія, є однією з країн, які мають давні традиції культурної дипломатії, які ми можемо розглядати як частину публічної дипломатії. Протягом кількох десятиліть Франція використовувала міжнародне радіо- і телевізійне мовлення як засіб м'якої сили держави, яка являє собою унікальну можливість для досягнення більш широкої аудиторії, щоб повідомити про свої погляди на міжнародні події. Важливо відзначити, що це був географічний напрям до колишніх колоній. У 90-х роках стало необхідним адаптувати цей зовнішньополітичний інструмент до все більш конкурентного середовища, який французи називають боротьбою за вплив (так звана медіавійна). Їх зовнішня аудіовізуальна політика стала об'єктом критики через «часті зміни стратегії, відсутність центральної влади, надто широкий набір інструментів»¹, які наприклад, відрізнялися від своїх сусідів, таких як Великобританія з *BBC* або Німеччина з *Deutsche Welle*, структура яких була уніфікованою.

Якщо проти опонентів французи використовували такі вирази, як медіабої, війни, то стосовно потенційної аудиторії вони були більш обережними у своїх висловлюваннях. На цьому рівні ми також можемо побачити різницю між французькою та американською риторикою. У той час як США транслюють через RFE / RL або VOA, підкреслюючи обов'язок цих станцій надавати об'єктивну інформацію та нейтралізувати негативний вплив місцевих засобів масової інформації², Франція не захищає своє мовлення як частину мирної стратегії та подає свої зусилля як альтернативний погляд на події через французький журналістський стиль.

З 1990-х років у французькому закордонному мовленні було вжито ряд заходів, що стосувалися як стилю, так і загальної стратегії. Це сталося

¹ Критика в основному стосувалася надмірно фрагментованих інституційних механізмів та їх складності. Кілька центральних органів були задіяні у французькій аудіовізуальній політиці, такі як Міністерство фінансів, Міністерство культури та Міністерство закордонних справ, але особливо весь спектр телевізійних станцій, які до сих пір не транслюють під загальним брендом.

² Були зроблені зусилля з ліквідації тих станцій, які могли б заохочувати боротьбу і ненависть у конкретному конфлікті (так зване ненависне радіо на Балканах, у Руанді тощо).

в контексті розвитку публічної дипломатії, де аудиторія є центром інтересів. Зовнішня політика Франції відступила від своїх попередніх зусиль, спрямованих переважно на зовнішню еліту, та намагається охопити більш широку громадськість. Зовнішнє мовлення Франції все більше фокусується на глобальну, світову пропагуванні з регіональною пропозицією відповідно до стратегій інших великих глобальних медіаплеєрів. Хоча африканський континент продовжує залишатися пріоритетною сферою впливу, але його позиція вже не є такою винятковою, як це було в минулому, тому його важливість у французьких зовнішньополітичних ЗМІ нещодавно знизилася.

З моменту створення міжнародного телевізійного каналу новин бралось до уваги використання існуючої структури закордонного мовлення з незначними змінами. Але, нарешті, було прийнято рішення створити абсолютно нову компанію, яка тісно співпрацює з існуючими станціями, оскільки існуючі телекомпанії не відповідають світовим вимогам. Франція була частиною інших міжнародних проектів і зіткнулася з питанням про те, чи слід використовувати цей потенціал або піти іншим шляхом. Наприклад, міжнародна телевізійна станція TV5 Monde, яка є спільним проектом з Бельгією, Швейцарією, Канадою та Квебеком, і тому не могла представляти тільки французький погляд на міжнародні новини. Крім того, фокус TV5 Monde не є суто новинами. Europe news є багатосторонньою ініціативою, до того ж вони націлені насамперед на Європу. Проект ARTE є результатом францוזько-німецького співробітництва, але не сприймається як частина французької зовнішньої аудіовізуальної політики. З точки зору географічного охоплення, мовної версії та схеми програмування Франція 24, таким чином, займає особливе місце в структурі французького закордонного мовлення.

Франція 24 розпочала трансляцію в грудні 2006 року. За повідомленнями офіційних представників у Франції, станція повинна забезпечити французьку присутність у світовій аудіовізуальній області та представити французьке бачення світових подій, не будучи віддзеркаленням ставлення французького уряду. Забезпеченню певної незалежності має також сприяти його подвійна структура, яку багато хто вважає гібридною моделлю: Франція 24 є напівдержавною компанією (France Télévisions) і наполовину приватною (TF 1) акціонерною компанією. Сам спосіб фінансування станції, якій кошти надходять переважно з бюджету Міністерства закордонних справ, наводить на думку про те, що Франція 24 отримала постійне місце у зовнішній політиці Франції.

Стратегічне значення станції також показує географічну широту її мовлення, що також відображає розуміння французьких зон впливу. На першому етапі Франція 24 транслювалася в Європі, у тому числі у Франції, Африці, на Близькому і Середньому Сході, де Франція також має міцні культурні зв'язки. На другому етапі вона прагнула охопити Азію та Америку. Тим не менше, «Франція 24» найбільше транслювалася на Середньому та Близькому Сході, який став місцем конкуренції як для глобальних, так і для місцевих телевізійних станцій, оскільки інші телевізійні конкуренти (крім місцевої організації Аль-Джазіра) зосередили увагу на цій галузі — наприклад BBC Arabic TV розпочав мовлення в 2007 році.

Французька культурна дипломатія має давні традиції, і тому делікатним питанням трансляції Франції 24 стало питання мови. Дилема полягала в тому, чи продовжує Франція представляти лише французьку мову, таким чином, звуживши коло потенційних слухачів, або відступити від чисто французької моделі і буде впливати на більш широку аудиторію. У рамках глобального інформаційного телевізійного проекту була вибрана друга концепція. Без передач іноземними мовами нова станція буде розглядатися тільки франкомовною аудиторією, яка нерівномірно представлена у всьому світі.

4.3. Інтернаціоналізація засобів масової інформації країн, що розвиваються, — приклад Китаю

З посиленням впливу Китаю на міжнародній арені фахівці з комунікацій звернули увагу на зусилля країни щодо використання інструментів м'якої сили. Інформація про Китай присутня у всіх світових ЗМІ, і її кількість зростає. Однією з головних причин цього є той факт, що Китай став першою економічною державою в світі, яка перевершила навіть США. Довгий час Китай зосереджував увагу на використанні інструментів жорсткої сили, будь то військові або економічні заходи. Кілька років тому він вирішив започаткувати проактивну, майже агресивну політику, спрямовану на поліпшення загального сприйняття у світі. Основною метою цих ініціатив є поліпшення іміджу країни за її межами, який також поширюється через свої діаспори. Китайські ініціативи прагнуть збалансувати інформацію, що поширюється деякими західними ЗМІ, і яка охоплює такі чутливі теми, як порушення прав людини в Китаї, екологічні проблеми тощо.

Стратегічне рішення Китаю полягало у створенні власних медіаджерел, спрямованих на збалансування інформаційного потоку західних глобальних медіа — які транслюються англійською мовою, наприклад, CNN і Bloomberg. Інформаційне агентство «Синьхуа» також надає новини англійською мовою, і його позиції у світі все більше зростають. Свідченням є збільшення кількості філій, відкритих Китаєм у кількох країнах та на декількох континентах, включаючи Бельгію, Африку чи навіть Латинську Америку. Кошти, які виділяються з державного бюджету на функціонування іноземних ЗМІ, явно вказують на прагнення Китаю поліпшити загальне сприйняття країни в глобальному масштабі. Китайський телеканал Центральне телебачення Китаю також транслюється декількома мовами, наприклад, арабською, французькою або англійською. ЗМІ, таким чином, явно стали важливим елементом китайської публічної дипломатії. Медіаполітика Китаю чітко вказує на амбіції щодо зменшення інформаційної нерівності між розвиненими країнами та менш розвиненими країнами.

5. Висновок

Роль ЗМІ як інструменту м'якої сили, яка здатна впливати на громадську думку та поширювати культурні цінності, наразі є безперечною. Медіа, або інші інститути, залучені до поширення інформації, мають значний

вплив на розвиток міжнародних відносин. Моніторинг діяльності засобів масової інформації, які є частиною національної політики та розуміння окремих стратегій та існуючих взаємозв'язків інформаційних мереж, є незамінним, оскільки це дозволяє активно використовувати ці інструменти для покращення стратегій комунікації, для покращення впливу на міжнародну арену.

Список використаних джерел

1. Flanderová L. Soft power: mit či nemit? Mezinárodní politika — soft-power v mezinárodní politice, 9, (2013) <http://www.iir.cz/article/soft-power-mit-ci-nemit>
2. Pajtinka E. Verejná diplomacia // Diplomatická služba členského štátu EÚ v procese európskej integrácie. Bratislava: Ekonóm, 2008.
3. Tuch H. N. Communicating with the World. US Public Diplomacy Overseas. New York: St. Martin's Press, 1990.
4. Schneider C. P. Culture Communicates: U. S. Diplomacy That Works // Discussion Papers in Diplomacy, No. 94. Den Haag: Netherlands Institute of International Relations Clingendael, 2004.
5. Bátora J. Public Diplomacy in Small and Medium-Sized States: Norway and Canada. Discussion Papers in Diplomacy, 97. Den Haag: Netherlands Institute of International Relations Clingendael, 2005.
6. Pajtinka E. Verejná diplomacia. In: Diplomatická služba členského štátu EÚ v procese európskej integrácie. Bratislava: Ekonóm, 2008.
7. Peterková J. Verejná diplomacie malých štátů a realita České republiky. *Mezinárodní vztahy* 43, 2 (2008), 5–24.
8. Rošteková M., Rouet G. Médias et globalisation // Média a globalizácia. Banská Bystrica: Belianum, UMB, 2016.
9. Wilhelm A. Außenpolitik. Grundlagen, Strukturen und Prozesse. München; Wien: R. Oldenbourg Verlag, 2006.
10. Robinson P. The CNN Effect: Can the News Media Drive Foreign Policy? // Review of International Studies, 25(2), (1999), 301–309 <http://www.jstor.org/stable/20097596>
11. Livingston S. Clarifying the CNN Effect: An Examination of Media Effects According to Type of Military Intervention. Harvard Research Paper R-18. Joan Shorenstein Barone Center on the Press, Politics and Public Policy. Cambridge: Harvard University, 1997. <http://tamiltonation.co/media/CNNeffect.pdf>
12. Nye Jr., Joseph S. Get Smart: Combining Hard and Soft Power // Foreign Affairs. July 1, (2009). <<http://www.foreignaffairs.com/articles/65163/joseph-s-nye-jr/get-smart?page=2#>>.
13. Sarcinelli U. Politische Klasse und Öffentlichkeit // Von Arnim, H. H.: Politische Klasse und Verfassung. Berlin: Duncker and Humblod, 2001.
14. Todd E. Après l'Empire, essai sur la décomposition du système américain. Paris: Gallimard, 2002.
15. Mattelart T. Les enjeux de la circulation internationale de l'information // Revue française des sciences de l'information et de la communication. Après l'Empire, essai sur la décomposition du système américain URL : <http://rfsic.revues.org/1145>.
16. Xiang D. China's image on international English language social media // The Journal of International Communication 19, n° 2. DOI : 10.1080/13216597.2013.833535
17. Kalický J. Vojensko-politické stratégie USA v období studenej vojny 1. vyd. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov, 2011.
18. Dizard W. P. Inventing Public Diplomacy: The Story of the U. S. Information Agency, 2004.
19. Bardos A. Public Diplomacy: An Old Art, A New Profession // The Virginia Quarterly Review, Summer (2001), 424–437, <http://www.vqronline.org/articles/2001/summer/bardos-publicdiplomacy/>
20. Cull N. USIA: Gone but not Forgotten // Perspectives 1, 6 (2009).
21. Lord C., Dalle H. C. Public Diplomacy and the Cold War // Lessons Learned, Background, 2070, 09/2007, 4, <http://www.heritage.org/research/reports/2007/09/public-diplomacy-and-the-cold-warlessons-learned>, овічено к 08. 11. 2010

22. Peterson P. G. Public Diplomacy and the War on Terrorism // *Foreign Affairs* 81, 5, (2002), 74–94.
23. Taylor H. The Not-So-Black Art of Public Diplomacy // *World Policy Journal*, Winter (2007/2008), 51–59.
24. Bellamy C., Weinberg A. Educational and Cultural Exchanges to Restore America's Image // *The Washington Quarterly* 31 (3), (2008), 55–68.
25. Kenberry G. J. The Right Grand Strategy // *The American Interest*. January/February (2010). <<http://www.the-american-interest.com/article.cfm?piece=760>>.
26. Hook S. W., Scott J. M. *U.S. foreign policy today: American renewal?* Washington, D.C.: CQ Press, 2011.
27. Dimitrova A. Obama's Foreign Policy: Between Pragmatic Realism and Smart Diplomacy? [http://www.culturaldiplomacy.org/academy/content/pdf/participant-papers/academy/Anna-Dimitrova-Obama %27s-Foreign-Policy-Between-Pragmatic-Realism-and-Smart-Diplomacy.pdf](http://www.culturaldiplomacy.org/academy/content/pdf/participant-papers/academy/Anna-Dimitrova-Obama%27s-Foreign-Policy-Between-Pragmatic-Realism-and-Smart-Diplomacy.pdf)
28. Nossel S. Smart Power // *Foreign Affairs*. 83, 2, (2008), 132.
29. Nye Jr., Joseph S. Get Smart: Combining Hard and Soft Power // *Foreign Affairs*. July 1, (2009). <<http://www.foreignaffairs.com/articles/65163/joseph-s-nye-jr/get-smart?page=2#>>.
30. Dimitrova A. Obama's Foreign Policy: Between Pragmatic Realism and Smart Diplomacy? [http://www.culturaldiplomacy.org/academy/content/pdf/participant-papers/academy/Anna-Dimitrova-Obama %27s-Foreign-Policy-Between-Pragmatic-Realism-and-Smart-Diplomacy.pdf](http://www.culturaldiplomacy.org/academy/content/pdf/participant-papers/academy/Anna-Dimitrova-Obama%27s-Foreign-Policy-Between-Pragmatic-Realism-and-Smart-Diplomacy.pdf)
31. Metzgar E. T. *Considering the "Illogical Patchwork": The Broadcasting Board of Governors and U. S. International Broadcasting*. Los Angeles: Figueroa Press. 2013 <http://uscpublicdiplomacy.org/sites/uscpublicdiplomacy.org/files/legacy/publications/perspectives/CPDPerspectives_P1_2013.pdf>.
32. Wilding C. M. *Measuring the Effectiveness of Public Diplomacy: the UK Approach*. Paper presented to the Annual Conference of International Radio Broadcasters, November 2007.
33. Metzgar E. T. *Considering the "Illogical Patchwork": The Broadcasting Board of Governors and U. S. International Broadcasting*. Los Angeles: Figueroa Press. 2013. <http://uscpublicdiplomacy.org/sites/uscpublicdiplomacy.org/files/legacy/publications/perspectives/CPDPerspectives_P1_2013.pdf>.

Роштекова М.

кафедра международных отношений и дипломатии
факультета политических наук и международных отношений университета
Матей Бела в Банской Быстрице
ул. Кузьманихо, 1, 97401, г. Банска Быстрица, Словакия

Янчук Л.

Кафедра международных отношений и дипломатии
факультета политических наук и международных отношений университета
Матей Бела в Банской Быстрице
ул. Кузьманихо, 1, 97401, г. Банска Быстрица, Словакия

**ГЛОБАЛЬНЫЕ СРЕДСТВА МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ
КАК ИНСТРУМЕНТ МЯГКОЙ СИЛЫ ГОСУДАРСТВ**

Анотация

В связи с событиями, которые в последнее время имели место в средствах массовой информации, в частности с появлением Интернета и новых центров власти, мы сегодня наблюдаем беспрецедентные усилия многих стран, которые препятствуют международному потоку информации. Создание и распространение информации является важным как с целью создания общей картины страны, так и для улучшения положения отдельных стран на международной арене и увеличения их политического влияния. Мягкая сила рассматривается как уникальный инструмент успеха внешней политики в мире. В нашей статье мы сосредоточимся на трех различных подходах стран к использованию средств массовой информации для выполнения внешнеполитических интересов. Первый — это американский подход, направленный на распространение общих ценностей, таких как демократия и свобода информации, второй — это альтернативный подход Франции, который реагирует на изменения на международной арене, и последний подход — это анализ мощной власти на примере Китая.

Ключевые слова: мягкая сила, глобальные медиа, государственная политика, культурная политика, глобализация, международный информационный поток.

Rošteková M., Yanchuk L.

Department of International Relations and Diplomacy of the Faculty of Political Sciences and International Relations, Matej Bel University in Banská Bystrica
Kuzmányho 1, 974 01 Banská Bystrica, Slovakia

GLOBAL MEDIA AS A TOOL FOR THE SOFT POWER OF STATES

Summary

The article deals with the selected issues of global media as a means of states' soft power implementation. Prior to the fall of the Berlin Wall, the flow of information within the international domain was dominated mostly by the media of the Western world. The rest of the countries were within this domain on the margins. As for the topical events in those marginalised countries, little attention was paid to them and simultaneously it can be stated that those countries only minimally participated in the creation and spread of media information on the world-wide scale of importance. Taking into consideration the recent development within the media sphere and the global view on the international journalism accompanied mainly with the occurrence of the internet as well as of new power centres (political as well as economic) particularly in Asia, currently it is possible to witness an enormous effort of many countries to impact the international flow of information.

The creation and spread of information are important not only owing to the formation of a country's reputation, but also from the perspective of gaining a better position of particular countries on the international scene as well as the enhancement of their political influence. *Soft power* is considered as a unique tool to be applied for the success of states' foreign policy. As such the current international system is more oriented on the so called soft methods in power implementation. This concept, as christened by Joseph Nye, is predominantly based on the positive perception of countries, but also on their ability to influence via achieved reputation the world political events.

The article is aimed at three different approaches of countries toward the problem of the media in terms of the issue of defining foreign political interests. The first one is the US approach aimed at the spreading of universal values such as democracy, the freedom of information from the perspective of the United States, the second one is the French view which reflects changes on the international scene while reassessing its audiovisual policy. The third approach relates to the one of the most analysed approaches, the approach of China as the most rapidly rising major power of the world.

 Ключові слова: ка сила, глобальні медіа, державна політика, культурна політика, глобалізація, міжнародний інформаційний потік.

УДК 327-048.87(44+477)«19/20»

Серов Р. І.

докторант кафедри політології

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

вул. Дворянська, 2, м. Одеса, 65082, Україна

тел. +38 066 20 75 222, e-mail rserov32@ gmail.com

ORCID 0000–0001–9146–1264

УКРАЇНСЬКО-ФРАНЦУЗЬКИЙ ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС В ДЗЕРКАЛІ «АУДИТУ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ»

Стаття присвячена дослідженню сучасних досягнень української політології у сфері міжнародних відносин, а саме нових методологічних підходів (методологія BISS) з метою визначення «Українського зовнішньополітичного індексу». Основна увага приділена проблемі українсько-французького дискурсу цих політологічних досліджень. За деякими позиціями аналізу і рекомендацій французько-української дослідницької групи проекту «Аудит зовнішньої політики України» автор дискутує й надає свій погляд на проблему, який доповнюється коротким історичним нарисом двосторонніх стосунків Україна — Франція з використанням архівних джерел МЗС України. На цій основі автор формулює свої висновки і рекомендації.

Ключові слова: українсько-французький дискурс, аудит зовнішньої політики України, політологічний аналіз, методологія BISS.

Сучасні політологічні дослідження з питань світової політики поповнилися циклом публікацій нового міжнародного наукового колективу. Йдеться про проект Інституту світової політики в Києві з цоквартальним аудитом міжнародних відносин України, починаючи з середини 2016 року. Сам інститут представляє себе і свій проект так: «Публікація підготовлена у рамках проекту Інституту світової політики (ІСП) «Аудит зовнішньої політики України». Цей проект виконується за підтримки «Чорноморського фонду для регіональної співпраці», Німецького фонду Маршалла (BST GMF), а також проекту «Об'єднуємося заради реформ» (UNITER), що реалізується Раст в Україні за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID). Звіт дослідження є винятково відповідальністю Інституту світової політики та не обов'язково відображає погляди GMF, USAID, Раст чи уряду США» [1, с. 2].

Українсько-французький політологічний дискурс представлений в статті «Аудит зовнішньої політики: Україна — Франція. Дискусійна записка». Автори — група французьких і українських політологів Леонід Літра, Флоран Пармантьє, Кірілл Брет, Анастасія Шапочкіна. У самій назві публікації — запрошення до дискусії. Великий матеріал, аналітичні виведення і рекомендації авторів дають немало приводів для обговорення. Але раніше відмітимо деякі відправні точки.

Щодо методології зовнішньополітичного індексу. Для української політології це дійсно новий проект і тому — новий крок вперед з викорис-

танням методології BISS. На практиці ця модель аналізу міжнародних відносин реалізована вже кілька років тому Білоруським інститутом стратегічних досліджень, що застосував методологію «Білоруського зовнішньополітичного індексу» BISS. Експерти Інституту світової політики в Києві, не винаходжуючи велосипед, скористалися перевіреним методологічним інструментарієм. Методологія BISS у рамках системного аналізу спирається передусім на прийоми політичної соціології, що дозволяють застосування кількісних методів дослідження. В результаті експерти отримують матеріал, який не лише можна викласти максимально дохідливо і наочно, але об'єктивно освітити стан двосторонніх стосунків країн, виразити їх в категоріях точних наук, в графічному зображенні, в діаграмах і індексах, накопичення яких дозволить фіксувати зміни рівня цих стосунків в часі і їх розвиток в тих або інших сферах співпраці. Це не відміння класичних методів аналізу і прогнозування, до яких ми далі звернемося. Таким чином, нам пропонується варіант системного аналізу на сучасній методологічній базі політології і теорії міжнародних відносин. Доречно зауважити, що знаменитий французький політичний мислитель ХХ ст. Раймон Арон вважав за неможливе створити теорію міжнародних відносин, порівнянну з якістю економічної теорії, через безліч випадкових чинників і, отже, хисткості наукової бази. Методологія BISS, хоча і не долає скептицизму Р. Арона, але показує майбутні можливості його подолання.

У фахівців, звичайно, можуть виникнути претензії не стільки з приводу наукової коректності при виборі об'єктів підрахунків, скільки з призначення балів для того або іншого явища і подальшої інтерпретації. Це завжди вразливе місце будь-якого наукового аналізу, оскільки вибір критеріїв дає простір суб'єктивізму. Привід для сумнівів очевидний. Так в 3-му випуску «Аудиту», презентованому 25 квітня 2017 р., відмічено зростання індексу по лінії Україна — США. З чого б це? Новий президент Трамп на той момент ще не сформулював виразно свого ставлення до України. До того ж в ході передвиборчої компанії ряд українських політиків непередбачливо афішували свою зневагу до його кандидатури. Більшість зовнішньополітичних заяв нової американської адміністрації диктувалася прагненням зміцнити свій внутрішньополітичний імідж, а їх суперечливість і нерідко взаємовиключні послання ставили у безвихідне положення багатьох світових лідерів. Ніяких позитивних сигналів до того часу в Україну з берегів Потомаку не надходило. Якщо це зауваження справедливе, то інструментарій методології BISS у виконанні ІСП в Києві вимагає вдосконалення. Тім не менше, новизна підходу у рамках політологічного дискурсу в освітленні двосторонніх стосунків, конкретність і виведень і практичних рекомендацій, безумовно, присутні.

Про відправну точку двосторонніх стосунків. Вищезгадана Дискусійна записка — це об'ємний, системно оброблений текст більше ніж на 40 сторінках. Вона створена на великому статистичному і соціологічному матеріалі із залученням консультантів з обох боків, французьких і українських дипломатів. Представлені погляди і оцінки політичних сил, преси і

громадської думки на широкий спектр двосторонніх стосунків. На думку авторів, до створення Нормандської групи французька зовнішня політика не виділяла Україну з контексту Східноєвропейської політики. Тепер же вона входить в Топ-10 французьких пріоритетів, а значить виділиться в самостійний напрям [1, с. 4]. Посол Франції Ізабель Дюмон, що була присутньою на презентації цього дослідження, з натхненням заявила, що Україна тепер увійшла до Топ-5 пріоритетів її країни. Це маловірогідно, але абсолютно очевидно, що презентація справила на посла сильне враження. Проте важливо, що підключення нових наукових і експертних груп до цієї проблематики з французького боку дасть новий імпульс до якісних змін в наших відносинах.

Але є ряд принципових зауважень. Задовго до створення Нормандської групи французька зовнішня політика дуже добре розрізняла стратегічне значення України в Європі і вирішувала складну для себе задачу збалансованих стосунків, враховуючи свої пріоритети в Росії. Ця проблема для Франції залишається і зараз, і в майбутньому, що автори фіксують з усією певністю. Це об'єктивна реальність і ТОП-10, і навіть ТОП-5 її не змінять. Проте українсько-французькі стосунки склалися в повноцінному форматі ще в 90-х роках. Впродовж понад 20 років вони розвивалися високими темпами, хоча Україна іноді і піддавалася критиці.

Україна не раз опинялася в центрі уваги французької сторони і зовсім не в руслі східноєвропейської політики, більшість суб'єктів якої спільно були прийняті в ЄС і НАТО, тоді як Україні в цьому було відмовлено на Будапештському саміті в 2008 році (якраз за ініціативою Франції). У французькій політології дійсно небагато досліджень розвитку українсько-французького діалогу, хоча публікації в пресі з'являлися регулярно. Українське посольство в Парижі активно реагувало на них, іноді вступаючи в жорстку полеміку [2]. Дослідники в Україні проявили більшу увагу до цієї теми. Про це писали А. Зленко, В. Манжола, О. Сліпченко, О. Шаповалова, І. Погорська, Є. Донченко, Л. Кочубей та інші. Є монографії, є дисертації. Їх теж явно недостатньо, але вони є і робота в цьому напрямі не припиняється.

Таким чином, досягнення і протиріччя стосунків Україна — Франція в науковому і експертному співтоваристві обох країн позначені в усій повноті задовго до Нормандського формату. Багато що з накопиченого досвіду ще вимагає осмислення і практичних виведень. На одному з таких прикладів ми зупинимось далі.

Характеристики нового етапу. Політологічний дискурс українсько-французьких стосунків за оцінкою «Аудиторів» характерний тим, що в обстановці, що склалася після 2014 року, зовнішньополітична лінія Франції, як і більшості країн ЄС, має подвійний характер, коливаючись між підтримкою України і небажанням загострювати відносини з Росією. Не можна розраховувати і на беззастережну підтримку великих французьких фінансових і бізнес-структур, працюючих в Україні, оскільки їх інтереси в ще більшому ступені пов'язані з російським ринком.

Дуже критично оцінена позиція Франції на переговорах в Нормандському форматі. «У позиції Парижа, — вважають автори, — дійсно бракує незалежного голосу з питань, пов'язаних з Україною; Франція зазвичай слідує за Німеччиною і залишається в її тіні у рамках Мінських домовленостей» [1, с. 4]. Також і основні політичні меседжі України викликають скептичне ставлення. Експерти вважають: «Україна може підвищити свій авторитет у Франції, якщо позиціонуватиме себе як «країна рішень», а не «захисник європейської ідентичності від Росії». Позитивний меседж має стати невід'ємною складовою комунікаційних зусиль української влади у часи, коли її критикують за недостатній темп реформ і скромні результати у боротьбі з корупцією [1, с. 4–5]. Суперечливий характер в поглядах двох сторін на розвиток стосунків проявляється і в інших епізодах. Так, в дискусійній записці коротко сформульовані основні політичні інтереси сторін один до одного. Спільна платформа для співпраці досить широка, але і відмінності в очікуваннях і поглядах на майбутнє видно виразно. Інтереси Києва прагматичніші, відкриті, але зі значним креном у бік українсько-російського протистояння. Проте французька сторона дає зрозуміти, що такий підхід був би цікавіший Брюсселю, але не Парижу. Інтереси Франції до України сформульовані більш ухильно, з обмовкою, що вони «визначаються політичними та економічними факторами, а також певною мірою її відносинами з Росією» [1, с. 5]. Симптоматично також, що в переліку інтересів з українського боку *першим* пунктом значиться залучення Франції, «критично важливої держави для процесу європейської інтеграції», для того, аби Україна залишалася серед французьких пріоритетів у середньостроковій перспективі... А ось у французькій програмі ця проблема стоїть в *останньому* пункті в такій редакції: «Підтримка трансформації України відповідно до європейської моделі, хоча це не обов'язково означає заклики до нового розширення ЄС найближчими роками» [1, с. 5]. Як то кажуть: «Відчуйте різницю».

Соціологічні нотатки про політичних союзників і опонентів України у Франції. Політологічні аспекти вивчення наших двосторонніх стосунків припускають розгляд питання про місце і вплив тих політичних кіл і громадських груп Франції, на які може спертися Україна в досягненні своїх інтересів. Автори провели моніторинг політичних діячів, французьких ЗМІ і громадянського суспільства у міру їхньої дружності і солідарності з політикою української держави. Коректність виведень підкріплена результатами різноманітних соціологічних досліджень. Там, де це можливо, аналізуються дані і за результатами досліджень в Україні. Цій темі присвячений спеціальний розділ «Хто є хто? Групи інтересів у Франції і Україні». У першому ж пункті під назвою «Як українці сприймають Францію, а французи — Україну?» експерти вказують на знаменні парадокси громадської думки. Наприклад, у 2012 році лише 4,8 % українців вважали Францію стратегічним союзником. Попри участь Франції в «Нормандському форматі» у 2015 році надійним стратегічним союзником її вважають лише 9 % українців (Німеччину — 24 %). Як це не дивно, Велика Британія,

один із гарантів Будапештського меморандуму (гарантія великих держав після ядерного розброєння України, яка не виконана, але яку Франція не підписувала), вважали надійнішим стратегічним союзником, ніж Франція (15,1 % у 2015 році) [1, с. 34].

За даними опитування Pew Research Center (червень 2015 року), французи сприймають Україну більш позитивно, ніж очікувалося: більшість підтримує вступ України до НАТО, а близько 46 % погоджуються з тим, що Україна може вступити до ЄС. Рівень підтримки думки про те, що країни Заходу мають надати Україні економічну допомогу, досяг 67 % (в порівнянні з 62 % у США). Але багато хто у Франції вважав, що Україна не є важливим регіоном з погляду економічних і політичних інтересів, а тому скоріше підтримував політику невтручання з боку Парижа (19 %), тим часом як половина населення вважала, що Україна є територією інтересів Росії. Це також пояснює той факт, що французька громадська думка не надто підтримує санкції; на думку значної частини населення (76 %), санкції були ідеєю США, а вже потім їх підтримав ЄС [1, с. 35].

Вказавши на велику групу політиків і лідерів громадської думки, які твердо підтримують українське керівництво, експерти відзначають глибокий розкол серед політичної еліти Франції в цьому питанні. Ризик «російського відродження» серед французької еліти є досить високим через пропутінські настрої серед правих партій, які мали шанс виграти наступні вибори. Як не дивно, серед 24 членів франко-української групи Національних зборів (з 577 членів парламенту) декілька вважаються прихильниками позиції Москви — такі, як Тьєррі Маріані або Паскаль Террасс. Тьєррі Маріані дуже тісно пов'язаний із Росією, враховуючи те, що він є співголовою організації «Франко-російський діалог», яка сприяє політичному і культурному обміну між Францією і Росією [1, с. 36].

Правоцентристські і лівоцентристські партії є опорою України, на відміну від партій правого та лівого напрямків. Іншими важливими союзниками України у Франції є французькі друковані ЗМІ: «Le Monde», «Libération» або «La Croix» зазвичай демонструють позитивне ставлення до України. На противагу цьому права газета «Le Figaro» є більш критично налаштованою і регулярно схиляється до прокремлівських поглядів, так само, як і праві щотижневики «L'Express» та «Le Point». З іншого боку, радіо і телебачення, на жаль, демонструють обмежене розуміння ситуації. Слабкістю цих союзників, вважають експерти, є їхня повна залежність від життєвого циклу новин, які не можуть висвітлювати одну тему впродовж більше ніж шість місяців. Саме ця особливість медіаіндустрії є причиною зменшення її ролі та зростання втоми ЗМІ від України. Щодо політичних кіл, найбільш антипутінською силою є «зелені» (насамперед Алексіс Прокоп'єв), які є прихильниками проєвропейського курсу України [1, с. 37].

Такий предметний аналіз розстановки сил союзників і опонентів безумовно важливий у визначенні тактики подальших взаємовідносин і має практичну цінність для обох сторін. В той же час треба враховувати наслідки колишніх невирішених проблем, які не розчинилися з початком

«Нормандського етапу» українсько-французьких стосунків. Нагадаємо, що економічні стосунки з Францією до 2005 року розвивалися досить динамічно. Потім вони зазнали надзвичайно різкого підйому. Французькі інвестиції за рік злетіли майже вдсятеро і в подальшому темп їх щорічного приросту коливався від 20 до 45 відсотків — до 2012 року, коли приріст цей без помітних причин несподівано припинився.

Можна навести безліч фактів масштабної співпраці в науковій, культурній, гуманітарній, військовій сферах, реалізації галузевих і регіональних програм. До того ж з 2005 року увесь комплекс двосторонніх стосунків був спланований в офіційних Дорожніх картах.

Що помінялося із створенням «Норманського формату»? Наші двосторонні стосунки набули іншого характеру й іншої динаміки. Політичні контакти на вищому і найвищому рівні з 2014 року показали безпрецедентне зростання. З початку 2014 року Президент Франції Ф. Олланд провів 47 офіційних зустрічей і телефонних бесід із лідерами країн світу та главами міжнародних організацій, основною темою яких була ситуація в Україні. Після президентських виборів в Україні Ф. Олланд та П. Порошенко мали 4 офіційні зустрічі та 16 телефонних розмов, у тому числі у багатосторонньому форматі. Події в Україні також стали предметом 23 офіційних заяв Єлисейського Палацу. Крім того, розвиток ситуації в нашій державі залишався ключовим питанням щотижневих засідань французького уряду та брифінгів Міністра закордонних справ Франції Л. Фабіуса [10].

2015 рік став ще більш насиченим в частині розвитку українсько-французького політичного діалогу на найвищому та вищому рівнях. Робочі візити до Франції Президента України П. А. Порошенка (11.01, 22.04, 02.10, 29–30.11) та Президента Франції до України (05.02), а також їхні зустрічі на міжнародних форумах та переговорах, зокрема у Нью-Йорку, Берліні, Мюнхені, Аахені, Ризі та Мінську засвідчили найвищий за всі роки двосторонніх відносин рівень політичного діалогу між двома країнами. Всього за рік відбулося 12 таких контактів. До цього ж відбулася офіційна зустріч Прем'єр-міністра України А. П. Яценюка з президентом Ф. Оландом під час його візиту до Парижу (13.05) [11, с. 1].

Небачена інтенсивність українсько-французького політичного діалогу не привела до припинення озброєного конфлікту на Донбасі, але сприяла підписанню Угоди про асоціацію України з ЄС, створенню Євро ЗЕС і наданню ЄС безвізового режиму для громадян України. Це досягнення великого стратегічного масштабу. Парадокс в тому, що усі ці знакові події відбувалися на тлі постійного спаду в усіх інших сферах українсько-французьких стосунків (особливо в міжнародній торгівлі й інвестиційній політиці), які у своєму фізичному вираженні відкотилися на десятиліття.

Повертаючись до досліджуваного матеріалу, відмітимо наступне. Звичайно, записка ця досить дискусійна, навіть якщо б автори її так не назвали. Є спірні оцінки, але найбільший інтерес у сфері практичної політики викликають пропозиції і рекомендації авторів про те, що треба зробити Україні для залучення до себе інтересу французьких політиків і інвесторів. Добре б, — вважають вони, за прикладом Грузії, взяти участь у французь-

ких військових акціях в третіх країнах за межами ЄС або розширити круг об'єктів приватизації, який би зацікавив великий французький капітал (приватизація землі?) і так далі. Хоча тези ці не розкриваються, але зрозуміло, що йдеться про кроки, вигідні передусім для французької сторони і досить проблематичні для українського керівництва.

Таким чином, українсько-французький дискурс отримав нові теми для обговорення і коригування курсу. В той же час, підкреслюють автори, 2017 рік після виборів у Франції внесе серйозні поправки в зміст україно-французького діалогу. Криза в ЄС і посилення ролі Росії в європейській політиці буде вимушений враховувати будь-який майбутній французький президент. Це припущення виправдалося.

Від прогнозів до практичних висновків. Цим президентом став Е. Макрон. Буквально через три дні після оголошення офіційних результатів Інститут світової політики розробив низку рекомендацій для вищого керівництва України щодо тих напрямків, на яких у відносинах з Францією варто зосередитися першочергово. Документ має назву «Мемо керівництву України з нагоди обрання Еммануеля Макрона президентом Франції» [3].

Документ конкретизує практичні завдання у трьох напрямках: торгівля та інвестиції, безпека та міжпарламентська співпраця. Не вдаючись до подробиць, вкажемо, що набір рекомендацій частково відтворює пропозиції вищезгаданої дискусійної записки. Зокрема, за прикладом Грузії, «символічно» (?) взяти участь у французьких військових акціях в третіх країнах за межами ЄС або розширити круг об'єктів приватизації з числа українських державних активів, який би зацікавив великий французький капітал.

Мабуть, вперше експертна установа, вказуючи на необхідність «налагодити зв'язки з особами, які мають шанси отримати посади у новому уряді або мають вплив на нового президента», дає керівництву країни розгорнутий, поіменний перелік французьких політиків — вірогідних претендентів на ключові посади. Наприклад, кандидатами на пост глави уряду називалися 7 персон, на ключові пости у сфері зовнішньої політики — 6 і так далі [3, с. 2]. Шанси підтвердились протягом декількох днів. Прем'єр-міністр Едуар Філіпп дійсно був вказаний в списку серед претендентів на цей пост. Імена перших чотирьох ключових міністрів (закордонних справ, оборони, економіки і юстиції) також в числі кандидатів, хоча і в інших, ніж передбачалося, міністерствах.

Навряд чи керівництво України встигло скористатися даними рекомендаціями з огляду на те, що призначення здійснилися швидко. Але наочність і відносна точність прогнозу свідчать про професійний потенціал наукового колективу. Втім список впливових людей, з якими треба укріплювати стосунки, для української сторони актуальності не втратив. У той же час деякі пропозиції банальні, з розряду само собою зрозумілих. Наприклад, почати переговори з новим президентом Франції з питань двосторонньої і європейської співпраці, або подякувати Франсуа Оланду за підтримку. Деякі пропозиції, наприклад, про спільні військові операції або приватизацію

українських державних активів не складні у виконанні, але непрозорі, а тому вельми спірні в частині інтересів нашої країни. А ось рекомендації в сфері торгівлі та інвестицій варто розглянути уважніше. У них, зокрема, пропонується: «Запевнити нового президента та його команду, що французькі інвестиції є пріоритетом для України, і підтвердити свою відданість політиці «нуль проблем» для французького бізнесу та викорінення корупції. Крім того, здійснити кроки для активізації двосторонньої торгівлі, яка сьогодні перебуває на низькому рівні: наприклад, через запуск українсько-французького бізнес-форуму та постійного двостороннього механізму під патронатом торгівельно-промислових палат. Наразі український експорт до Франції становить близько 1 % від загального обсягу українського експорту за кордоном, що є надзвичайно низьким показником, враховуючи потенціал і можливості Французької Республіки» [3, с. 3].

Виділимо одну фразу: «...підтвердити свою відданість політиці «нуль проблем» для французького бізнесу». Це дуже авжливо, але щоб не повторити минулих помилок, уряд повинен ретельно з'ясувати, чому до моменту раптового гальмування інвестиційного процесу в українську економіку в 2012 році у французького бізнесу тут виникли проблеми з багатьма нулями. І тут нам не обійтись без історичної ретроспективи, про яку було сказано на початку статті.

Про негативні наслідки позитивного досвіду. Статистика свідчить — досягти рівня торгово-економічних відносин двох країн до позначки вище за 1 млрд дол. США вдалося лише у 2005 році, тобто за 14 років. А вже за три наступних роки цей показник зріс понад 2,3 рази. І зовсім дивовижним виглядає «стрибок» французьких інвестицій в українську економіку з 87,9 млн дол. США у 2005 році (на початок 2006 р.) до 830,3 млн дол. у 2006 році (на початок 2007 р.) тобто майже в 9,5 (!) рази за один рік [4, с. 17]. Після феєричного інвестиційного зльоту 2006 року французькі інвестиції підростали в середньому більше ніж на 30 % щорічно, а в 2010 р. — на 45 %. І раптом (?) наступного року осічка — падіння на 5 % — з 2368,1 млн до 2260,4 млн доларів. Ніби дрібниця, якихось 107,7 млн доларів, але на наступний рік було вже мінус 22 %, а це вже майже півмільярду доларів [5, с. 16–17].

У матеріалах, підготовлених фахівцями МЗС України для зустрічі першого віце-прем'єра В. Хорошковського з послом Франції А. Ремі, акцент на цьому факті був зроблений [6]. Зустріч відбулася 28.02.2012 р. Посол Франції в Україні Алан Ремі та Глава представництва ЄС в Україні Жозе Мануель Пінту Тешейра жорстко ставили питання про перешкоди іноземним інвесторам, про пусті заяви керівництва України щодо боротьби з корупцією, про скорочення інвестицій в країну [7]. Причому особливою жорсткістю позицій і виразів відзначився посол ЄС Тешейра.

Незважаючи на зростання французьких інвестицій за 5 років майже у 30 разів, посольство ФР надало негативну оцінку інвестиційного клімату в Україні, після чого у 2011 році почалося стрімке зниження цих показників, а потім і зовнішньої торгівлі у цілому. Але керівництво держави не

вживало ніяких адекватних заходів для виправлення ситуації і надання надійного захисту іноземним інвестиціям, показавши нездатність урядової машини ефективно і адекватно реагувати на вказані українськими і французькими дипломатами проблеми. Втім посол ЄС Тешейра за свої різкі вислови в адресу українського уряду отримав вельми різку відповідь з боку МЗС України, що у свою чергу викликало незадоволеність в ЄС і жваві коментарі в західній пресі [8, с. 12–14].

Це був не перший демарш французької сторони. Посол Жак Фор — попередник Алана Ремі — також офіційно висловлював претензії відносно інвестиційного клімату в Україні з акцентом на свавілля митниці. Не випадково наступного дня після бесіди з В. Хорошковським посол Франції попрямував на зустріч з І. Калетником — керівником української митниці [8, с. 37–38]. Судячи з відгуків, бесіда була конструктивною і мало не дружньою. Але поворот в інвестиційній політиці Франції вже стався. Не слід вважати, що вищевказаний епізод у нових умовах не є актуальним. Тому потрібен ретельний критичний аналіз та отримання об'єктивних висновків з цього досвіду, щоб «нуль проблем» для французького бізнесу в Україні не виявився ефектною, але порожньою фразою.

Завершальні замітки і виведення. Розглянутий аналіз двосторонніх стосунків при усіх своїх достоїнствах проведений з явною перевагою французької точки зору на проблему. Ми бачимо позицію різних політичних гравців, найбільших ЗМІ і різних громадських кіл Франції, а також досить критичні оцінки авторів про політичну поведінку Франції відносно України. Українська ж сторона виглядає в якості спаринг-партнера, з'являючись в епізодичних ролях. Повноцінного аналізу результатів і перспектив політичного діалогу й економічного співробітництва в інтересах України явно недостатньо. Практичні рекомендації дискусійної записки також схожі на доброзичливі настанови українським політикам — як зацікавити Францію відновити позитивну динаміку в розвитку співпраці. «Аудит зовнішньої політики України» — це політологічний аналіз, в якому є об'єктивна необхідність. Обрана модель зовнішньополітичних досліджень не універсальна. Вона не відміняє і не замінює інших методів і інших сфер вивчення проблем українсько-французької співпраці. Але вона займає свою нішу і саме прагнення дослідників довести отримані результати до рівня практичних рекомендацій демонструє її конструктивний характер, заповнюючи відомий традиційний розрив між теорією і практикою. Важливо, щоб практична політика скористалася цією пропозицією. У контексті українсько-французьких стосунків найбільш актуальним завданням бачиться створення їх оновленої моделі, оскільки попередня модель, побудована по програмах Дорожніх карт, незважаючи на свою плідність, в сучасних умовах не працює, а іншої повноцінної програми подібного класу ще немає. Безумовно, сама форма періодичних звітів за результатами моніторингу зовнішньої політики змусить «підтягувати» нові наукові сили і нові матеріали, які дадуть матеріал для більш високого рівня наукового аналізу і підвищення ефективності зовнішньої політики України на найскладнішому етапі за всю її сучасну історію.

Список використаних джерел

1. Літра Л., Пармантьє Ф., Брет К., Шапочкіна А. Аудит зовнішньої політики: Україна—Франція. Дискусійна записка. — Київ: Інститут світової політики, 2016. — С. 1–44. — https://drive.google.com/file/d/0B7i_OSucRX5wc0J2bWV5bVN2YUU/view
2. Архів МЗС України. — Ф. 1-го ЄД (1994). — Спр. 23. — Л. 8–9; Фонд ПУФР. — Спр. 023. — Л. 2.
3. Мемо керівництву України з нагоди обрання Еммануеля Макрона президентом Франції. — Київ: Інститут світової політики, 2017. — <http://iwp.org.ua/ukr/public/2252.html>.
4. Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності: статистичний збірник / Держкомстат України. — Київ, 2010.
5. Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності: статистичний збірник / Держкомстат України. — Київ, 2013. — С. 16–17.
6. Поточний архів 1-го ЄД. — Ф. ПУФР (2012), Економічна частина до зустрічі В. Хорошківського з А. Ремі.
7. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://korrespondent.net/business/financial/1324030>, 2012
8. International Weekly, № 6,7,8, (14.02.2012–05.03.2012). — <http://fpri.kiev.ua/wp-content/uploads/2011/01/INTERNATIONAL-WEEKLY-67814.02-05.03.20121.pdf>
9. Форум ВЭД (Ответы и дополнения). — https://www.mdoffice.com.ua/ru/aMDOSForum.GetANS?p_id=567320
10. Поточний архів 1-го ЄД (2015). Звіт «Щодо стану виконання у II півріччі 2014 р. Дорожньої карти між Україною та Французькою Республікою на період 2013–2015 рр». — С. 1, 2.
11. Поточний архів 1-го ЄД. — Ф. ПУФР (2016), Звіт «Щодо стану виконання Дорожньої карти між Україною та Французькою Республікою на період 2013–2015».

References

1. Leonid Litra, Floraqn Parmant'e, Kirill Bret, Anastasija Chapochkina. Audit zownichnoy politiki: Ukraina-Franzia. Diskussiyna zapiska. Kiiw, Institut Sswitowoy Politiki, Kiiw, 2016, ss. 1–44 ; https://drive.google.com/file/d/0B7i_OSucRX5wc0J2bWV5bVN2YUU/view
2. Archiw MZS Ukraini, fond 1-go ED (1994, bez №), sprawa 23, ss.8–9; fond PUFRR, sprawa 023, s.2
3. Memo keriwznitzwu Ukraini z nagodi obrannia Emmanuelja Makrona prezidentom Franzii. Kiiw,ISP, 2017. <http://iwp.org.ua/ukr/public/2252.html>
4. Inwestizii zownichnoekonomitsnoy diyalnosti. — Statistichny sbirnik. Dergkomstat Ukraini., — Kiiw,2010.
5. Inwestizii zownichnoekonomichnoy diyalnosti. Statistichny sbirnik.Dergkomstat Ukraini., — Kiiw.,2013,s. 16–17
6. Potochny archiw 1-go ED, fond PUFRR(2012), Ekonomichna chastina do zustrichi W. Khoroshkovskogo z A. Remi ;
7. Electroniy resurs. — Regim dostupu: <http://korrespondent.net/business/financial/1324030>, 2012
8. International Weekly, № 6,7,8, (14.02.2012–05.03.2012), — <http://fpri.kiev.ua/wp-content/uploads/2011/01/INTERNATIONAL-WEEKLY-67814.02-05.03.20121.pdf>
9. Forum WED (Otweti i dopolnenia) — https://www.mdoffice.com.ua/ru/aMDOSForum.GetANS?p_id=567320
10. Potochni archiw 1-go ED, (2015). Zwit «Chodo stanu wikonannia u II piwrichi 2014 r. Dorognoi karti mig Ukrainoyu ta Franzuzkoyu Respublikoyu na period 2013–2015 rr.», s.1–2
11. Potochni archiw 1-go ED, (2016). Zwit «Chodo stanu wikonannia Dorognoi karti mig Ukrainoyu ta Franzuzkoyu Respublikoyu na period 2013–2015 rr.»

Стаття надійшла до редакції 15.09.2017

Serov R. I.

doctoral candidate of the Department of Political Science
of the Odessa National University named after I. I. Mechnikov,
Dvoryanska St., 2, s. Odessa, 65082, Ukraine.

**UKRAINIAN-FRENCH POLITICAL SCIENCE DISCOURSE
IN THE MIRROR OF THE «AUDIT OF FOREIGN POLICY
OF UKRAINE»**

Summary

A new phenomenon in Ukrainian political science was the cycle of studies of the Institute of World Policy (Kyiv) «Foreign Policy Audit of Ukraine». The work is supported by several international foundations and organizations using the methodology of the political index (BISS), previously tested by the Belarusian Institute for Strategic Studies.

Noting the positive results of the application of this methodology by an international research team — a clearly indicated value for practical policy, the author pointed to a number of specific limitations. In particular, the widespread use of quantitative methods of political sociology is not provided with sufficient protection against the possibility of subjective interpretation of data.

The main role in the article play issues of the Ukrainian-French discourse presented in the article «Foreign Policy Audit: Ukraine-France. Discussion Note» created by a group of specialists from France and Ukraine. It is a meaningful system of political science analysis. After presentation of this material by the Institute with the participation of the French ambassador to Ukraine Isabel Dumont, the latter told the press that Ukraine is now included in the top 5 of foreign policy priorities of her country. Such an optimistic statement gives a hope for a more favorable climate for the restoration of full-scale cooperation and attraction of new scientific forces for the study of this issue.

The discussion note on the basis of reach factual material shows the condition of interstate cooperation and public opinion, as well as the inconsistency of the positions of both sides in assessing the Ukrainian political crisis that has become one of the central themes of European politics since 2013. The dual nature of French policy varies between the desire to support Ukraine and the unwillingness to complicate relations with Russia. Participation of France in resolving of the Ukrainian crisis within the Normandy Format is criticized by authors of the Note for its inertia and orientation on German policy. On their opinion the position of Ukraine is declarative and is not convincing enough for French public opinion.

Accepting the invitation to the discussion the author critically evaluates the final recommendations of the Note which shows an obvious tendency towards French interests the value of some of them is highly questionable for the Ukrainian side (for example, participation in French foreign military operations, like Georgia). The author also disagrees with the statements that before the creation of the group in the Normandy Format France did not have a specific policy towards Ukraine. This also shows a shortage of the chosen methodology which needs additions from the field of historical experience. The author gives a short outline of the historical retrospective of Ukrainian-French relations emphasizing their steady nature and constant growth in both the political and economic spheres up to 2013. At the same time, an unprecedented leap was made between 2005 and 2012 in the sphere of economic cooperation. A factor analysis of this phenomenon shows that French investments in Ukraine just for the «seven-year plan» soared by 30 (!) Times, but in 2012 this growth suddenly stopped.

There are known demarches of French ambassadors to the Ukrainian government, but the genuine reasons for this question still require research.

Since 2014, the intensity of political contacts at the highest level between the two countries has also rocketed to an unprecedented level, but this has not affected the stabilization of economic relations which have been rolled back for more than a decade.

In conclusion, the author notes that the «Foreign Policy Audit of Ukraine» will make a positive contribution to the development of domestic political science and to increase the effectiveness of the state's activities in the international arena. In the context of the Ukrainian-French discourse of the actual problem the creation of an updated model of cooperation is seen as the previous model built according to the «Road Map» programs, despite being effective it does not work in modern conditions and there is still no other program of this level.

Key words:

Серов Р. И.

докторант кафедры политологии

Одесского национального университета имени И. И. Мечникова,
ул. Дворянская, 2, г. Одесса, 65082, Україна.

УКРАИНСКО-ФРАНЦУЗСКИЙ ПОЛИТОЛОГИЧЕСКИЙ ДИСКУРС В ЗЕРКАЛЕ «АУДИТА ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ УКРАИНЫ»

Резюме

Новым явлением в украинской политологии стал цикл исследований Киевского института мировой политики «Аудит внешней политики Украины». Работа ведется при поддержке нескольких международных фондов и организаций с использованием методологии политического индекса (BISS), апробированной ранее Белорусским институтом стратегических исследований.

Отмечая позитивные результаты применения данной методологии интернациональным исследовательским коллективом, четко очерченное прикладное значение для практической политики, автор указал на ряд конкретных недостатков. В частности, широкое использование количественных методов политической социологии не обеспечено достаточной защитой от возможности субъективных интерпретаций данных.

Центральное место в статье занимает рассмотрение вопросов украинско-французского дискурса, представленного в статье «Аудит зовнішньої політики: Україна — Франція. Дискусійна записка», подготовленной группой специалистов из Франции и Украины. Это содержательный системный политологический анализ. После презентации институтом данного и других материалов по состоянию двусторонних отношений с участием посла Франции в Украине Изабель Дюмон последняя заявила прессе, что Украина теперь входит в ТОП-5 внешнеполитических приоритетов ее страны. Такое оптимистическое заявление дает надежду на создание более благоприятного климата для восстановления полномасштабного сотрудничества и привлечения новых научных сил для исследования проблемы.

В Дискуссионной записке конкретно, на широком фактическом материале показано состояние межгосударственного сотрудничества и общественного мнения, противоречивость позиций обеих сторон в оценках украинского политического кризиса, ставшего одной из центральных тем европейской политики с 2013 г. Двойственный характер политики Франции колеблется между стремлением поддержать Украину и нежеланием осложнять отношения с Россией. Участие Франции в раз-

решени украинского кризиса в рамках Нормандского формата оценивается авторами Записки критически за ее инертность и следование в фарватере политики Германии. Позиция Украины, на их взгляд, декларативна и для французского общественного мнения мало убедительна.

Принимая приглашение к дискуссии, автор критически оценивает итоговые рекомендации Записки, где виден явный крен в сторону французских интересов и ценность некоторых из них весьма сомнительна для украинской стороны (например, участие во французских заграничных военных операциях по примеру Грузии). Не согласен автор также с утверждениями о том, что до создания группы в Нормандском формате у Франции не было определенной политики в отношении Украины. В этом также усматривается недостаток избранной методологии, которая нуждается в дополнениях из области исторического опыта.

Автор дает краткий очерк исторической ретроспективы украинско-французских отношений, подчеркивая их устойчивый характер и постоянный рост как в политической, так и в экономической сферах вплоть до 2013 года. При этом с 2005 по 2012 год был совершен беспрецедентный рывок в сфере экономического сотрудничества. Факторный анализ этого явления показывает, что французские инвестиции в Украину всего лишь за «семилетку» взлетели в 30 (!) раз, но в 2012 году этот рост внезапно остановился. Известны демарши французских послов украинскому правительству, но подлинные причины данного поворота еще требуют своего исследования.

С 2014 года интенсивность политических контактов на высшем уровне между двумя странами также взлетела до небывалого уровня, однако это никак не отразилось на стабилизации экономических отношений, которые откатились назад более чем на десятилетие.

В заключение автор отмечает, что «Аудит внешней политики Украины» внесет позитивный вклад в развитие отечественной политологии и в повышение эффективности деятельности государства на международной арене. В контексте украинско-французского дискурса актуальной задачей видится создание обновленной модели сотрудничества, поскольку прежняя модель, выстроенная по программам «Дорожных карт», несмотря на свою эффективность, в современных условиях не работает, а другой полноценной программы подобного класса еще нет.

Ключевые слова:

УДК 327:324(4-11)

Юрійчук Є. П.

д. політ. н., проф. кафедри політології та державного управління
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
вул. М. Коцюбинського, 2, м. Чернівці, 58012, Україна
y.yuriychuk@chnu.edu.ua.

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ РЕФЕРЕНДНИХ ПРОЦЕСІВ У ДЕРЖАВАХ БАЛТІЇ¹

Автор розглядає зовнішньополітичні аспекти референдних процесів у державах Балтії: аналізує досвід використання інституту референдуму та вказує на його істотні відмінності в Естонії, Латвії, Литві; доводить, що успішними були референдуми, які так чи інакше стосувалися зовнішньополітичних питань; констатує, що для України в контексті відновлення суверенітету на анексованих РФ територіях важливий досвід проведення референдумів у балтійських державах щодо нормативного забезпечення, визначення часу їх проведення, організації, інформаційного забезпечення та, основне, врахування розстановки сил на міжнародній арені як фактору зовнішньополітичної легітимації винесених на референдум рішень.

Ключові слова: зовнішня політика, референдум, держави Балтії, суверенітет, євроінтеграція.

Використання інституту референдуму у державах Балтії було передбачено ще додатковим німецько-російським договором від 27 серпня 1918 р. (щодо долі Естляндії та Ліфляндії)², проте у якості плебісциту за своєю суттю. Реалізація ж народного суверенітету шляхом референдуму в цьому регіоні розпочалася ще в період перебудови, активізувалася впродовж 1990-х років у зв'язку з розпадом СРСР і свідчила про прагнення вирішити складні питання утворення та розбудови нових держав, етнічних, екологічних, енергетичних проблем, визначення зовнішньополітичного курсу країни у цивілізований, демократичний спосіб. У контексті збереження територіальної цілісності держав, і особливо України у зв'язку з анексією Криму та територій Луганської та Донецької областей, постає проблема відновлення суверенітету і проведення, в зв'язку з цим, референдумів в цих регіонах. Успішний досвід використання цього інституту в державах Балтії для відновлення суверенітету та його подальшої реалізації, особливо з огляду на активізацію процесів європейської та євроатлантичної інтеграції України, потребує більш уважного вивчення, оскільки виконання Копенгагенських критеріїв є необхідною умовою входження до європейських структур, а врахування та передбачення позиції та поведінки провідних

¹ Стаття була підготовлена для міжнародної наукової конференції «Соціальні та політичні трансформації у Центральній та Східній Європі (1917–2017 рр.): чинники, досягнення, проблеми» (28–29 червня 2017 року, ОНУ імені І. І. Мечникова, Одеса, Україна).

² Федоренко В. Юридична сила референдумів, плебісцитів // Віче. — 2000. — № 8. — С. 63–64.

світових гравців є запорукою успіху цих процесів. До того ж ідея побудови своєї власної геополітичної вісі (держави Вишеградської четвірки, Балтії, Румунія, Україна) для посилення безпеки України й протистояння як глобальним, так і суверенним геополітичним ризикам актуалізує вивчення окреслених проблем.

Незважаючи на досить глибокий аналіз проблем та особливостей референдумів таких юристів і політологів як А. Д. Батлер, М. Веллер, К. Вітман, Л. ЛеДюк, О. Задорожній, М. Квортрап, Б. Кеш, Т. Кронін, А. Лейпхарт, Дж. Мацусака, Д. Мюллер, О. Ренні, В. Погорілко, М. Савчин, Е. Тірні, В. Томсінов, В. Федоренко, С. Хаг, Дж. Цебеліс та ін., зовнішньої політики держав Балтії — Г. Гвалія, Дж. Джонсон, І. Демір, В. Завадський, Л. Е. Кауппіла, К. Коровіна М. Сілзер та ін., питання використання референдумів як інструменту зовнішньої політики держав Балтії в геополітичному контексті залишаються недостатньо розглянутими, що й спричинило звернення автора до цієї теми.

Мета статті: охарактеризувати зовнішньополітичні аспекти референдних процесів у державах Балтії.

Завдання: проаналізувати референдні процеси у балтійських державах щодо: відновлення суверенітету; питань громадянства; європейської інтеграції, енергетичної та екологічної безпеки як умов зовнішньополітичної легітимації влади.

Після розпаду СРСР основною умовою визнання нових держав як суб'єктів міжнародних відносин було дотримання законодавчо передбаченої процедури виходу з СРСР. Оскільки держави Балтії не приєднувалися до договору про утворення СРСР, а були незаконно включені до нього 1940 р., то на них не поширювалася дія механізму виходу союзних республік з СРСР. Прийнявши Декларації про незалежність, вони заявили про намір відновити політичну самостійність. Такої позиції дотримуються не тільки уряди цих держав, а і США, Європейський суд з прав людини, Європейський Союз. Заперечує цю точку зору щодо Латвії уряд РФ.

Проведення загальносоюзного референдуму щодо збереження СРСР 3 березня 1991 р. здійснювалося з метою укладення нового союзного договору — Союзу суверенних держав як м'якої федерації, яке планувалося на 20 серпня 1991 р. Уряди тогочасних Прибалтійських республік відмовились від його проведення, натомість провівши опитування населення щодо незалежності держав. Після кривавих січневих подій 1991 р. у Вільнюсі, Каунасі, Ризі, спричинених радянськими військовими, референдум про незалежність Литви був проведений за місяць до оголошеного союзного, й тоді одразу ж Литовська Республіка була визнана Ісландією. В Естонії та Латвії його проводили в день, визначений для загальносоюзного плебіситу. 28 січня 1991 р. Президент СРСР М. С. Горбачов підтвердив конституційне право виходу республік Прибалтики зі складу СРСР, а тому проведення референдумів про відновлення незалежності мало правове підґрунтя. Їхні результати засвідчили схвалення населенням відновлення державності за досить високої явки, що є безсумнівним легітимаційним фактором (таблиця 1).

Таблиця 1

Загальнонаціональні референдуми щодо питань суверенітету та зовнішньої політики в державах Балтії¹

Дата проведення	Зміст питань референдуму	Результат «так» %	Явка виборців %
Естонська Республіка — незалежна з 24.02.1918			
3.03.1991	Про відновлення державної самостійності та незалежності	77,73	90,47
17.03.1991	Про перетворення та збереження СРСР	95,46 ²	30
28.06.1992	1. Про прийняття Конституції	91,86	66,36
	2. Про надання претендентам на громадянство Естонії, які подали клопотання до 5 червня 1992 р., права взяти участь у перших парламентських і президентських виборах (5017 осіб)	46,52	66,18
14.09.2003	Про вступ до ЄС і прийняття закону про внесення змін до Конституції	66,83	64 Таллінн–69
Латвійська Республіка — незалежна з 18.11.1918			
3.03.1991	Про відновлення незалежності	73,68	87,57
17.03.1991	Про перетворення та збереження СРСР	95,84	20,0
3.10.1998	Про внесення змін до Закону про громадянство Латвійської Республіки (про інтеграцію негромадян в латвійське суспільство)	53,02	69,82
20.09.2003	Про вступ до ЄС	66,97	
18.02.2012	Про внесення змін до Сатверсме (Ст. 4, 18, 21, 101, 104 щодо статусу російської мови як другої державної мови, робочих мов для самоврядування — латиської та російської, права на отримання інформації латиською та російськими мовами)	17,69 Рішення не прийнято	71,13
Литовська Республіка — незалежна з 16.02.1918			
9.02.1991	Про відновлення незалежності	76,46 90,5	84,7
17.03.1991	Про перетворення та збереження СРСР	99,13	19,0
23.05.1992	Про відновлення інституту президента	39,89	57,68
14.06.1992	Про вимогу компенсації з боку Росії за екологічну шкоду, нанесену Литві військами СРСР протягом 1940–1991 рр.	92,59 (68,95)*	74,47 (76,0)*
25.10.1992	Про прийняття Конституції	75,42 (56,76)*	75,26
10– 11.03.2003	Про вступ до ЄС	91,1	63,4

¹ Складено автором за: Юрійчук С. П. Електоральна та референдна легітимізація влади на пострадянському просторі: зовнішньополітичні аспекти : монографія / Євгенія Юрійчук. — Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012; The Central Electoral Commission of the Republic of Latvia [Electronic resource]. — Available at: <https://www.cvk.lv/pub/public/>; The Central Electoral Commission of the Republic of Lithuania [Electronic resource]. — Available at: <http://www.vrk.lt/en/>.

² Оскільки на територіях республік не створювали органів з проведення союзних референдумів, результати голосування стосуються тільки місць дислокації радянських військових частин, де й проголосували в Естонії — 30 %, Латвії — 20 %, Литві — 19 % виборців.

Закінчення табл. 1

Дата проведення	Зміст питань референдуму	Результат «так» %	Явка виборців %
12.10.2008	Про відновлення Ігналінської атомної електростанції	Не відбувся	
14.10.2012	Про будівництво нової атомної електростанції в Литовській Республіці (консультативний)	35,23 Рішення не прийнято	62,68
29.06.2014	Про зміну статей 9, 47 і 147 Конституції Литовської Республіки щодо заборони продажу землі іноземцям	72,83	14,98

*У дужках вказано альтернативні дані.

Ці референдуми були вкрай важливими для юридичного підґрунтя суверенітету, оскільки продемонстрували світові прагнення мешканців до незалежності своїх держав і створили основи для зовнішньополітичної легітимації влади. Коли після провалу серпневого путчу 1991 р. про свій суверенітет заявили Естонія та Латвія, держави Балтії отримали підтримку не тільки європейських країн, а й США, президент яких Джордж Буш заявив, що у випадку використання Росією збройних сил проти Литви, США будуть реагувати відповідно. 2 вересня США офіційно визнали Литовську, Латвійську та Естонську Республіки, 6 вересня їхню незалежність визнала й Державна Рада — вищий орган управління Радянського Союзу, а також держава Ізраїль. Офіційне визнання дало змогу балтійським державам приступити до реалізації планів євроатлантичної та, передусім, європейської інтеграції. Останній напрямок був реальніший, оскільки ще в серпні 1991 р. на зустрічі 12 країн-членів Європейської Економічної Співдружності в рамках Європейського політичного співробітництва (ЕРС) за пропозицією Данії та Німеччини було ухвалено рішення про визнання відновлення суверенітету балтійських держав. Спеціально розроблена для допомоги Естонії, Латвії й Литві програма Phare повинна була почати діяти вже з січня 1992 р., а в травні 1992 р. з усіма трьома республіками були підписані угоди про торгівлю й співробітництво з ЄС.

Після одержання офіційного підтвердження незалежності з боку СРСР 6 вересня 1991 р. держави Балтії одразу ж подали заявки на вступ до Ради Європи, одержання статусу «спеціально запрошеного гостя», а подальша розбудова політичної системи та конституційне закріплення процесів інституціоналізації нових суспільних відносин уже перебувала під моніторингом європейських структур. 17 вересня вони стали членами ООН.

Глобалізація та об'єднання держав у союзи та блоки, особливо на теренах Європи, зокрема вступ більшості європейських держав до ЄС у 90-х роках ХХ ст. спричинили четвертий етап розвитку конституціоналізму, оскільки ці глобальні процеси змусили держави-претенденти на членство в ЄС внести зміни до конституцій своїх країн, з метою узгодити їх із за-

гальноєвропейськими стандартами та міжнародними домовленостями¹, що й здійснювалося шляхом референдумів.

Для визначення політичного курсу, форми правління, формування органів влади необхідно було прийняти конституції та провести вибори, тобто виконати обов'язкову умову вступу до РЄ, на чому остання особливо наполягала. У політичних еліт виникло побоювання щодо правонаступництва відновлених держав Естонської Республіки 1918–1940 рр., Латвійської Республіки 1918–1940 рр. у разі прийняття нових конституцій замість відновлення дії естонської Конституції 1938 р. та латиської Конституції 1922 р. Проте все ж були проведені референдуми щодо прийняття Конституцій в Естонії та Литві, а в Латвії — пізніше, після урегулювання проблем із неграмадянами.

Основним завданням для нових держав поставало здійснення ефективного контролю на своїй території, створення політичної системи, формування системи органів державної влади шляхом виборів на демократичних засадах, зокрема, що було можливим за умови їх підтримки представниками титульної нації, громадянами нової держави. Референдуми щодо питань громадянства були актуальними для Естонії та Латвії, оскільки у Литві правонаступництво держави призвело до автоматичної зміни громадянства й активного виборчого права її мешканці не були позбавлені.

В умовах порівняно невеликої відносної більшості титульного населення в Латвії та Естонії республіканське громадянство було надано тільки особам, що проживали в цих республіках на момент їх приєднання до СРСР, і їхнім нащадкам. Недопуск до електоральної участі неестонців і нелатишів став причиною критики Європейськими структурами урядів цих держав, експертами Венеціанської комісії (ВК) з різних країн, оскільки це суперечило ст. 3 Протоколу 1 до Конвенції про захист прав і основних свобод людини й гальмувало процес входження до ЄС. Проте етнічний (з естонців) склад Ріігікогу за парламентарної форми правління дозволив розбудовувати національну державу та відстоювати національні інтереси Естонії на міжнародній арені, оскільки особливістю політичної культури населення було покладання в політичних питаннях на парламентарів.

На референдумі 3 жовтня 1998 р. латиські виборці невеликою більшістю схвалили лібералізацію Закону про громадянство, наблизивши його до європейських стандартів та усунувши можливі перешкоди для вступу до ЄС. Однак частина населення на той час усе-таки залишилася «неграмадянами».

На кінець 2010-х років припинений моніторинг дотримання прав російськомовного населення Радою Європи та ОБСЄ у Латвії, вплив російських олігархів та російської спільноти мінімальний, до того ж до 2007 р. включно було ліквідоване масове безгромадянство. Одночасно було вирішене питання російської мови як мови міжнаціонального спілкування: в Естонії і Литві такою стала англійська мова, в Латвії питання російської мови пере-

¹ Досвід конституційних реформ: порівняльний аналіз європейського досвіду. (Центральна-Східна Європа, Прибалтика, Франція, Німеччина). — Accessed March 22, 2010. — www.spra.ukma.kiev.ua/.

одично актуалізується. Знову воно постало на референдумі відносно недавно — 18 лютого 2012 р., що спричинено активізацією діяльності «Русского мира» на всьому пострадянському просторі та прагненням контролю РФ за цією територією. Воно стосувалося внесення змін до Сатверсме (Ст. 4, 18, 21, 101, 104) щодо статусу російської мови як другої державної мови, та встановлення робочих мов для органів самоврядування — латиської та російської, а також права на отримання інформації латиською та російською мовами. Проте рішення не було прийняте, оскільки тільки 24,95 % виборців проголосувало «Так», замість необхідних 50 % + 1.

Референдуми про вступ до ЄС 2003 р. були особливими для всіх держав Балтії, оскільки набували безпосередньо-легітимізаційного значення для європейських держав не тільки як показник підтримки населенням інтеграційного курсу урядів, а й як чергове підтвердження відповідності політичним Копенгагенським критеріям членства в ЄС (1993 р.).

Після одержання запрошень вступити до ЄС у державах Балтії передусім була підготовлена нормативна база референдуму. Литва однією з перших розпочала роботу у цьому напрямку, пам'ятаючи, що 1997 р. у Люксембурзі Європейська Рада не включила Литву до першої групи країн-кандидатів. Остаточний затверджений варіант закону про референдум не містив кворуму явки, проте рішення приймалося абсолютною більшістю голосів виборців. Естонія забезпечила зовнішньополітичну легітимізацію майбутнього референдуму експертизою ВК тексту Конституції на предмет приєднання до ЄС. В Естонії внесли до бюлетеня не тільки питання, винесене на голосування, варіанти можливих відповідей, а й самі зміни до Конституції. У Латвії ж до бюлетеня було включено тільки зміст основного питання, без тексту конституційних змін¹.

Хоча країни Балтії тісно співпрацювали в регіональних організаціях (Балтійська асамблея), але в питанні проведення референдуму щодо вступу до ЄС кожна держава діяла окремо щодо виборців. В інформаційній кампанії, на думку керівників держав, потрібно було вести роз'яснювальну роботу не тільки з позицій інтеграції, а й з позицій євроскептицизму. Своєрідною частиною інформаційної кампанії референдуму стало підписання в Афінах Договору про вступ до ЄС 16 квітня 2003 р., оскільки саме з цього моменту країни-кандидати могли брати участь у засіданнях інститутів ЄС.

Литва першою проводила референдум — 11–12 травня 2003 р., литовці продемонстрували однастайність в європейському виборі, показавши результат 91,1 % голосів «так». До того ж ці дані відповідали вимогам усіх редакцій законів про референдум щодо явки і кворуму прийняття рішення (1989 р. 50 %/50 %; 2002 р. — 50 %/1/3; 2003 р. — 50 %/проста більшість). І це попри складну політичну ситуацію та загострення протиріч серед політичної еліти, що вилилося в ініціювання проросійськими силами процедури імпичменту щодо президента Роландаса Паксаса. Проте з питань зовнішньополітичного курсу суперечок не спостерігалось і луна-

¹ The Central Electoral Commission of the Republic of Latvia. Accessed May 17, 2017. — http://www.cvk.lv/cvkserv/Tn_es/zime.pdf.

ли запевнення в подальшому дотриманні визначених пріоритетів. Після голосування в Литві кількість єврооптимістів в Естонії та Латвії значно збільшилася. Хоча Латвія останньою з країн-кандидатів проводила референдум, проте врахувала позитивний досвід інших країн в агітаційній кампанії та досягла бажаного результату. З 1 травня 2004 р. держави Балтії стали членами ЄС.

Після входження до ЄС винесення на референдум як політичних, так і соціальних питань у Латвії здебільшого не мало результату.

Досвід референдного процесу у Литві був різним: у випадку опитування про відновлення роботи Ігналінської атомної станції — виборці проігнорували опитування, а щодо заборони будівництва нової атомної електростанції (2012 р.) висловилися позитивно, тобто зовнішньополітичні питання пов'язані з діяльністю РФ як в минулому, так і майбутньому, та енергетичною й екологічною безпекою або ігнорувалися виборцями, або ж вирішувалися негативно. Негативний досвід був і у конституційного референдуму 2014 р. щодо продажу землі іноземцям, проте такий результат уже вкотре був теж як наслідок побоювань втрати контролю над територією та суверенітету внаслідок імовірного скуповування землі іноземцями (росіянами) через підставних осіб.

Висновки

• Держави Балтії протягом останніх десятиліть напрацювали певний досвід використання інституту референдуму, хоча він істотно відрізняється в окремих країнах: від мінімального застосування в Естонії, поміркованого використання в Латвії — до широкого залучення населення у прийнятті рішень, у тому числі й зовнішньополітичних, у Литві. Певним чином це пов'язано з геополітичним впливом держав, з якими історично склалися тісні відносини внаслідок перебування в їх складі: Швеції, Російської імперії, Речі Посполитої відповідно, та їх формою правління, політичною культурою населення. Успішними були референдуми, які так чи інакше стосувалися зовнішньополітичних питань: щодо відновлення та реалізації суверенітету держави та народу; громадянства (Естонія, Латвія); євроінтеграції; про вимогу компенсації з боку РФ за екологічну шкоду, завдану Литві військами СРСР упродовж 1940–1991 рр.; енергетичної безпеки та суверенітету (Литва). Водночас питання статусу російської мови, хоча й неодноразово було ініційоване в Латвії проросійськими політичними силами, не набуло позитивного вирішення.

• Референдуми відновлення суверенітету були вкрай важливими для юридичного підґрунтя суверенітету, оскільки продемонстрували світові прагнення мешканців до незалежності своїх держав і створили основи для їх міжнародного визнання, що дало змогу балтійським державам приступити до реалізації планів євроатлантичної та, передусім, європейської інтеграції.

• Для України в контексті відновлення суверенітету на анексованих РФ територіях важливий досвід проведення референдумів у балтійських державах щодо нормативного забезпечення, визначення часу їх проведення,

організації, інформаційного забезпечення та, основне, врахування розстановки сил на міжнародній арені як фактору зовнішньополітичної легітимації винесених на референдум рішень.

Список використаних джерел

1. Федоренко В. Юридична сила референдумів, плебісцитів // Віче. — 2000. — № 8. — С. 57–69.
2. Юрійчук С. П. Електоральна та референдна легітимація влади на пострадянському просторі: зовнішньополітичні аспекти : монографія / Євгенія Юрійчук. — Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. — 480 с.
3. The Central Electoral Commission of the Republic of Latvia [Electronic resource]. — Available at: <https://www.cvk.lv/pub/public/>.
4. The Central Electoral Commission of the Republic of Lithuania [Electronic resource]. — Available at: <http://www.vrk.lt/en/>.
5. The Central Electoral Commission of the Republic of Estonia [Electronic resource]. — Available at: <http://www.vvk.ee/varasemad/rh03/yldinfo/englinfo.stm>.

Referencies

1. Fedorenko V. Yurydychna syła referendumiv, plebistsytiv // Viche. — 2000. — № 8. — S. 57–69.
2. Yuriychuk YE. P. Elektoral'na ta referendna lehitymatsiya vlady na postradyans'komu prostori: zovnishn'opolitychni aspekty : monohrafiya / Yevheniya Yuriychuk [Tekst]. — Chernivtsi : Chernivets'kyu nats. un-t, 2012. — 480 s.
3. The Central Electoral Commission of the Republic of Latvia. [Electronic resource]. — Available at: <https://www.cvk.lv/pub/public/>.
4. The Central Electoral Commission of the Republic of Lithuania. [Electronic resource]. — Available at: <http://www.vrk.lt/en/>.
5. The Central Electoral Commission of the Republic of Estonia. [Electronic resource]. — Available at: <http://www.vvk.ee/varasemad/rh03/yldinfo/englinfo.stm>.

Стаття надійшла в редакцію 30.08.2017.

Юрійчук Е. П.

Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича
ул. М. Коцюбинского, 2, г. Черновцы, 58012, Украина

ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РЕФЕРЕНДУМНЫХ ПРОЦЕССОВ В ГОСУДАРСТВАХ БАЛТИИ

Резюме

Автор рассматривает внешнеполитические аспекты референдумных процессов в государствах Балтии: анализирует опыт использования института референдума и указывает на его существенные отличия в Эстонии, Латвии, Литве; доказывает, что успешными были референдумы, которые так или иначе касались внешнеполитических вопросов; подчеркивает, что для Украины в контексте возобновления суверенитета на аннексированных РФ территориях важен опыт проведения референдумов в балтийских государствах касательно нормативного обеспечения, определения времени их проведения, организации информационного обеспечения и, главное, учета расстановки сил на международной арене как фактора внешнеполитической легитимации вынесенных на референдум решений.

Ключевые слова: внешняя политика, референдум, государства Балтии, суверенитет, евроинтеграция.

Yuriychuk Y. P.

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
Kotciubinskoho 2, Chernivtsi 58012, Ukraine

FOREIGN POLICY ASPECTS OF REFERENDUM PROCESSES IN THE BALTIC STATES

Summary

The author considers the foreign policy aspects of referendum processes in the Baltic States, analyzes the experience gained in using the referendum institute in recent decades. The author points out the differences in experience in individual countries: from minimal use in Estonia, moderate use in Latvia — to a wide involvement of the population in decision-making, including foreign policy, in Lithuania. This fact is explained by the geopolitical influence of the states with which there were historically formed close relations as a result of being their part: Sweden, the Russian Empire, the Polish-Lithuanian Commonwealth, respectively, and their form of government, the political culture of the population.

The author argues that those referendums were successful, which somehow related to foreign policy issues: on the restoration and realization of the sovereignty of the state and people; citizenship (Estonia, Latvia); European integration; on the demand for compensation from Russia for environmental damage inflicted to Lithuania by the USSR troops during 1940–1991; energy security and sovereignty (Lithuania). At the same time, the question of the status of the Russian language, although it was repeatedly initiated in Latvia by pro-Russian political forces, did not come up with a positive solution.

The author believes that the referendums for the restoration of sovereignty were extremely important for the legal basis of sovereignty, since they demonstrated the world's aspirations of the inhabitants for the independence of their states and created the basis for their international recognition, which enabled the Baltic States to start implementation of Euro-Atlantic and, above all, European integration plans.

According to the author, the high results of popular voting, along with observance of international standards during referendums and changes to the regulatory framework in accordance with the recommendations of the Venice Commission, have become an important factor in foreign policy legitimacy of the European integration policy of the Baltic States.

The experience of referendums in the Baltic States concerning normative provision, fixing time of their holding, organization, information provision and, most importantly, taking into account the alignment of political actors' forces in the international arena as a factor of foreign policy legitimacy of the decisions put forward at the referendum, is important for Ukraine, in the context of the restoration of sovereignty in the annexed Russian territories.

Key words: foreign policy, referendum, Baltic States, sovereignty, Eurointegration.

**ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ
І СОЦІАЛЬНА ДЕРЖАВА**

УДК 316.75:115

Огаренко Е. С.

к. филос. н., доц.,

кафедра политологии Института социальных наук

Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

кв. 1, Лавочная ул., 1, г. Одесса 65006, Украина

тел. : 098-510-46-26,

ogarencko.eu@gmail.com

КОНЦЕПТ «ВРЕМЯ» В ГЕНЕЗИСЕ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ИДЕОЛОГИИ¹

В статье предлагается логическая реконструкция генезиса политической идеологии: 1) десинкретизация первобытного мышления и автономизация мифа от ритуала; 2) телеологический поворот мышления в ходе «осевой революции»; 3) сакрализация «будущего» в христианстве; 4) легитимация личного интереса протестантизмом. Утверждается, что момент, когда сакрально понятый интерес ассимилируется политической практикой как основание легитимации политических целей, и является моментом рождения политической идеологии. Проводится мысль, что маркировкой постмодерного ментального поворота является редукция концепта «прошлое — настоящее — будущее» к концепту «настоящее».

Ключевые слова: десинкретизация, телеологический поворот, сакрализация «будущего», легитимация интереса, альянс «власть — техника — коммуникация».

«Деидеологизацию» современной политики можно рассматривать скорее как симптом кризиса не политики, а традиционного понимания политики.

Современный политический класс в качестве инструмента использует различные идеологические конструкции, которые по видимости не являются политизированными, но по сути вполне успешно решают задачи политического управления общественным сознанием.

В современном научном дискурсе происходит возвращение к широкому контексту употребления понятий «идеология», «идеологема». В первую очередь это касается семиотической интерпретация идеологии У. Эко, Р. Бартом, Ю. Кристевой.

У. Эко понимает под идеологией «... всё то, с чем так или иначе знаком адресат и та социальная группа, которой он принадлежит, системы его психологических ожиданий, все его интеллектуальные навыки, жизненный опыт, нравственные принципы...» [1, с. 137].

Ю. Кристева пишет: «Понимание текста как идеологема лежит в самой основе такого типа семиотического анализа, при котором текст рассматривается как интертекстуальность и тем самым мыслится в рамках (в тексте) общества и истории» [2, с. 137].

¹ Статья была подготовлена для міжнародної наукової конференції «Соціальні та політичні трансформації у Центральній та Східній Європі (1917–2017 рр.): чинники, досягнення, проблеми» (28–29 червня 2017 року, ОНУ імені І. І. Мечникова, Одеса, Україна).

В контексте сказанного представляється актуальним розглянути генезис і метаморфози політичної ідеології, пов'язані з різними соціокультурними епохами, в межах яких політика реалізовувала свої регулюючі функції.

Серед множини точок зору на сутність політичної ідеології виділимо лише деякі, акцентуючи при цьому, що червоною ниткою через всю історію вивчення проблеми проходить дихотомія лжності — істинності ідеологічного свідомості.

Нагадаємо, що французький термін «ідеологія» вперше запропонував філософ-сенсуаліст де Трассі, як науку про істинний джерело походження ідей, в відповідь на те, що Наполеон вперше використав термін «ідеолог» в унічижувальному сенсі як синонім болтуна, туманного метафізика, перешкоджаючого чітким діям політичної влади.

К. Мангейм ідеологію як раціоналізацію інтересів пануючого класу протиставляв утопії як вираженню надій угнетених класів.

Л. Альтюссер визначав ідеологію як єдинство реального і уявляючого відношення людини до умов її існування.

В концепції соціального несвідомого Ж. Лакана політична ідеологія визначається як «пануюче означує».

С. Жижек, продовживши лаканівський дискурс несвідомого, так характеризує ідеологію: «Це не прозора ілюзія, зведена нами для захисту від нестерпимості дійсності, це по своїй суті фантастична конструкція, що служить опорою для нашої «дійсності», «ілюзія», що структурує наші конкретні, реальні суспільні відносини і, крім того, маскує нестерпимість, реальну, невідступну сутність...» [3, с. 52].

Наша задача в тому, щоб в контексті широкого розуміння ідеології і з урахуванням значення в ній соціального несвідомого розглянути: 1) конструктивність впливу соціального часу на народження і конститування політичної ідеології; 2) хронологічний аспект політичного управління суспільним свідомством в умовах ментальних трансформацій в епоху постмодерну.

Коли мова йде про політичну ідеологію, ми маємо на увазі не тільки поширення ідей і пошук єдиномисленників, а боротьбу за владу, оскільки «політика — це виробництво влади» (А. С. Панарин).

Влада ми визначаємо як пріоритетне стійке вплив одних соціальних агентів на інших, що ґрунтується на перевазі в ресурсах.

Політична влада, крім того, є спрямованим впливом і ґрунтується на монополії держави на концентрацію і мобілізацію соціально значимих ресурсів.

При цьому вплив на розум, ідейна гегемонія розглядаються в контексті ресурсів, які отождествляються з матеріальною, утилітарною, нормативною складовою політики.

На наш погляд, саме завдяки властивості використати символічний ресурс, в тому числі ідеології, політика існує як спосіб

достижения согласия с политическим порядком, который производит и воспроизводит социальное неравенство.

То есть, на наш взгляд, политический класс, призванный управлять социальным неравенством, одновременно заинтересован в его сохранении, поскольку сам со своими привилегиями является частью такого порядка.

А идеология обеспечивает видимость справедливости этого порядка, создавая базу легитимации политической власти.

Именно баланс силы и согласия маркирует специфику политического управления, а само политическое зарождается в недрах раннегосударственного управления порядком как нарастание идеологической, символической составляющей управления.

По утверждению В. М. Розина, идея пирамид принадлежит древнеегипетским жрецам, которые посредством пирамиды придали сакрально-символический смысл власти, сформировали культ правителя как богоравного существа [4, с. 130–132].

Обозначим логическую последовательность нашей реконструкции генезиса политической идеологии: 1) десинкретизация первобытного мышления и автономизация мифа от ритуала; 2) телеологический поворот мышления в ходе «осевой революции»; 3) сакрализация «будущего» в христианстве и 4) легитимация личного интереса протестантизмом.

Ж. Бодрийяр заметил, что «дикари» умели актуализировать в своих обрядах амбивалентное отношение к богам и «...возможно даже, что они молились им только с целью предать их смерти» [5, с. 347].

Миф разъединяет поклонение и убийство, а само поддержание порядка не требует постоянного его воспроизводства в виде ритуализированных коллективных действий, а требует подчинения логике и символам, его олицетворяющим.

То есть исходной для появления мифологии как «технологии обработки человеком человека» была, на наш взгляд, десинкретизация культуры, то есть разложения первобытного ритуально-магического синкретизма.

Синкретизм — это не просто нерасчленённость верований и обрядности, искусства и ритуала, но — нерасчленённость мышления и действия, одушевлённого и неодушевлённого.

Дифференциация мышления и действия и появление собственно духовного производства в виде мифологии предопределили появление особого вида деятельности — «обработка людей людьми», в рамках которой и происходило зарождение политики.

Заметим, что описываемый процесс ментальной эволюции находится, на наш взгляд, в связи с развитием коммуникативных возможностей человека, обусловленных предшествующей эволюцией функций человеческого языка.

По Э. Сепиру, язык, кроме «референциальной» («обозначательной») функции, несёт и функцию «конденсационную» — как «чрезвычайно сжатую форму заместительного поведения... которая позволяет снять эмоциональное напряжение» [6, с. 205].

Ритуал был тесно связан с замещающей функцией языка, то есть реализующей функцию разрядки психического напряжения, вызванного си-

стемой социальных запретов, регулирующих поведение в рамках родоплеменной общины.

Развитие номинативной (называющей, описывающей) функции языка «разъединяет» язык и действие, а речевая активность сама по себе становится аналогом действия, соединяющего самоторможение и самоосвобождение.

Факт, что древнейшие очаги речевой деятельности возникали в моторной, а не в сенсорной области коры мозга, Б. Ф. Поршнев считал подтверждением того, что «...вторая сигнальная система родилась как система принуждений между индивидами: чего не делать; что делать» [7, с. 422].

Таковы, на наш взгляд, возможные эволюционные предпосылки превращения мифологии в форму «господствующего означающего» и монополизации этого означающего раннегосударственными структурами.

К. Леви-Стросс заметил, что миф — это «машина для уничтожения времени». Интерпретируя эту мысль, отметив, что мифологическая вертикаль «верх — низ» была связана с зависимостью базовых элементов уклада жизни от солнца и земли и с оформившейся иерархической пирамидой власти, символизирующей «вечный порядок».

Сакрализованный пространственный порядок противопоставлен «профанному» времени как разрушительному, тлетворному.

«Профанное» время находится за рамками мифологии, ему отдано пространство частной жизни, сюжеты из которой не являются предметом культовых текстов, они находятся на периферии мифологической организации порядка.

После «осевой революции» (К. Ясперс) космический принцип организации ментальности по типу «земля — небо» вытесняется рационально-этическим принципом организации по типу «имеющееся — должное», в котором ещё нет «будущего» как времени, но есть будущее как цель, как проект.

«Диа-логика» как искусство живого диалога у Сократа трансформировалась в литературно-философский жанр у Платона, ещё несвободный от мифопоэтической образности, а позднее в собственно «Логику» Аристотеля и в его метафизическую телеологию.

Само понятийное мышление — это драматический сюжет конфликта понятий, который можно представить только последовательно, поэтапно, дискретно.

То есть в широком смысле опыт рационализации, пережитый в «осевое время», касается не только логико-понятийной формы его проявления, но и смещения самого способа мышления: от пространственно-иерархического к пространственно-поступательному.

С морально-телеологической точки зрения время также имеет статус случайного, преходящего, поэтому возникновение «хронотопической» точки зрения на будущее нуждалось в ещё одном ментальном сдвиге.

«Христос однажды умер за грехи наши», сказал А. Августин, снимая тем самым проблему цикличности времени и придавая ему телеологический смысл, поскольку «история подобна стреле, а не собаке, кусающей собственный хвост».

Сакрализиція «будущого» як времени «второго пришествія» надаєт длительности линейно-исторический характер.

Протестантская интерпретация богоизбранности как «успешности в делах» способствует привязке поведения к результативности в настоящем как своего рода дискурсивный мостик между «профанным» настоящим и сакрализованным будущим.

Таким способом личный интерес как мотив поведения, мотив собственника как владельца собственного «я» (Дж. Локк) получает сакральную санкцию на существование.

Формирующийся в период становления буржуазных наций «дух национализма» не исключает идеи христианского «мессианства», «богоизбранности» как способа духовной легитимации национально-государственных интересов.

Момент, когда сакрально понятый интерес ассимилируется политической практикой и используется как основание легитимации политических целей («светлого будущего»), и является моментом рождения собственно политической идеологии.

Параллельно с религиозной сакрализацией будущего и политической ассимиляцией, легитимацией интереса в европейском общественном сознании шёл процесс сциентизации мышления.

«Сакрализиция» будущего, только освобождённая от религиозной оболочки, вполне соответствует просвещенческой идеологии прогресса, которая формировалась на фоне форсированного развития европейской науки.

«Утопия» Т. Мора как модель рационально обустроенного «будущего» под видом реально существующего острова Утопия предполагает решающую роль науки как «производительной силы» нового общества.

Прогрессистский дискурс критикует прошлое как отсталость, пережиток, а будущее рассматривает уже не как место, а как процесс непрерывного изменения настоящего. Прогресс осуществляется в горизонтальной плоскости, но искомое состояние всегда за линией горизонта.

Настоящее несовершенно, но переносимо настолько, насколько вдохновлено будущим. (Вспомним «четвёртый сон» Веры Павловны из романа Н. Г. Чернышевского «Что делать?»: «Будущее светло и прекрасно, любите его, стремитесь к нему, приближайте его...»)

Научная рационализация мышления постепенно девальвирует христианство до степени, которая позволила Ф. Ницше провозгласить: «Бог мёртв».

Модернизированный «хронос» прогресса вытесняет «топос» «Града божьего».

Идея «светлого будущего» создаёт поле сопряжения сциентизированного и мифологизированного дискурсов.

Но это поле сопряжения является одновременно и полем взаимоотталкивания, конкуренции дискурсов, в основе одного из которых лежит вера в научную истину, а в основе второго — вера в божественное откровение.

Политическая идеология находится между ними, а потому атакуется с обеих сторон. Со стороны просвещения идеология критикуется как «ложное сознание», а со стороны религии — как «партикулярное сознание».

Попытки преодолеть «ложность» идеологического сознания, например, теорией «научного социализма» К. Маркса или «социологией знания» К. Мангейма были обречены, так как идеология априорно не может быть ни научной, ни общечеловеческой.

Момент, когда «апокалиптические ожидания модерна не сбылись», «конец света наступил, но его никто не заметил» (Н. Бердяев), можно считать началом постмодерного скептицизма и «началом конца» политической идеологии.

По мере освобождения от научного рационализма и религиозного профетизма наука технологизируется, а политика «деидеологизируется».

Формируется альянс «власть — техника — коммуникация», который становится инструментом производства символов-симулякров (имиджа, пиара, рекламы), среди которых идеология становится одним из симулякров политической стратегии.

Маркировкой такого ментального поворота является редукция концепта «время» к концепту «настоящее». Идеологизированный концепт «прошлое — настоящее — будущее», как «чёрной дырой», втягивается якобы деидеологизированным «настоящим».

Триумф «настоящего» разрушает политизированный просвещенческий дискурс, на котором базировался сциентизированный миф прогресса.

Претензия гегелевской «Науки логики» на панлогизм оказалась последней в преддверии европейского иррационализма, а появившаяся полтора столетия спустя «Логика смысла» Ж. Делёза констатировала рождение постмодерной ментальности, одной из особенностей которой является установка на «отмену будущего», поскольку «за занавесом нет ничего, на что стоило бы посмотреть» [8, с. 26].

Современное государство гибко использует в качестве инструмента управления общественным сознанием различные идеологемы, среди которых и «права человека», и «мультикультурализм», и «гедонизм».

М. Фуко рассматривал западную демократию как эффективный механизм управления дискурсом «нормализации» поведения с помощью социальных наук и «пенитенциарных» институтов, к числу которых относятся не только тюрьма, но и психиатрическая клиника, армия, школа, фабрика.

С. Жижек определяет доминирующую сегодня западную идеологию как «гедонистический цинизм».

Н. Хомский, ссылаясь на книгу А. Кэри «Демократия без риска», считает, что рост корпоративной пропаганды, с целью подрыва устоев демократии, наряду с широким распространением избирательного права и ростом корпораций относится к трём основным политическим феноменам, имевшим место в XX веке [9, с. 33].

А большевизм и фашизм как идеологизированно жёсткие формы корпоративного государства автор считает родственными демократизированному корпоративному варианту американского государства.

Хочется, однако, акцентировать другой момент. Любая идеология — это ещё и «идео-логика» («мифо-логика», «тео-логика» и т. д.).

То есть при распространении, например, просветительской идеологии, я не просто отстаиваю идею широкого распространения знания, а связываю её логическим связями с идеей пользы знания и вреда суеверий, с идеей значения научных открытий, с идеей всеобщего образования и т. д.

В постмодерном дискурсе, на наш взгляд, происходит не столько «де-идеологизация» сознания, сколько его «де-логизация»

Интертекстуальность, деконструкция текста, дискурсивный плюрализм постмодерного дискурса стали востребованными именно вследствие кризиса «Логоса» как «несущей конструкции» общественного сознания.

По С. С. Аверинцеву, «мы живём в эпоху, когда все слова сказаны».

Перефразировав автора, скажем: мы живём в эпоху, когда все слова сказаны, но ещё не придумали, как можно иначе приобщиться к смыслу.

В силу сказанного перспективу дальнейшего исследования мы видим в анализе социокультурных предпосылок и механизмов «возвращения к смыслу», в том числе с учётом постсоветских политических реалий в Украине.

Список использованных источников

1. Эко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию. — СПб.: Симпозиум, 2004. — 544 с.
2. Кристева Ю. Избранные труды: Разрушение поэтики. — М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2004. — 656 с.
3. Жижек С. Возвышенный объект идеологии. — М.: Художественный журнал, 1999. — 236 с.
4. Розин В. М. Введение в культурологию. — М.: ИНФРА-М, ФОРУМ, 2000. — 224 с.
5. Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть. — М.: Добросвет, 2000. — 387 с.
6. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. — М.: Прогресс, 2002. — 656 с.
7. Поршнев Б. Ф. О начале человеческой истории. — М.: Мысль, 1974. — 487 с.
8. Делёз Ж. Логика смысла; Фуко М. *Theatrum philosophicum*. — М.: Раритет; Екатеринбург: Деловая книга, 1998. — 480 с.
9. Хомский Н. Классовая война. Интервью с Дэвидом Барзамяном — М.: Праксис, 2003. — 336 с.

Referencies

1. Jeko, Umberto. Otsutstvujushhaja struktura. Vvedenie v semiologiju. SPb.: Simpozium, 2004.
2. Kristeva, Julija. Izbrannye trudy: Razrushenie pojetiki. M.: Rossijskaja politicheskaja jenciklopedija (ROSSPJeN), 2004.
3. Zhizhek, Slavoj. Vozvyshennyj ob»ekt ideologii. M.: Hudozhestvennyj zhurnal, 1999.
4. Rozin, Vadim. Vvedenie v kul'turologiju. M.: INFRA-M, FORUM, 2000.
5. Bodrijjar, Zhan. Simvolicheskij obmen i smert'. M.: Dobrosvet, 2000.
6. Sepir, Jedvard. Izbrannye trudy po jazykoznaniju i kul'turologii. M.: Progress, 2002.
7. Porshnev, Boris. O nachale chelovecheskoj istorii. M.: Mysl', 1974.
8. Deljoz, Zhil'. Logika smysla. Fuko, Mishel'. *Theatrum philosophicum*. M.: Raritet, Ekaterinburg: Delovaja kniga, 1998.
9. Homskij, Noam. Klassovaja vojna. Interv'ju s Djevidom Barzamjanom. M.: Praksis, 2003. 5

Стаття надійшла в редакцію 22.07.2017.

Огаренко Є. С.

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
кв. 1, Лавочна вул., 1, м. Одеса, 65006, Україна

КОНЦЕПТ «ЧАС» У ГЕНЕЗИСІ ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕОЛОГІЇ

Резюме

В статті пропонується логічна реконструкція генези політичної ідеології: 1) десинкретизація первісного мислення і автономізація міфу від ритуалу; 2) телеологічний поворот мислення в ході «осьової революції»; 3) сакралізація «майбутнього» у християнстві; 4) легітимація особистого інтересу протестантизмом. Стверджується, що момент, коли сакральний зрозумілий інтерес асимілюється політичною практикою як засада легітимації політичних цілей, і є моментом народження політичної ідеології. Доводиться думка, що маркуванням постмодерного ментального повороту є редукція концепту «минуле — сучасне — майбутнє» до концепту «сучасне».

Ключові слова: десинкретизація, телеологічний поворот, сакралізація «майбутнього», легітимація інтересу, альянс «влада — техніка — комунікація».

Ogarenko E. S.

Odessa I. I. Mechnikov National University
Ap.1, Lavochnaia str.1, Odessa-6, 65006, Ukraine

CONCEPT OF TIME IN THE GENESIS OF POLITICAL IDEOLOGY

Summary

The «deideologization» of modern politics can be regarded as a symptom of a crisis not of politics but rather of a traditional understanding of politics.

The modern political class uses various ideological constructions as an instrument, which apparently are not politicized, but in essence they quite successfully solve the tasks of political management of the public consciousness.

In modern scientific discourse, there is a return to the broad context of the use of the notion of «ideology», «ideologeme». Primarily, this concerns the semiotic interpretation of the ideology of U. Eco, R. Bart, J. Kristeva.

The dichotomy of falsity — the truth of ideological consciousness passes through the whole history of the study of the problem.

For example, S. Zizek, who continued the Lacanian discourse of the unconscious, characterizes ideology as a «social symptom», meaning fantasm, which, being in part non-knowledge, not only distorts reality, but also structures it.

The task of the article is to examine, in the context of a broad understanding of ideology and taking into account the significance of social unconsciousness in it: 1) the constructiveness of the influence of social time on the genesis and constitution of political ideology; 2) the chronotopical aspect of the political management of public consciousness under the conditions of mental transformations in the postmodern era.

The following logical reconstruction of the genesis of political ideology is proposed: 1) sampling of primitive thinking and autonomization of myth from ritual; 2) teleological turn of thinking during the «axial revolution»; 3) the sacralization of the «future» in Christianity and 4) the legitimization of personal interest by Protestantism.

It is argued that the moment when sacredly understood interest is assimilated by political practice and used as a basis for legitimizing political goals («bright future») is the moment of birth of the actual political ideology.

In parallel with the sacralization and political assimilation of interest, the process of scientizing thought took place. The «sacralization» of the future, only liberated from the religious shell, is consistent with the enlightened ideology of progress.

Scientific rationalization of thinking gradually devalues Christianity, and the modernized «chronos» of progress supersedes the «topos» of the «City of God.»

The idea is that the alliance «power-technology-communication» that was formed in the postmodern epoch designated a mental turn, the marking of which was the reduction of the «past — present — future» concept to the «present» concept.

In our opinion, in postmodern discourse, it is not so much a «deideologization» of consciousness as its «de-logization»

Intertextuality, the deconstruction of the text, the discursive pluralism of postmodern discourse became demanded precisely because of the crisis of the «Logos» as a «supporting structure» of social consciousness.

According to S. S. Averintsev, «we live in an era when all the words are spoken.»

Paraphrasing the author, let's say: we live in an era when all the words are spoken, but have not yet figured out how to join in the meaning.

Key words: desyncretization, teleological turn, sacralization of the «future», legitimation of interest, alliance «power — technology — communication».

Українською та російською мовами

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації:
серія КВ № 11464–337Р від 07.07.2006 р.

Вища атестаційна комісія України визнала журнал фаховим виданням
із соціологічних наук Постановами Президії ВАК України № 1-05/6
від 14 червня 2007 року та № 1-05/1 від 10 лютого 2010 р.

Міністерство освіти і науки України
визнало журнал фаховим виданням з соціології.
Наказ МОН України № 820 від 11.07.2016 р.

Затверджено до друку вченою радою
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Протокол № від 2017 р.

Тираж ____ прим. Зам. № ____ (____).

Адреса редколегії:
65082, м. Одеса, вул. Дворянська, 2
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Видавництво і друкарня «Астропринт»
65091, м. Одеса, вул. Разумовська, 21
Тел.: (0482) 37-07-95, 37-24-26, 33-07-17, 37-14-25
astro_print@ukr.net

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1373 від 28.05.2003 р.